

STEPs

“Supporting Ties in the Education of Prisoners”

(Δεσμοί υποστήριξης στην εκπαίδευση κρατουμένων)

2018-1-EL01-KA204-047874

Οδηγός προγράμματος

ΣΥΓΓΡΑΦΗ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Επιστημονική Ένωση για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας
(ΕΕΠΕΚ)

ΛΑΡΙΣΑ, 2021

**Ένα πρότζεκτ για το
μετασχηματισμό των
κρατουμένων**

***Χαιρετισμός του Δρα Δημήτρη
Κολοκοτρώνη, Προέδρου της ΕΕΠΕΚ
(Επιστημονική Ένωση για την Προώθηση
της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας) –
www.eepk.gr***

Είναι πολύ μεγάλη η ικανοποίηση που νιώθω κρατώντας στα χέρια μου τον *Οδηγό του προγράμματος STEPs*, ο οποίος αποτελεί κι έναν απόλυτα διάφανο καθρέφτη του προγράμματος στο σύνολό του.

Η ΕΕΠΕΚ της οποίας ηγούμαι έχει από την αρχή της ίδρυσής της εμπλακεί σε πληθώρα προγραμμάτων βρίσκοντας έτσι την ευκαιρία να υλοποιήσει την υπόσχεσή της, δηλαδή την προώθηση της καινοτομίας. Ήταν ξεχωριστή τιμή και χαρά για την Ένωσή μας η ανάθεση από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Ι.Κ.Υ. της εκπόνησης ενός έργου που συνδέεται με την εκπαίδευση, και –ουσιαστικά- με την επανένταξη των κρατουμένων, που αποτελεί το στόχο ενός υγιούς σωφρονιστικού συστήματος και μιας κοινωνίας που ρίχνει το βάρος της ύπαρξής της στον ανθρωποκεντρισμό.

Στις σελίδες που ακολουθούν θα έχετε την ευκαιρία να εμβαθύνετε στους στόχους μας για το έργο αυτό, στις σκέψεις μας και στην πορεία υλοποίησης, που δεν ήταν εύκολη υπόθεση, καθώς και σε μεγάλο αριθμό πληροφοριών και ιδεών για την αξιοποίηση του έργου μας από κάθε ενδιαφερόμενο.

Οι κρατούμενοι συγκροτούν για την εκπαίδευση μια ομάδα-στόχο που θέτει αρκετές προκλήσεις, αλλά προσφέρει συγχρόνως και μεγάλη ικανοποίηση σε κάθε συμμετέχοντα όταν η εκπαίδευση αυτή αποδειχθεί επιτυχής. Σήμερα που πολύς λόγος γίνεται για την ανάγκη αλλαγής των ανθρώπων νομίζουμε ότι είναι χρέος μας ως κοινωνίας να βοηθήσουμε κάθε συνάνθρωπο να πετύχει τον ατομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό.

Καλή ανάγνωση και εφαρμογή!

Δημήτριος Κολοκοτρώνης

Πρόλογος στον Οδηγό του σχεδίου STEPs ***(<https://steps.eepk.gr/>)***

Οι σκοποί μας

Η επιτυχής μετάβαση των (πρώην) εγκλείστων από την φυλακή στην κοινότητα προϋποθέτει την υποστήριξη, την εκπαίδευση και την κατάρτιση τόσο μέσα στην φυλακή όσο και στην κοινότητα.

Οι αποφυλακιζόμενοι οι οποίοι λαμβάνουν τόσο ατομική όσο και ομαδική συμβουλευτική και συνεχή υποστήριξη και παρακολούθηση, αλλά και εκπαίδευση είτε γενική, είτε επαγγελματική έχει φανεί ότι παρουσιάζουν μειωμένα ποσοστά υποτροπής και υψηλότερα ποσοστά απασχολησιμότητας, εύρημα που αναδεικνύει την ανάγκη για τη συνδυασμένη παροχή υποστήριξης και κατάρτισης.

Οι φυλακισμένοι, προκειμένου να κάνουν «καλή χρήση» της ποινής τους και να δουν την περίοδο εγκλεισμού ως μια «δεύτερη ευκαιρία» για να αποκτήσουν δεξιότητες και προσόντα προκειμένου να διαχειριστούν καλύτερα ή να αντιμετωπίσουν τη ζωή του γενικότερα, θα πρέπει να δουλέψουν με τον εαυτό τους, την ψυχική τους κατάσταση αρχικά αλλά και το πνεύμα τους.

Σύμφωνα με έρευνες, η αλλαγή (σπάσιμο του φαύλου κύκλου της περιθωριοποίησης, της εγκληματικότητας κλπ.) σηματοδοτείται μέσω της μετατόπισης των θέσεων (αντιλήψεων, αρχών, αξιών, κ.α) από αυτές που κατείχαν τα υποκείμενα στην αρχή σε πιο ευέλικτες μορφές, εντάσσοντας στοιχεία πολυφωνικότητας, της αξιοποίησης δηλαδή διαφορετικών αφηγηματικών ιστοριών.

Προκειμένου να επιτευχθούν αποτελέσματα ικανά να δώσουν στους φυλακισμένους τα απαραίτητα εφόδια για να συνεχίσουν ως πολίτες ισότιμοι, με υποχρεώσεις και δικαιώματα, απαιτείται η θεσμοθέτηση ευέλικτων προγραμμάτων που θα προσφέρουν στους κρατούμενους υποστήριξη πριν αλλά και μετά την αποφυλάκιση, που θα συνδυάζονται με συμβουλευτική σταδιοδρομίας, εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων, καθώς και δεξιοτήτων διαβίωσης,

προετοιμάζοντας το άτομο για την μετάβαση από την φυλακή στην κοινότητα.

Είναι σαφές ότι στο πλαίσιο αυτό ιδιαίτερος ρόλος δίνεται στους εκπαιδευτές και τους διαχειριστές προγραμμάτων ως διευκολυντών, εμπυχωτών και υποστηρικτών, καθώς και στους κρατούμενους που δρουν ως πρότυπα και συνεργάτες έχοντας το ρόλο του μέντορα.

Το project STEPS στοχεύει στο να δώσει αυτές τις ευκαιρίες στην πληθυσμιακή ομάδα των κρατουμένων, απελευθερώνοντάς τους από την άγνοια, την κοινωνική αδεξιότητα και "αναπηρία" και προσφέροντάς τους υποστήριξη και επανορθωτικές εμπειρίες για να ξεφύγουν από τον φαύλο κύκλο της περιθωριοποίησης, την εγκληματικότητα και της ανεργίας. Ο τρόπος για να σπάσει αυτός ο κύκλος, είναι η καλλιέργεια της εμπιστοσύνης στον εαυτό τους και στην κοινωνία, για να μπορέσουν να επιβιώσουν με τη χρήση νόμιμων μέσων και να αποφύγουν την υποτροπή.

Οι εταίροι της σύμπραξης «STEPS» συνεργάζονται ώστε να δημιουργήσουν ένα καινοτόμο επιμορφωτικό υλικό, το οποίο -μέσα από τα σχολεία των φυλακών ή τα κέντρα υποστήριξης και επανένταξης φυλακισμένων και άλλων συναφών δομών- να υποστηρίξει την ουσιαστική επανένταξη των φυλακισμένων στην κοινωνία, με σκοπό οι κρατούμενοι να βελτιώσουν την ικανότητα λήψης αποφάσεων. Το καινοτόμο προϊόν του προγράμματος, θα στηρίζεται αποκλειστικά στις νέες τεχνολογίες και θα προσφέρει στους εκπαιδευόμενους και τους εκπαιδευτές τους εμπειρίες εικονικής πραγματικότητας.

Το προφίλ μας

Οι ακόλουθοι οργανισμοί και φορείς συνεργάζονται για την υλοποίηση του προγράμματος:

Η Επιστημονική Ένωση για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας (ΕΕΠΕΚ) ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 2014 ως μη κερδοσκοπικός οργανισμός που εκπροσωπεί εκπαιδευτικό προσωπικό, στελέχη και επαγγελματίες εκπαίδευσης, που

δραστηριοποιούνται στους τομείς της μη τυπικής εκπαίδευσης, όπως η εκπαίδευση ενηλίκων και η επαγγελματική κατάρτιση, καθώς και όλα τα επίπεδα της επίσημης εκπαίδευσης (από την προσχολική εκπαίδευση έως την τριτοβάθμια εκπαίδευση και τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας). Ο κεντρικός ρόλος της ΕΕΠΕΚ είναι να υποστηρίζει τους εκπαιδευτικούς στο έργο τους, εστιάζοντας στη δημιουργία, αξιολόγηση, χρήση και διάδοση καινοτόμων διδακτικών πρακτικών και μεθόδων. Τα παραπάνω επιτυγχάνονται μέσω δράσεων όπως σεμινάρια κατάρτισης, εργαστήρια και συνέδρια, καθώς και μέσω συμμετοχής και συνεργασίας στα πλαίσια εθνικών και ευρωπαϊκών προγραμμάτων.

Το CPIA (Centro Provinciale per l'Istruzione degli Adulti), είναι ένα νέο είδος ιταλικού ιδρύματος εκπαίδευσης ενηλίκων. Πρόκειται για ένα τοπικό δίκτυο υπηρεσιών στη βορειοανατολική περιοχή της Ρώμης που παρέχει ευκαιρίες εκπαίδευσης για τους Ιταλούς και μετανάστες από την ηλικία των 16 και μετά. Ο κύριος στόχος του CPIA είναι να ενθαρρύνει την επιστροφή στην εκπαίδευση / κατάρτιση των ενηλίκων και να προωθεί την είσοδο τους στα συστήματα τυπικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Το CPIA 1 είναι ένα σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που ασχολείται με την αξιολόγηση, προσφέρει εκπαιδευτικά προγράμματα και εκδίδει πιστοποιητικά ικανότητας και έτσι προετοιμάζει τους μαθητές για προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Το CPIA αποτελείται από 4 σχολεία της πόλης και 4 σχολεία μέσα σε σωφρονιστικά καταστήματα (σε γυναικεία και ανδρικά υποκαταστήματα φυλακών) και εδρεύει επίσης στην βορειοανατολική περιοχή της Ρώμης.

Ο Κυπριακός Οργανισμός Citizens In Power (CIP) είναι ένας ανεξάρτητος μη κερδοσκοπικός, μη κυβερνητικός οργανισμός που ασχολείται με τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των ανθρώπων, παρέχοντάς τους καινοτόμα προϊόντα και ελεύθερες παρεμβάσεις που σχετίζονται με διάφορους τομείς, όπως η εκπαίδευση (συμπεριλαμβανομένων των on-line εκπαίδευση), η ένταξη, η επιχειρηματικότητα, ο πολιτισμός, η αγορά εργασίας και η δια βίου μάθηση. Διαθέτει ένα μεγάλο αριθμό εθελοντών συνεργατών.

Ο Πορτογαλικός οργανισμός KERIGMA εδρεύει στα βόρεια της χώρας και έχει ως αντικείμενο την παροχή εκπαίδευσης και επιμόρφωσης σε ενήλικες, άτομα που βρίσκονται σε μειονεκτική οικονομική ή κοινωνική θέση. Ο οργανισμός έχει συμμετάσχει σε πληθώρα προγραμμάτων κατά το παρελθόν.

Το ΣΔΕ Λάρισας (στο Κατάστημα Κράτησης Λάρισας) είναι το πρώτο σχολείο φυλακών που ιδρύθηκε στη χώρα. Διαθέτει μεγάλη εμπειρία και παράδοση στην εκπαίδευση φυλακισμένων, καθώς σε αυτό έχει φοιτήσει και αποφοιτήσει μεγάλος αριθμός εκπαιδευομένων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

---

1. Εισαγωγή	σ.
2. Το γενικό πλαίσιο του πρότζεκτ: Η εκπαίδευση στις φυλακές.	σ.
3. Το πρότζεκτ STEPs.	σ.
3.1. <u>Υπόβαθρο</u>	
3.1.1. <i>Αναζητώντας ένα καινοτόμο μαθησιακό περιβάλλον...</i>	
3.1.2. <i>... που επικεντρώνεται στο μετασχηματισμό των κρατουμένων ...</i>	
3.1.3. <i>... με έναν μη συμβατικό τρόπο.</i>	
3.2. <u>Μια πιο κοντινή εστίαση στο STEPs: Το λογικό μοντέλο και η θεωρία της αλλαγής του πρότζεκτ- η μέθοδος STEPs</u>	
3.3. <u>Η δημιουργία της μεθόδου STEPs</u>	
3.3.1. Η διαδικασία συλλογής των αυθεντικών ιστοριών φυλάκισης των κρατουμένων και...	
3.3.2. .... η μετατροπή τους σε εικονικά δωμάτια/βίντεο	
4. Η εφαρμογή της μεθόδου	σ.
4.1. Περιγραφή και δομή	
4.2. Τεχνικές οδηγίες	
4.3. Μια πρόταση για την εκπόνηση της δραστηριότητας	
4.4. Τα δωμάτια και η πλοκή τους	

5. Τεκμηριώνοντας τη μέθοδο ..... σ.

1. Εισαγωγή

Η αίτηση που κατέθεσε η ΕΕΠΕΚ στην ελληνική υπηρεσία διαχείρισης του Erasmus+, το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ), για ένα πρότζεκτ με την ονομασία «STEPS» προέβλεψε τη λειτουργία μιας ομάδας που θα είχε υπό την ευθύνη της την δημιουργία ενός **Οδηγού** με σκοπό την καλή εφαρμογή του βασικού εκπαιδευτικού προϊόντος του πρότζεκτ.¹ Από την έναρξη της υλοποίησης και μετά η ομάδα του πρότζεκτ μού ανέθεσε την συγγραφή αυτού του Οδηγού, ο οποίος προσδιοριζόταν ως κείμενο ορόσημο (landmark document) για το πρότζεκτ.

Μολονότι στην αίτηση υπήρχε μια περιορισμένη σύλληψη των περιεχομένων του οδηγού, που επικεντρωνόταν μόνο στην περιγραφή υλικών και εξοπλισμού και σε μετρήσεις του λογισμικού, η ομάδα αποφάσισε την διεύρυνση των περιεχομένων έχοντας κατά νου της τον αρχικό στόχο: το όφελος των ενδιαφερομένων και των αναγνωστών, και φυσικά των εκπαιδευομένων-κρατουμένων.

Αναλυτικότερα: Στο δεύτερο κεφάλαιο με τον τίτλο «Το γενικό πλαίσιο του πρότζεκτ: Η εκπαίδευση στις φυλακές» γίνεται μια παρουσίαση, στη βάση της πιο πρόσφατης βιβλιογραφίας, αυτών που θα λέγαμε ότι συνιστούν τα περιεχόμενα του «μικρού» πεδίου της εκπαίδευσης των κρατουμένων. Οι κρατούμενοι συγκαταλέγονται στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι γνωστό. Η σχετική βιβλιογραφία για την εκπαίδευση των ευάλωτων ομάδων δεν είναι εκτενής (Παπασταμάτης, 2010). Οι προβληματισμοί για την εκπαίδευση των κρατουμένων αποτελούν κατά κάποιο τρόπο υποσύνολο της γενικότερης συζήτησης που διεξάγεται σήμερα για την εκπαίδευση των ευάλωτων ομάδων και των ενηλίκων. Όπως θα φανεί και στο κεφάλαιο αυτό, οι θεωρητικοί συγκλίνουν στις μέρες μας σε μια προσέγγιση για την εκπαίδευση

---

¹ Σημειωτέον ότι στην αίτηση γινόταν λόγος για μια Methodology Committee (Επιτροπή μεθοδολογίας) που θα όριζε πρότυπα (methodological standards) για την *καθοδήγηση* των ενδιαφερομένων στην καλή εφαρμογή του εκπαιδευτικού προϊόντος (to guide stakeholders towards the best STEPs implementation). Ο οδηγός αυτός είχε, στην αίτηση, την ονομασία «Αναφορά της μεθοδολογίας» (Methodology Report), που στην πορεία αντικαταστάθηκε από τον γενικότερο όρο *Οδηγός*. Ο παρών οδηγός αντιστοιχεί σε αυτό το κείμενο και οι εκάστοτε συνεργάτες αναφέρονται στα οικεία σημεία, όπως και σε ειδική λίστα στο τέλος.

των κρατουμένων που είναι καθαρά ανθρωποκεντρική και η οποία έχει ως βασική φιλοσοφία την επιδίωξη του μετασχηματισμού του κρατούμενου, αφού μόνο έτσι θα αποφευχθεί η υποτροπή.

Στο τρίτο κεφάλαιο πλησιάζουμε πιο κοντά προς τον πυρήνα του πρότζεκτ. Σε αυτό εκτίθεται το σκεπτικό μας που συνθέτει το υπόβαθρο του πρότζεκτ και το οποίο επικεντρώνεται στην αναζήτηση μιας καινοτομίας ενδεδειγμένης για τη μετασχηματιστική πρόθεση της εκπαίδευσης των κρατουμένων. Στη συνέχεια εξηγείται λεπτομερέστερα η θεωρία της αλλαγής του πρότζεκτ και περιγράφεται ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «μέθοδο STEPs». Έπειτα, παρουσιάζουμε τον τρόπο με τον οποίο προέκυψε η μέθοδος αυτή ως ένα οριοθετημένο πρόγραμμα δράσης, και συγκεκριμένα η διαδικασία συλλογής των αυθεντικών ιστοριών φυλάκισης των κρατουμένων και η μετατροπή τους σε εικονικά δωμάτια/βίντεο.

Το επόμενο, τέταρτο, κεφάλαιο έχει καθαρά πρακτικό χαρακτήρα και επιχειρεί να μυήσει οποιονδήποτε –εκπαιδευτή φυλακισμένων και αποφυλακισμένων, εκπαιδευτή ενηλίκων, ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς, σωφρονιστικούς υπαλλήλους, κάθε ενδιαφερόμενο- στην πρακτική εφαρμογή του πρότζεκτ, δηλαδή στην εφαρμογή της μεθόδου. Δίνονται ορισμένες τεχνικές οδηγίες που αποσκοπούν στην εξοικείωση με τη χρήση του hardware και του software του πρότζεκτ, ενώ κατατίθεται και μια πρόταση για την εκπόνηση της δραστηριότητας. Στο τέλος δίνεται μια σύντομη περιγραφή της πλοκής του κάθε δωματίου.

Το τελευταίο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην καταγραφή της τεκμηρίωσης της μεθόδου, δηλαδή των περιπτώσεων στις οποίες η μέθοδος χρησιμοποιήθηκε –στα πλαίσια πάντα της υλοποίησης του πρότζεκτ- από τους εταίρους και οι οποίες μελετήθηκαν προσεκτικά από το consortium. Σημειωτέον ότι η πανδημία δεν επέτρεψε την εφαρμογή που οι εταίροι επεδίωκαν αρχικά.

Ο Οδηγός κλείνει με γενικές διαπιστώσεις.

Το γενικό πλαίσιο του πρότζεκτ: Η εκπαίδευση στη φυλακή - εκπαίδευση κρατουμένων

Η εκπαίδευση των κρατουμένων έχει μια ιστορία τουλάχιστον 200 ετών, καθώς παρακολουθεί ουσιαστικά την ιστορία του ίδιου του θεσμού της φυλακής. Όμως, ως ιδιαίτερος θεσμός φαίνεται πως ισχυροποιήθηκε και διαδόθηκε μετά τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Εξάλλου, από την εποχή της δημιουργίας του θεσμού της φυλακής, γνωρίσματος της νεότερης περιόδου της ιστορίας μας, γεννήθηκε και ιδέα της μετατροπής των φυλακών σε σχολεία, θέμα που συζητείται πάντα στο πλαίσιο του διαλόγου για τη μεταρρύθμιση των πολιτικών του σωφρονισμού, αν και χωρίς αποτελέσματα (Behan, 2014).

Τα τελευταία, λοιπόν, χρόνια, από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, η φυλακή τείνει να θεωρείται χώρος όχι τιμωρίας, αλλά απομόνωσης από την κοινωνία του προσώπου που παρανόμησε, με σκοπό τον σωφρονισμό του, δηλαδή την προετοιμασία του για την επανένταξη στην κοινωνία ως υπεύθυνου ατόμου που θα αποφύγει την υποτροπή στην παραβατικότητα (Παπασταμάτης, 2010). Επομένως, η εκπαίδευση που λαμβάνει χώρα μέσα στο κατάστημα κράτησης θεωρείται μέσο, ή διάσταση, της γενικότερης διαδικασίας του σωφρονισμού, που είναι, άλλωστε, ο σκοπός του εγκλεισμού. Έτσι, ελπίζεται ότι θα πραγματοποιηθεί η επιτυχής κοινωνική επανένταξη του φυλακισμένου, δηλαδή η ζωή του στην κοινωνία χωρίς νέα παραβατικότητα, χωρίς υποτροπή, ενώ βεβαίως η κοινωνική επανένταξη με την έννοια του σωφρονισμού ξεκινά ήδη από την πρώτη μέρα του εγκλεισμού. Σημείο-σταθμός στην ιστορία της προώθησης της εκπαίδευσης στη φυλακή θεωρούνται συνήθως δύο κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι *Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τη Φυλακή* (Council of Europe, 1987, αναθ. 2006) και οι Συστάσεις «Εκπαίδευση στη φυλακή» (Council of Europe, 1990), οι οποίες έκαναν γενικά σαφή την ανάγκη για την υλοποίηση

ανθρωποκεντρικής και κοινωνιοκεντρικής εκπαίδευσης μέσα στη φυλακή. Έκτοτε, η εκπαίδευση των κρατουμένων, εκτός από καλλιεργούμενο πεδίο υπό τη φροντίδα πολιτικών της Δικαιοσύνης (ή της Προστασίας του Πολίτη) και της Παιδείας (στο εθνικό, διεθνές και υπερεθνικό πλαίσιο, European Commission, 2011), αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, καθώς και πολλών ενώσεων και συλλόγων που λειτουργούν σε μεγάλο αριθμό χωρών.² Ας επισημανθεί ήδη εδώ ότι η βιβλιογραφία παρέχει μαρτυρίες θετικής συσχέτισης μεταξύ της μείωσης της παραβατικότητας και της παρακολούθησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα οποία ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες των κρατουμένων (Παπασταμάτης, 2010). Πάντως, αυτή η αλλαγή στη θεώρηση της φυλακής και της εκπαίδευσης εντός αυτής δεν θα πρέπει βέβαια να θεωρηθεί ότι αποτελεί κανόνα της παγκόσμιας εκπαιδευτικής πολιτικής. Είναι μια κυρίαρχη θεωρητική άποψη, που γνωρίζει όμως αντιστάσεις στην πράξη.

Οι φυλακισμένοι, άντρες και γυναίκες (όπως βέβαια και οι αποφυλακισμένοι) αποτελούν την πλέον ευάλωτη ομάδα, διότι, παρά τις αγαθές προθέσεις της νομοθεσίας, η φυλακή είναι χώρος «απόρριψης, αποκοινωνικοποίησης ... και συνολικής ρευστοποίησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (Γκασούκα, 2007, 233). Όσοι έχουν έρθει σε «επαφή» με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης, αναμφισβήτητα στιγματίζονται με ό,τι αυτό συνεπάγεται τόσο για το κοινωνικό περιβάλλον και τις προϋπάρχουσες σχέσεις τους (π.χ. οικογένεια) όσο και για την επανένταξη και την επαγγελματική αποκατάσταση (Γκασούκα, 2007).

Ως ομάδα-στόχος οι κρατούμενοι διακρίνονται από ορισμένα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως (Γκασούκα, 2007): α) η

---

² Από το 2019 ο θεσμός της φυλακής αποτελεί στην Ελλάδα αρμοδιότητα του λεγόμενου Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, καθώς η εποπτεύουσα αρχή του, η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, μεταφέρθηκε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης (όπου ανήκε προηγουμένως) σε αυτό το Υπουργείο (έπειτα από την κυβερνητική αλλαγή του 2019). Διεθνώς, η φυλακή είναι συνδεδεμένη με το θεσμό της Δικαιοσύνης (και όχι με εκείνον της Δημόσιας Τάξης/Προστασίας του Πολίτη), κάτι που αντιστακώνεται, άλλωστε, στη βιβλιογραφία, όπου αναφέρεται το ζεύγος Δικαιοσύνη – Εκπαίδευση σε σχέση με τη φυλακή και με την εκπαίδευση στη φυλακή. Όμως, οι κυβερνητικές αλλαγές και οι συνεπαγόμενες αναδιαρθρώσεις στην Ελλάδα είναι πολύ συχνές. Έτσι, στο παρόν κείμενο, που είναι προϊόν διακρατικής συνεργασίας, χρησιμοποιούμε και τους δύο όρους.

ιδρυματοποίηση, β) η έλλειψη βασικών, κοινωνικών δεξιοτήτων, γ) το χαμηλό επαγγελματικό προφίλ, δ) η έλλειψη ευκαιριών εκπαίδευσης και απασχόλησης, ε) η χρήση εξαρτησιογόντων ουσιών, στ) η διάρρηξη της οικογενειακής ζωής. Η φυλακή δημιουργεί επιπλέον δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που οφείλονται σε φαινόμενα όπως υπερπληθυσμός, μη διαχωρισμός των κρατουμένων, χρήση ουσιών, έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού και ανεπαρκές επαγγελματικό προφίλ των σωφρονιστικών υπαλλήλων, η ανυπαρξία εναλλακτικών τρόπων έκτισης ποινής. Οι κρατούμενοι αναλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους και τρόπους συμπεριφοράς εξαιτίας των συνθηκών, όπως συμπεριφορές βίας, απομόνωσης, αδράνειας. Εάν πριν –ή βεβαίως και μετά- την αποφυλάκιση δοθεί η ευκαιρία στους κρατουμένους να συμμετάσχουν στη διεργασία της μάθησης, όπως και η προοπτική επαγγελματικής αποκατάστασης, τότε είναι πιθανή η αλλαγή της στάσης τους απέναντι στους εαυτούς τους και στην κοινωνία, οι ρεαλιστικές αντιλήψεις, η αποφυγή της υποτροπής. Η παραμονή στη φυλακή σημαίνει εγκλεισμό, κοινωνική απομόνωση και ανεργία, καταστάσεις που συνοδεύουν τους αποφυλακισμένους μετά την έξοδό τους στην κοινωνία, ενώ είναι φανερό η έλλειψη δομών εντός και εκτός φυλακής για τη στήριξη και επανένταξη των κρατουμένων, δομών ευαισθητοποίησης της εργοδοσίας, μετασωφρονιστικές δομές, συλλογικές οργανώσεις των πρώην φυλακισμένων κλπ.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εφαρμογή της εκπαίδευσης ενηλίκων στην πράξη είναι συνάρτηση πολλών ανεξάρτητων μεταβλητών. Πρώτα-πρώτα, ο τρόπος που αντιλαμβάνεται κανείς (εμείς, το κράτος, οι όποιες αρχές κλπ.) τη σημασία και την προσφορά της εκπαίδευσης των κρατουμένων σχετίζεται με την ιδεολογία του για το ρόλο και τη λειτουργία της φυλακής. Αλλά και ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε τη λειτουργία της φυλακής εξαρτάται από τη θεώρησή μας για τα αίτια της παραβατικής συμπεριφοράς, όπου επίσης περιλαμβάνεται ποικιλία οπτικών (Παπασταμάτης, 2010). Τέλος, η μορφή με την οποία θα υλοποιηθεί η εκπαίδευση στη φυλακή συναρτάται με τον ορισμό που δίνουμε στην έννοια της εκπαίδευσης στη φυλακή - αυτό σημαίνει πως υπάρχουν αρκετοί τέτοιοι ορισμοί και συνεπώς σχεδιάζονται και

πραγματοποιούνται ποικίλα εκπαιδευτικά προγράμματα, αντίστοιχα αυτών των ορισμών (Costelloe, 2014).

Όσον αφορά, λοιπόν, την επανένταξη ως διαδικασία που λαμβάνει χώρα εντός της φυλακής υπάρχει η γνωστή τυπολογία του Rotman (1986), την οποία έχει ακολουθήσει στις εργασίες του και ο Behan (2014). Ο Rotman κάνει τη σπουδαιότερη διάκριση μεταξύ ανθρωποκεντρικής και αυταρχικής επανένταξης ή σωφρονιστικής διαδικασίας. Από αυτές τις δύο εκδοχές, η ανθρωποκεντρική εκδοχή έχει πράγματι πολλά κοινά στοιχεία και συμμερίζεται τους στόχους της εκπαίδευσης στη φυλακή ως μιας όψης της εκπαίδευσης ενηλίκων που αποβλέπει στην κριτική σκέψη, το στοχασμό και την προσωπική επίγνωση. Στη δεύτερη περίπτωση, ωστόσο, δεν πρόκειται ακριβώς για επανένταξη, αλλά μάλλον για έναν αναχρονιστικό σωφρονισμό, που συνδέεται με ιδέες για μείωση κόστους, περιορισμό του εγκλήματος και αύξηση της δημόσιας εμπιστοσύνης στο ποινικό σύστημα. Η πρώτη μορφή, αυτή δηλαδή που συνδέεται με την εκπαίδευση ενηλίκων, σέβεται την ανεξαρτησία του εγκλείστου, τον αναγνωρίζει ως δυνητικό παράγοντα αλλαγής, κατανοεί τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες της κοινωνικής απόκλισης και δεν επιζητά τη συμμόρφωσή του σε ένα σχήμα σκέψης και συμπεριφοράς. Η δεύτερη έχει ολοφάνερα διαφορετική στόχευση.

Στην θεωρία, εξάλλου, για την ανθρώπινη παραβατικότητα εντοπίζονται επίσης δύο διαφορετικές δέσμες παραδοχών (Παπασταμάτης, 2010). Από τη μια, είναι η άποψη που ανάγεται στο Σωκράτη και υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι είναι βασικά καλοί και ηθικοί και παρανομούν από άγνοια ή εξαιτίας των κοινωνικών συνθηκών. Η άλλη παραδοχή απορρέει από τη χριστιανική διδασκαλία και πρεσβεύει ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ατελής και αμαρτωλός. Χωρίς να χρειάζεται να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες, ας επισημάνουμε απλώς εδώ πώς η κάθε δέσμη παραδοχών αντιλαμβάνεται διαφορετικά τη λύση του προβλήματος. Η πρώτη θεωρεί ότι η παραβατικότητα και το έγκλημα διορθώνονται μέσω αλλαγής των κοινωνικών συνθηκών παρά μέσω του σωφρονισμού του ατόμου. Η φυλακή προσφέρει απλώς μια ανάσχεση στο έγκλημα και ελάχιστη διόρθωση. Συνεπώς, η φυλακή

θα πρέπει να προσφέρει ανθρώπινο περιβάλλον διαβίωσης και να στραφεί προς την εκπαίδευση, η οποία θα δίνει στους ανθρώπους πρόσβαση στην εξουσία και τη δυνατότητα αλλαγής ταυτότητας. Η δεύτερη θεωρεί ότι οι άνθρωποι από τη φύση τους έχουν αντικοινωνική συμπεριφορά και γι' αυτό πρέπει να μάθουν να συμβιώνουν μέσω της κοινωνικοποίησης και της άσκησης κοινωνικού ελέγχου. Όμως, και στις δύο περιπτώσεις βλέπουμε πως η ευθύνη "πέφτει" τελικά επάνω στο άτομο και ότι ο παραβάτης από υποκείμενο γίνεται αντικείμενο. Ωστόσο, αλλαγή ταυτότητας επέρχεται μόνο όταν το άτομο θεωρείται υποκείμενο, όταν δηλαδή αναγνωρίζονται πλήρως οι ιδιαιτερότητες των φυλακισμένων. Όταν το άτομο θεωρείται ως υποκείμενο, μπορεί να θεωρηθεί και πολίτης.

Τα κίνητρα της συμμετοχής των κρατουμένων στην εκπαίδευση είναι δημοφιλές θέμα στην βιβλιογραφία, και ορθώς. Καταγράφεται πληθώρα διαφορετικών κινήτρων και τα δεδομένα που προκύπτουν συχνά ταυτίζονται με τα δεδομένα που αποδίδει η έρευνα στην κατηγορία "στόχοι και αποτελέσματα" (της εκπαίδευσης των κρατουμένων). Εδώ θα περιοριστούμε σε μια πρόσφατη κατηγοριοποίηση από τον Behan (2014), ο οποίος επισημαίνει ότι τα κίνητρα των κρατουμένων είναι συχνά πολυεπίπεδα, αλλά και μεταβαλλόμενα στην πορεία της φοίτησης. Επικαλούμαστε εδώ τον Behan, καθώς τα συμπεράσματά του συμπίπτουν με αυτά της ευρύτερης βιβλιογραφίας.

Η πρώτη κατηγορία κινήτρων ονομάζεται "προετοιμασία για την αποφυλάκιση. Οι φυλακισμένοι, δηλαδή, παρακολουθούν εκπαίδευση για να αποκτήσουν δεξιότητες και γνώσεις που δεν είχαν πριν τον εγκλεισμό. Προσβλέπουν σε παραγωγική ζωή μετά τη φυλακή. Αναγνωρίζουν ως γενικό χαρακτηριστικό το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, εξαιτίας του οποίου πριν τον εγκλεισμό ήταν εγκλωβισμένοι στην ανεργία, στην υποαπασχόληση και στις ανειδίκευτες χειρωνακτικές εργασίες. Οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας βλέπουν την εκπαίδευση χρηστικά και τονίζουν μάλλον την ανάγκη της επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Η δεύτερη κατηγορία ονομάζεται "περνώντας την ώρα". Και αυτοί οι κρατούμενοι βλέπουν την εκπαίδευση ως στρατηγική

αντιμετώπισης της φυλακής, αλλά, συγκεκριμένα, της ζημίας που προκαλεί η φυλακή ως καταναγκαστικό ολοκληρωτικό ίδρυμα. Η απόκτηση δεξιοτήτων δεν είναι προτεραιότητα.

Η τρίτη κατηγορία ονομάζεται "απόδραση από τη φυλακή". Στην περίπτωση αυτή οι κρατούμενοι επιδιώκουν να βρεθούν σε έναν χώρο του σωφρονιστικού ιδρύματος, που είναι πιο ευχάριστο από την ίδια τη φυλακή και όπου δεν αισθάνονται φυλακισμένοι. Μεγάλο συν στην κατηγορία αυτή θεωρείται το γεγονός ότι οι κρατούμενοι έρχονται σε επαφή με ένα είδος προσωπικού που δεν ανήκει στον θεσμό της φυλακής, δηλαδή με τους εκπαιδευτικούς. Οι φυλακισμένοι αντιμετωπίζονται ως μαθητές και όχι το αντίστροφο, ενώ τα πλεονεκτήματα αυξάνονται μάλιστα, όταν το σχολείο είναι σε διαφορετικό κτήριο. Η κατηγορία αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, εάν κανείς σκεφτεί την πολυσυζητημένη αντίθεση ανάμεσα στις δύο κουλτούρες, της εκπαίδευσης και του εγκλεισμού, που ουσιαστικά αντιστρατεύονται η μία την άλλη. Όντας στο σχολείο, οι κρατούμενοι "απουσιάζουν" από τη φυλακή και από το αυταρχικό κλίμα της. Πολύ σημαντική είναι αυτή η κατηγορία και για έναν άλλο λόγο: φαίνεται πως η καταπίεση της φυλακής δεν έχει καταπνίξει την πρωτοβουλία του φυλακισμένου-μαθητή.

Η άλλη κατηγορία ονομάζεται "μετασχηματισμός". Οι έγκλειστοι αυτής της κατηγορίας αναγνωρίζουν την επιθυμία ή ανάγκη, έστω κι αν δεν είναι αυτός ο στόχος τους αρχικά, για εμπλοκή στην εκπαίδευση με σκοπό το μετασχηματισμό, ο οποίος βέβαια δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευόμενοι δείχνουν ενδιαφέρον για τον κόσμο γύρω τους και συνεργάζονται μεταξύ τους, αναπτύσσοντας κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες είναι αποτέλεσμα της αυτόβουλης απόφασής τους και όχι μιας επιβεβλημένης οδηγίας άνωθεν.

Η τελευταία κατηγορία ονομάζεται "δράση και αλλαγή". Στην κατηγορία αυτή ο έγκλειστος-εκπαιδευόμενος έχει ήδη εμπλακεί σε μια διαδικασία κριτικού στοχασμού κατά Mezirow (π.χ. 2000), καθώς επιθυμεί να αλλάξει τα πλαίσια αναφοράς του και να αποκτήσει καινούρια. Ο κρατούμενος αυτής της κατηγορίας δεν

συμμορφώνεται/υποτάσσεται, αλλά αναλαμβάνει δράση με σκοπό την αλλαγή (της προοπτικής του).

Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι φυλακισμένοι προέρχονται κατά κανόνα από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα και από μειονότητες, κι αυτό φαίνεται πως ισχύει παγκοσμίως. Μολονότι το έγκλημα δεν ανήκει στο περιθώριο των κοινωνικών φαινομένων και δεν είναι προνόμιο των μη προνομιούχων, παρόλ' αυτά είναι γεγονός ότι τα μέλη των μη προνομιούχων είναι αυτά που συλλαμβάνονται και καταδικάζονται ευκολότερα, καθώς οι «δυνατοί» συχνά ξεφεύγουν. Συγχρόνως, αυτά τα άτομα διακρίνονται για το χαμηλό εκπαιδευτικό τους επίπεδο (Παπασταμάτης, 2010). Ωστόσο, οι φυλακισμένοι έχουν τη δική τους ιστορία και τις δικές τους εμπειρίες, αξίες και γνώσεις, όπως και τις δικές τους εκπαιδευτικές ανάγκες. Σε όποια φυλακή και να βρεθούν, συνδέονται στενά με τη ζωή τους πριν τον εγκλεισμό. Συνεπώς, οι κρατούμενοι δεν είναι δυνατό να αναγνωρίζονται από την εκπαίδευση ως έχοντες ένα μόνο, γενικό, προφίλ. Έχει ο καθένας τους ξεχωριστά χαρακτηριστικά που παρεμβάλλονται και πρέπει να αξιοποιούνται στην εκπαιδευτική διαδικασία (Reuss, 2005). Αντίστοιχα, και η παρεχόμενη εκπαίδευση οφείλει να έχει ολιστικό χαρακτήρα.

Σε αυτήν την ολιστική οπτική η εκπαίδευση των κρατουμένων χρειάζεται να καλλιεργεί τη γνώσεις, τις δεξιότητες, τις αξίες και τα κίνητρα που είναι απαραίτητα για τη θετική ιδιότητα του πολίτη. Αποδεχόμενοι αυτό, αποδεχόμαστε τη μετασχηματιστική δύναμη της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την προσωπική ανάπτυξη και το κοινωνικό κεφάλαιο (Costelloe, 2014). Είναι λοιπόν σαφές ότι η εκπαίδευση στη φυλακή δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε ορισμένα στοιχειώδη ή στην παροχή επαγγελματικών δεξιοτήτων, που φυσικά είναι απαραίτητες προϋποθέσεις και κανείς δεν αμφιβάλλει για την αξία τους. Ούτε πρέπει να είμαστε φειδωλοί στην παροχή της λόγω κόστους.

Η εκπαίδευση στη φυλακή έχει ως βασικό σκοπό το μετασχηματισμό και την προσωπική ανάπτυξη (Costelloe & Warner, 2014). Ο κρατούμενος πρέπει να βρει τη φωνή και να μιλήσει, αλλά για να μιλήσει χρειάζεται ενδυνάμωση. *«Ενδυνάμωση είναι η*

διαδικασία που αποβλέπει για κάθε άτομο που βρίσκεται σε κατάσταση περιθωριοποίησης και εξάρτησης να χειρίζεται τον εαυτό του με τρόπο αυτοδύναμο, να επικοινωνεί δημιουργικά και αποτελεσματικά με τους άλλους συμμετέχοντες στο ίδιο σύστημα και να λαμβάνει μέρος ενεργητικά στην αγορά εργασίας και στο ευρύτερο κοινωνικό γίγνεσθαι» (Παπασταμάτης, 2010).

Όπως απορρέει από την παραπάνω ανάλυση, η εκπαίδευση των κρατουμένων δεν μπορεί παρά να απαιτεί από τους εκπαιδευτές ένα συγκεκριμένο προφίλ και χρήση ενδεδειγμένων τεχνικών. Σύμφωνα με έναν περιεκτικό κατάλογο χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων (Γκασούκα, 2007), οι εκπαιδευτές κρατουμένων χρειάζεται να αποστασιοποιηθούν από το πλέγμα στερεοτύπων και προκαταλήψεων σχετικά με τον κόσμο της φυλακής. Επίσης πρέπει να έχουν την ικανότητα διαχείρισης δύσκολων θεμάτων που οδηγούν σε σύγκρουση, καθώς και κατανόησης ότι η ομάδα-στόχος ζει σε αυστηρές συνθήκες αποκλεισμού κι ότι υπάρχει σημαντική ετερογένεια και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Επιπλέον πρέπει να χρησιμοποιούν απλό λόγο, να ακούνε με προσοχή το λόγο των κρατουμένων, να δείχνουν ενδιαφέρον γι' αυτούς χωρίς να αξιολογούν την αλήθεια των ισχυρισμών, να κατανοούν ότι το βίωμα των κρατουμένων επηρεάζει ποικιλότροπα τη μαθησιακή διαδικασία, να διέπονται από την ικανότητα δημιουργίας συζήτησης και διαλόγου, να συνεργάζονται με διάφορους φορείς κ.ο.κ. Οι ομάδες των εκπαιδευομένων κρατουμένων απαιτούν κυρίως συμβουλευτική προσέγγιση και συμμετοχική εκπαίδευση. Έτσι, οι εκπαιδευτές κρατουμένων πρέπει να είναι προσεκτικοί στο σχεδιασμό των δραστηριοτήτων, να καταγράφουν προσεκτικά την εξέλιξη του κλίματος στην ομάδα, να χρησιμοποιούν ένα είδος «αλληλοδιδασκτικής μεθόδου», ώστε οι περισσότερο μορφωμένοι να βοηθούν τους λιγότερο μορφωμένους, να εξασφαλίζουν την ενεργητική συμμετοχή των μελών της ομάδας και ειδικά εκείνων με χαμηλή μόρφωση και αυτοεκτίμηση. Όσον αφορά τις τεχνικές προκρίνονται ιδιαίτερα ο καταγισμός ιδεών, οι ομάδες εργασίας, ο συνδυασμός εισήγησης και ερωτήσεων-απαντήσεων, η συζήτηση, το παιχνίδι ρόλων.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ (ισχύουσες και για όλη την εργασία)

Behan, C. (2014). Learning to Escape: Prison Education, Rehabilitation and the Potential for Transformation. *Journal of Prison Education and Reentry*, 1, 1, 20-31.

Costelloe, A. (2014). Prison education: Principles, Policies, Provision. In: Tania Czerwinski, Eva König, Tatyana Zaichenko (Eds). *Youth and Adult Education in Prisons Experiences from Central Asia, South America, North Africa and Europe*. *International Perspectives in Adult Education* 69.

Costelloe, A. & Warner, K. (2014). Prison Education across Europe: policy, practice, politics. *London Review of Education*, 12, 2, 175-183.

Council of Europe (1987, 2006). *European Prison Rules*. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe (1990). *Education in Prison*. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989. Strasbourg: Council of Europe.

European Commission (2011). *Prison education and training in Europe – a review and commentary of existing literature, analysis and evaluation*. Brussels: Education and Culture DG

Γκασούκα, Μ. (2007) *Εκπαιδευτικές τεχνικές για τους φυλακισμένους και αποφυλακισμένους. Εκπαιδευτικό υλικό για τους εκπαιδευτές θεωρητικής κατάρτισης, τόμος II*, ΕΚΕΠΙΣ. Αθήνα

Mezirow, J. (2000). Learning to Think Like and Adult: Core Concepts of Transformation. In: Mezirow (ed.), *Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress*. San Francisco: Jossey-Bass.

Παπασταμάτης, Α. (2010). *Εκπαίδευση ενηλίκων για ευπαθείς κοινωνικές ομάδες*. Σιδέρης.

Reuss, A. (2005). *Prison Education*. In: *International Encyclopedia of Adult Education*. New York, Palgrave-Macmillan.

Rotman, E. (1986). Do Criminal Offenders have a Constitutional Right to Rehabilitation? *Journal of Criminal Law and Criminology*, 77, 29-35.

3. Το πρότζεκτ STEPs

Στο κεφάλαιο αυτό εκτίθενται το σκεπτικό του πρότζεκτ και το τελικό του προϊόν.

3.1. Υπόβαθρο

Εδώ περιγράφεται η «ιστορία» του πρότζεκτ, η ιδέα του και τα θεμέλιά του.

3.1.1. *Αναζητώντας ένα καινοτόμο μαθησιακό περιβάλλον ...*

Η οπτική μας που οδήγησε στην πρόταση και τελικά στην υλοποίηση αυτού του πρότζεκτ απορρέει από τρεις βασικές αφετηρίες. Πρώτον, από την σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την παροχή στους κρατούμενους μιας εκπαίδευσης εντελώς ίσης αξίας με αυτή που παρέχεται στα κανονικά εκπαιδευτικά ιδρύματα (Council of Europe, 1990). Δεύτερον, από τις διαπιστώσεις των μελετητών για το είδος και τα περιεχόμενα της εκπαίδευσης που θα παρασχεθεί (Reuss, 2015) και, τρίτον, από την έννοια του καινοτόμου μαθησιακού περιβάλλοντος, την οποία θα δούμε τώρα αναλυτικότερα.

Καινοτόμο μαθησιακό περιβάλλον

Η σύγχρονη έννοια του καινοτόμου μαθησιακού περιβάλλοντος είναι κυρίαρχη στην τρέχουσα εκπαιδευτική θεωρία. Σύμφωνα με τους Kalantzis & Cope (2012), σήμερα ο εκπαιδευτικός θεωρείται ειδικός της παιδαγωγικής και σχεδιαστής μαθησιακών περιβαλλόντων που δίνουν στον εκπαιδευόμενο ενεργό ρόλο στη μάθησή του. Σκοπός στις μέρες μας θεωρείται η δημιουργία περιβαλλόντων που επιτρέπουν στους μαθητές να μαθαίνουν συνεργαζόμενοι μεταξύ τους και με τον εκπαιδευτικό. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να σχεδιάζει προγράμματα που αγγίζουν μαθητές με διαφορετικές εμπειρίες και ταυτότητες, που στηρίζονται στην ιδέα της ελκυστικότητας και της χρησιμότητας της μάθησης, ώστε μάθηση και πραγματικός κόσμος να συνδέονται. Στο πλαίσιο

αυτό οι εκπαιδευόμενοι παράγουν μόνοι τους γνώση κάθε είδους, ενώ όλοι μαζί είναι ενταγμένοι σε μια διαδικασία σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης. Παράλληλα, τα συστήματα ψηφιακής μάθησης δεν αντιγράφουν τις παραδοσιακές εκπαιδευτικές σχέσεις και πρακτικές στη βάση της αρχής "το μέσο δεν είναι κατ' ανάγκη το μήνυμα". Όπως εξάλλου φαίνεται και από παρατηρήσεις άλλων (OECD, 2013), η έννοια του μαθησιακού περιβάλλοντος είναι οργανική και ολιστική. Παραπέμπει σε ένα μαθησιακό οικοσύστημα με ανοιχτό χαρακτήρα όπου περιλαμβάνεται τόσο η μάθηση που λαμβάνει χώρα, όσο και το σκηνικό, το πλαίσιο, φυσικό και ψηφιακό. Επομένως, οι πρωταγωνιστές εισέρχονται και λαμβάνουν μέρος σε αυτό με το δικό τους κοινωνικό προφίλ, ενώ η όλη διαδικασία είναι μια μίξη οπτικών που κυμαίνεται από την παραδοσιακή άμεση διδασκαλία έως την ανακαλυπτική μάθηση. Περιττό βέβαια να τονιστεί ότι οι προβληματισμοί για τα νέα μαθησιακά περιβάλλοντα απασχολούν και το ιδιαίτερο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων (Bennett & Bell, 2010).

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Bennett, E. & Bell, A. (2010). Paradox and Promise in the Knowledge Society. In: Kasworm, C., Rose, A. & Ross-Gordon, J. (eds). Handbook of Adult and Continuing Education.

Kalantzis, M & Cope, B. (2012). New learning – Elements of a science of education. Cambridge.

OECD, (2013). Innovative Learning Environments. Paris

3.1.2. ... που επικεντρώνεται στο μετασχηματισμό των κρατουμένων ...

Η φυλακή αναγνωρίζεται ως ένα πολύ δύσκολο περιβάλλον, δυστοπικό, όπως έχει επικρατήσει να ονομάζεται, άγνωστο στους περισσότερους ανθρώπους. Όπως φάνηκε προηγουμένως η εκπαίδευση που παρέχεται εντός αυτής αποτελεί πρώτα και κύρια – για όσους βέβαια το αντιλαμβάνονται έτσι- ένα αντιστάθμισμα προς την κουλτούρα της φυλακής και ως μια ευκαιρία ανάληψης δράσης για χάρη του εαυτού του κρατουμένου, πριν από οτιδήποτε άλλο.

Δεν πρέπει, άλλωστε, να ξεχνούμε ότι κατά τις συστάσεις των διεθνών οργανισμών η εκπαίδευση εντός της φυλακής μπορεί από μια οπτική να εκληφθεί ακόμη και ως υποχρεωτική διαδικασία, δεδομένου ότι στις διεθνείς διακηρύξεις, όπως σε αυτή του ΟΗΕ, αλλά και στα συντάγματα των περισσότερων χωρών, η εκπαίδευση προσδιορίζεται ως δικαίωμα όλων. Εάν, λοιπόν, είναι καθολικό δικαίωμα, τότε το κράτος υποχρεούται να την προσφέρει. Βέβαια, όπως προαναφέρθηκε, αυτό δεν το συμμερίζονται οι εκπαιδευτικές πολιτικές. Ο λόγος είναι ότι αγνοούν την αξία της εκπαίδευσης και ένα βασικό δόγμα σύμφωνα με το οποίο: εάν εγκληματίας γίνεσαι επειδή μαθαίνεις, τότε ισχύει και το αντίστροφο, μπορείς να ξεχάσεις και να μάθεις να μην είσαι εγκληματίας (Παπασταμάτης, 2010).

Ενώ δεν χωράει αμφιβολία ότι το πρόγραμμα σπουδών στη φυλακή πρέπει να είναι ευρύ, στο πρότζεκτ μας εστιάζουμε σε μία συγκεκριμένη όψη, στον ανθρωπιστικό του χαρακτήρα. Διότι οι ανθρωπιστικές σπουδές είναι δυνατό να κάνουν το άτομο να αλλάξει τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον κόσμο και να του καλλιεργήσουν ηθική συνείδηση (Παπασταμάτης, 2010). Καθώς η εκπαίδευση στη φυλακή πρέπει να είναι ίδια με εκείνη εκτός φυλακής, θα πρέπει να αποσκοπεί στην σφαιρική ανάπτυξη του κρατουμένου-μαθητή. Απαραίτητη σε αυτό το πλαίσιο είναι η ανάπτυξη της ικανότητας για κριτικοστοχαστική σκέψη και παρεμπόδιση ανάπτυξης δογματικών αντιλήψεων. Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να αντιλαμβάνονται τις εναλλακτικές λύσεις στις ανταγωνιστικές καταστάσεις (Παπασταμάτης, 2010). Για να είναι ολοκληρωμένος ο άνθρωπος χρειάζεται να αποκτήσει νέες αξίες που θα καθοδηγούν τη συμπεριφορά του στο μέλλον.

Αποφυγή του ηθικού κηρύγματος

Είναι, μέσα στη συνάφεια αυτή, βαθύτατα σημαντική η συνειδητοποίηση ότι «η εκπαίδευση δεν μπορεί να είναι ιδεαλιστικό κήρυγμα, αλλά η αφύπνιση μέσα στον κρατούμενο μιας βαθιάς επίγνωσης των σχέσεών του με την υπόλοιπη κοινωνία, που θα οδηγήσει και στην γνήσια αίσθηση της κοινωνικής υπευθυνότητας» (Rotman, 1986). Επομένως, η εκπαίδευση στη φυλακή δεν μπορεί να είναι μια σωφρονιστική διαδικασία που θέλει να κάνει τον

κρατούμενο να απορρίψει την αντικοινωνική του συμπεριφορά δια μιας, κάτι που δεν αποκλείεται να συμβεί. Είναι, όμως, προτιμότερο η εκπαίδευση να προωθήσει μέσα στον κρατούμενο νέες αξίες, λογική και θετικές στάσεις ζωής, αφού με αυτόν τον τρόπο αποκτά την ταυτότητα του πολίτη και μπορεί πλέον και αυτός να συμβάλει στην κοινωνική ανάπτυξη.

3.1.3. ... με έναν μη συμβατικό τρόπο.

Ποια είναι τα συστατικά που θα ήταν κατάλληλα για να δημιουργήσουν «κάτι» νέο, προκειμένου να ικανοποιήσουμε τους προαναφερθέντες στόχους; Το φάσμα των πηγών της έμπνευσής μας ήταν ευρύ, περιλαμβάνοντας κυρίως τα εξής:

- Τι διδάσκει η διδακτική της εκπαίδευσης ενηλίκων για τους καλύτερους τρόπους διδασκαλίας ενηλίκων (πρωτογενής και δευτερογενής μαθησιακή εμπειρία - διδασκαλία με επίκεντρο τους μαθητές και τις ομάδες κλπ.)
- Την 3D/ εικονική πραγματικότητα
- Ορισμένα άλλα πεδία όπως το θέατρο ντοκουμέντο και την ιδέα των «δωματίων».

Διδακτική ενηλίκων

Η διδακτική των ενηλίκων έχει γίνει αντικείμενο πραγμάτευσης σε αρκετά εγχειρίδια. Η δική μας οπτική στηρίζεται σε αυτή του Jarvis (2010), ο οποίος έχει προσφέρει ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο (που μάλιστα αναπαράγεται στη βιβλιογραφία). Το πλαίσιο αυτό θεωρούμε πως έχει σχεδόν απόλυτη ισχύ και για την εκπαίδευση των κρατουμένων, τηρουμένων των αναλογιών.

Η διδασκαλία των ενηλίκων –και σήμερα πλέον κάθε είδους διδασκαλία ανεξαρτήτως ηλικίας- πρέπει να διακρίνεται για τον ηθικό της χαρακτήρα και να εστιάζει στην ανάπτυξη του εκπαιδευόμενου, ώστε να αναπτύξει τον δικό του τρόπο ερμηνείας και κατανόησης του κόσμου. Αυτή είναι η βασική αρχή της

σύγχρονης διδακτικής και από αυτή απορρέει η αντίληψη για το μαθητοκεντρισμό στην εκπαίδευση, ο οποίος χρειάζεται –πάντα, όμως, κατά περίπτωση- να είναι εντονότερος στην εκπαίδευση ενηλίκων. Αν και η εκπαίδευση ενηλίκων δεν απορρίπτει το διδακτικό μοντέλο, ο μαθητοκεντρισμός έχει υπάρξει το βασικό της χαρακτηριστικό (μολονότι, από την άλλη, σήμερα υποστηρίζεται ότι ούτε το κάθε παιδί είναι ίδιο με το άλλο).

Ο μαθητοκεντρισμός δύναται να είναι ομαδικός και ατομικός, επίσης ανάλογα με την περίπτωση. Στη βιωματική εκπαίδευση/διδασκαλία και μάθηση σημαντικό ρόλο διαδραματίζει, όπως είναι εύλογο, η εμπειρία. Ο Jarvis (2010) κάνει τη σημαντική διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς εμπειρίας. Μολονότι τα όρια δεν είναι αυστηρά, η πρώτη μορφή είναι ουσιαστικά όλη η καθημερινή ζωή, ενώ η δεύτερη χαρακτηρίζει παραδοσιακά την ίδια την εκπαίδευση. Σκοπός όμως του εκπαιδευτικού σήμερα είναι να μεταφέρει όσο καλύτερα μπορεί στο εκπαιδευτικό-σχολικό περιβάλλον την ιδέα της πρωτογενούς εμπειρίας, κάτι που βέβαια δεν είναι εφικτό, αλλά μπορεί να γίνει ως ένα βαθμό, τηρουμένων των αναλογιών. Η αφήγηση μιας πραγματικής ιστορίας από τον δάσκαλο είναι π.χ. μια τέτοια περίπτωση. Στο πλαίσιο αυτό θεωρούμε ότι σαφώς η εικονική πραγματικότητα προσφέρει πρώτης τάξεως ευκαιρία για τέτοιες εμπειρίες που προσεγγίζουν δηλαδή την πρωτογενή φύση της εμπειρίας.

Εντωμεταξύ οι παρατηρήσεις αυτές μπορούν άνετα να συνδυαστούν με πληθώρα άλλων προσεγγίσεων (μεθόδων, τεχνικών, οπτικών κλπ.) οι οποίες δεν ξεχωρίζονται εύκολα μεταξύ τους. Το ενδιαφέρον μας προκαλεί έτσι π.χ.: η μέθοδος επίλυσης προβλήματος, η μελέτη περίπτωσης στη διδασκαλία με έμφαση στη βιογραφία ενός ανθρώπου, η ομαδική εργασία, η προσομοίωση και το παιχνίδι ρόλων, το ψυχρόδραμα και το κοινωνιόδραμα.

Όπως είναι γνωστό, οι βιωματικές μέθοδοι δεν είναι για όλους, ή τουλάχιστον, κάποιοι –ίσως και αρκετοί στον αριθμό- θέλουν τον χρόνο τους, αλλά και άλλες προϋποθέσεις (ψυχολογικού χαρακτήρα), για να μπορέσουν να συμμετάσχουν. Εδώ καλείται να παρέμβει ο εκπαιδευτής που θα κατανοήσει την κατάσταση (που κι αυτή είναι μια σημαντική μαθησιακή εμπειρία για τον ίδιο τον

εκπαιδευτή) και σε συνεργασία με τον εκπαιδευόμενο θα σκεφτεί μια λύση. Είναι σαφές ότι εάν ο εκπαιδευόμενος δεν επιθυμεί τη συμμετοχή, αποχωρεί.

Εικονική πραγματικότητα

Ως Εικονική Πραγματικότητα (Virtual Reality) ορίζεται η χρήση τεχνολογικών μέσων με σκοπό να δημιουργηθεί ένα τεχνητό, διαδραστικό περιβάλλον «το οποίο στη βέλτιστη μορφή του ο άνθρωπος-χρήστης το αντιλαμβάνεται ως πραγματικό». Το σημαντικό στοιχείο είναι η δυνατότητα που έχει ο χρήστης για διάδραση, μέσω της οποίας σε πραγματικό χρόνο μεταβάλλεται το περιβάλλον, όπως ισχύει και στον πραγματικό κόσμο. «Το Εικονικό Περιβάλλον (Virtual Environment) μπορεί να δημιουργείται σε αντιστοιχία με έναν υφιστάμενο ή έναν ιδεατό κόσμο». Παραδείγματα από τη βιβλιογραφία είναι η μεταφορά του χώρου διακυβέρνησης ενός πλοίου για την εξοικείωση του πληρώματος με τα χειριστήρια, ή η δημιουργία μιας φανταστικής πόλης στο διάστημα, στην οποία μπορεί να περιηγηθεί ο χρήστης.

Τα τεχνολογικά μέσα που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία ενός εικονικού κόσμου περιλαμβάνουν υπολογιστές (υλικό και λογισμικό για τη σύνθεση και έλεγχο του εικονικού κόσμου) και περιφερειακά (για τη διάδραση του χρήστη), ενώ κατά τη διάδραση μπορεί να συμμετέχουν όλες οι αισθήσεις (την όραση, την ακοή και την αφή)

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (βλ. πιο κάτω) τα χαρακτηριστικά της εικονικής πραγματικότητας μπορούν να συνοψισθούν σε 3Ε (3I στα Αγγλικά): Εμβύθιση (Immersion), Επικοινωνία-Διάδραση (Inter-action) και Ένταση Πληροφορίας (Information Intensity). Η εμβύθιση είναι ο βαθμός στον οποίο ο χρήστης αισθάνεται ότι βρίσκεται πραγματικά μέσα στο εικονικό περιβάλλον και όχι στο πραγματικό. Η Επικοινωνία-Διάδραση αναφέρεται στη δυνατότητα του υπολογιστή «να διαμορφώνει άμεσα το συνθετικό κόσμο ανάλογα με τις κινήσεις του ανθρώπου-χρήστη». Η διαδραστικότητα (ως μέτρο διάδρασης) δεν αφορά μόνο στην ταχύτητα αντίδρασης του υπολογιστή, αλλά και στη δυνατότητα του υπολογιστή να ανταποκρίνεται στις φυσικές

μορφές επικοινωνίας του ανθρώπου-χρήστη. Τέλος, η Ένταση Πληροφορίας δεν αναφέρεται μόνο στην πληθώρα της πληροφορίας, αλλά και την ποικιλία διαύλων επικοινωνίας από τους οποίους προσφέρεται η πληροφορία στο χρήστη (οπτικός, ακουστικός, απτικός κ.λπ.).

Τεχνολογίες στερεοσκοπικής προβολής που έχουν άμεσα συσχετισθεί με συστήματα εικονικής πραγματικότητας βρίσκουν καθημερινή χρήση σε τηλεοράσεις για την προβολή ταινιών σε τρεις διαστάσεις. Τεχνολογίες εικονικής πραγματικότητας αρχίζουν **να βρίσκουν πρακτική εφαρμογή σε διαφορετικές περιοχές της καθημερινότητας**. *«Συστήματα που επιτρέπουν τηλεδιάσκεψη σε έναν κοινό, εικονικό τόπο για όλους τους συμμετέχοντες, παρουσίαση κτιρίων που δεν έχουν ακόμη κτισθεί σε υποψήφιους αγοραστές, συστήματα θεραπείας φοβιών, εφαρμογές για την καλύτερη προετοιμασία αθλητών κλπ.»* Οι ειδικοί θεωρούν ότι στο μέλλον θα προκύπτουν νέες εφαρμογές αλλά και συσκευές, που θα αξιοποιούν τις τεχνολογίες εικονικής πραγματικότητας *«για να προσφέρουν νέες, πιο εμπυθιστικές εμπειρίες στους χρήστες»*.

ΑΝΑΦΟΡΑ

Λέπουρας, Γ., Αντωνίου, Α., Πλατής, Ν., Χαρίτος, Δ. 2015. Εισαγωγή στην Εικονική Πραγματικότητα. [Κεφάλαιο Συγγράμματος]. Στο Λέπουρας, Γ., Αντωνίου, Α., Πλατής, Ν., Χαρίτος, Δ. 2015. *Ανάπτυξη συστημάτων εικονικής πραγματικότητας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. κεφ 1. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/2547>

Άλλα στοιχεία έμπνευσης

Περιγράφουμε εδώ μια σειρά από άλλες πηγές που μας ενέπνευσαν στο πρότζεκτ μας. Μία από αυτές είναι το **θέατρο ντοκουμέντο-θέατρο τεκμηρίωσης**. Είναι σαφές ότι η δική μας προσέγγιση δεν αποτελεί θέατρο ντοκουμέντο. Μοιράζεται, όμως, με αυτό τη βασική του αρχή, που είναι η στήριξη σε αυθεντικό υλικό. Όπως δηλαδή το θέατρο ντοκουμέντο είναι μια παράσταση που αντανακλά –συχνά ακόμη και πιστά– την πραγματικότητα και τη φέρνει μπροστά στο θεατή, έτσι και εμείς θα θέλαμε να προσφέρουμε στους μαθητές –μέσω της εικονικής πραγματικότητας– κάτι αυθεντικό, κάτι βγαλμένο από την ίδια τη

ζωή. Για το σκοπό αυτό αποφασίσαμε τη συλλογή αυθεντικών ιστοριών, μια διαδικασία που δυνητικά συνεπάγεται και ένα είδος εικονικής επικοινωνίας μεταξύ κρατουμένων σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Οι ιστορίες λοιπόν είναι αληθινές και αυτό αποτελεί μεγάλη προστιθέμενη αξία.

Τέλος, πρέπει να γίνει λόγος και για τον όρο **δωμάτιο**. Ο όρος αυτός προέρχεται από το "Situation Rooms", ένα αντισυμβατικό και άκρως πολιτικοποιημένο ζωντανό θεατρικό παιχνίδι, που δημιούργησαν το 2014 οι Rimini Protokoll, τα «Πρωτόκολλα του Ρίμινι», μια κορυφαία ευρωπαϊκή πρωτοποριακή ομάδα, που διεύρυνε όσο κανείς άλλος την έννοια του θεάτρου-ντοκουμέντου. Πρόκειται για μια ομάδα συγγραφέων-σκηνοθετών με έδρα το Βερολίνο, η οποία εργάζεται με διάφορες θεατρικές φόρμες με στόχο να μειώσουν ή να εξαλείψουν εντελώς την απόσταση μεταξύ των ερμηνευτών και του κοινού. Πιο συγκεκριμένα, το "Situation Rooms" συγκεντρώνει 20 ανθρώπους από διάφορες ηπείρους, οι ζωές των οποίων έχουν διαμορφωθεί από τη χρήση όπλων, σε ένα κινηματογραφικό σκηνικό που αναδημιουργεί τον παγκοσμιοποιημένο κόσμο των πιστολιών και των εκτοξευόμενων χειροβομβίδων, των εξουσιαστών και των προσφύγων μέσα από απροσδόκητες διαδρομές και αναπάντεχες συναντήσεις. Το σκηνικό αποτελείται από έναν τεράστιο χώρο με αυτόνομα δωμάτια. Με τις προσωπικές αφηγήσεις των «κατοίκων» τους, οι εικόνες αρχίζουν να κινούνται και οι θεατές παρακολουθούν τις μεμονωμένες πορείες τους μέσα από τις ατομικές τους κάμερες και τα ακουστικά τους. Αρχίζουν να κατοικούν οι ίδιοι στο κτίριο και να ζουν για 90 λεπτά τις... ζωές των άλλων, ακολουθώντας την προσωπική οπτική των πρωταγωνιστών. Το κοινό εισχωρεί όλο και πιο βαθιά μέσα στο λαβύρινθο του κινηματογραφικού σκηνικού και ο καθένας γίνεται τμήμα της αναπαράστασης ενός περίτεχνου κινηματογραφικού γυρίσματος με πολλαπλές ταυτόχρονες οπτικές γωνίες. Το Situation Rooms είναι ένα συναρπαστικό πολύ-σινεμά, μια επαυξημένη πραγματικότητα, τρισδιάστατη στο βαθμό που μόνο το θέατρο μπορεί να είναι και αυτή η προσέγγιση αποτέλεσε τη βάση για την συγγραφή του STEPs. Το STEPs βασίζεται στο θεατρικό Situation Rooms, μετατρέποντάς το σε Virtual Reality (VR). Τα δωμάτια VR

είναι πιο ευέλικτα για εφαρμογή σε σχολικές φυλακές και κέντρα βοήθειας πρώην κρατουμένων ή σχετικές δομές. Οι θεατές εδώ ζουν τις ζωές των άλλων, ακολουθώντας την οπτική των πρωταγωνιστών μέσα από την VR ταινία.

Η διαπίστωση ενός κενού και η επιθυμία μας να το καλύψουμε – Η αίτηση χρηματοδότησης

Έπειτα από μεγάλης διάρκειας διερευνητική διαδικασία και στη βάση αυτών που έχουν ήδη παρατεθεί στα κεφάλαια 2 και 3, διαπιστώσαμε ότι συνέτρεχαν αρκετοί λόγοι για τους οποίους ήταν δυνατό και σκόπιμο να προχωρήσουμε στην κατασκευή ενός νέου εργαλείου-μέθόδου. Η νέα μέθοδος θα μπορούσε να συνδυάζει στοιχεία από όλες τις προσεγγίσεις στις οποίες αναφερθήκαμε. Στόχοι του επιδιώξαμε να είναι οι κρατούμενοι να:

- συμμετέχουν στη μάθηση και
- συνεργάζονται ο ένας με τον άλλον με σκοπό
- να προβληματιστούν όσο το δυνατόν πιο βαθιά,
- για τη διαμόρφωση, πρώτον, θετικών στάσεων απέναντι στην αλλαγή,
- και, στη συνέχεια, για τη δέσμευση προς την αλλαγή,
- ώστε να ετοιμαστούν για μια νέα ζωή.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο υποβάλαμε αίτηση στην ελληνική υπηρεσία του Erasmus+, το ΙΚΥ, η οποία και εγκρίθηκε (2018).

3.2. Μια πιο κοντινή εστίαση στο STEPs: Το λογικό μοντέλο και η θεωρία της αλλαγής του πρότζεκτ - η μέθοδος STEPs

---

Η σύγχρονη θεωρία υλοποίησης σχεδίων (Funnel & Rogers, 2011) δίνει ιδιαίτερη έμφαση την κατασκευή του μοντέλου της λογικής του πρότζεκτ, το οποίο καθοδηγεί και κατευθύνει το πρότζεκτ, καθώς και την αποσαφήνιση της αλλαγής που (ένα

πρότζεκτ, μια παρέμβαση, μια κοινωνική, εκπαιδευτική κλπ. πολιτική) υπόσχεται (=θεωρία της αλλαγής). Και οι δύο αυτές παράμετροι είναι σημαντικές, καθώς βάσει αυτών αξιολογείται ο αντίκτυπος (impact) του σχεδίου, κυρίως μακροπρόθεσμα. Στην ενότητα αυτή ασχολούμαστε με αυτές τις δύο όψεις. Αυτές οι παράμετροι συνιστούν τη φιλοσοφία του πρότζεκτ και της μεθόδου, η οποία (φιλοσοφία) περιέχεται συνοπτικά στην αίτηση για τη χρηματοδότηση του προγράμματος και οφείλει να γίνει καλά κατανοητή από τον οποιοδήποτε καταπιάνεται με το πρότζεκτ.

Το ζητούμενο: η απόκτηση δεξιοτήτων ζωής (life skills)

Ο εγκλεισμός έχει νόημα για τους κρατούμενους εφόσον αλλάξουν για να ξεκινήσουν μια νέα ζωή. Η αλλαγή και ο μετασχηματισμός είναι λέξεις-κλειδιά για τους κρατούμενους, όπως έχουμε δείξει ήδη.

Η αλλαγή και μια νέα ζωή, τουλάχιστον με τη μορφή σχεδιασμού μιας νέας ζωής, πρέπει να αρχίσει να λαμβάνει χώρα ήδη μέσα στη φυλακή, έτσι ώστε η έναρξη της νέας ζωής να είναι δυνατή αμέσως μετά την αποφυλάκιση. Ο κίνδυνος υποτροπής είναι εκεί και περιμένει. Η ζωή μετά τον εγκλεισμό δεν είναι φυσικά καθόλου εύκολη, καθώς εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Αλλά ένας σημαντικός παράγοντας μεταξύ αυτών είναι σίγουρα η ταυτότητα του φυλακισμένου, ο οποίος πρέπει τώρα να λαμβάνει τις σωστές αποφάσεις για να γίνει ξανά μέλος της κοινωνίας και να ζει σε αρμονία με τους άλλους.

Σε όλο τον κόσμο πολλοί κρατούμενοι παραμένουν χωρίς βοήθεια. Αρκεί να σκεφτούμε φυλακές όπου ακόμη και η παροχή στοιχειωδών συνθηκών διαβίωσης είναι αδιανόητη. Εκεί, η φυλάκιση είναι απλώς τιμωρία και στην τρέχουσα σκέψη για το σωφρονισμό αυτό είναι πλέον κάτι ανεπιθύμητο.

Η εκπαίδευση στις φυλακές φαίνεται να αποτελεί σημαντικό παράγοντα σωφρονισμού και δεν πρέπει να θεωρείται πολυτέλεια. Αλλά τι μπορούμε να κάνουμε;

Φυσικά είναι περιττό να πούμε ότι σε ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο φυλακών πρέπει πάντα να αναζητούμε νέους τρόπους για να βοηθήσουμε τους κρατούμενους να προβληματιστούν και να αλλάξουν. Έχοντας αυτό κατά νου, αναζητήσαμε μια νέα πρωτότυπη εκπαιδευτική μέθοδο - μια μέθοδο για την κοινωνικο-συναισθηματική ενδυνάμωση των κρατουμένων και την κοινωνική ένταξή τους, ένα εργαλείο που βοηθά τους κρατούμενους να (επανα)κοινωνικοποιηθούν, να γίνουν μέλη στην κοινωνία και ενεργοί πολίτες. Στη σύγχρονη εκπαιδευτική θεωρία επικρατεί μια πλειάδα όρων που αντιστοιχούν σε αυτό που επιδιώκει η μέθοδος: γίνεται λόγος για κοινωνικές δεξιότητες, για δεξιότητες ζωής, για ήπιες δεξιότητες, για ψυχοκοινωνικές δεξιότητες, για πολλαπλή και συναισθηματική νοημοσύνη, για ιδιότητα του πολίτη και άλλα. Δεν θέλουμε να εμβαθύνουμε στις διαφορές όσο στις ομοιότητες αυτών των εννοιών, που είναι η ανάγκη σήμερα ο άνθρωπος, μαζί με τις γνώσεις, να αποκτά την ικανότητα να συμβιώνει αρμονικά με τους άλλους, γνωρίζοντας ότι μπορεί να διαμορφώνει τον κόσμο με σκοπό την κοινή ευημερία και το κοινό καλό. Η λίστα των δεξιοτήτων αυτών, όπως και να τις ονομάσουμε, περιλαμβάνουν, λοιπόν, τα εξής (Unicef, 2012, Global evaluation of life skills education programmes, σ. 8):

- Γνωστική - κριτική σκέψη και δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων για υπεύθυνη λήψη αποφάσεων.
- Προσωπικές - δεξιότητες για αυτεπίγνωση και καθοδήγηση, καθώς και για αυτοδιαχείριση.
- Διαπροσωπικές δεξιότητες για επικοινωνία, διαπραγμάτευση, συνεργασία και ομαδική εργασία και για ένταξη, ενσυναίσθηση, και υπεράσπιση.

Η απάντησή μας: μια ακολουθία βημάτων

Για να επιτευχθεί, λοιπόν, αυτός ο μετασχηματισμός είναι απαραίτητο οι κρατούμενοι 1) να αναγνωρίζουν, αλλά και 2) να απορρίπτουν και να αναθεωρούν μόνοι τους την κοινωνικά αρνητική

πτυχή του παρελθόντος τους. Το πρώτο από αυτά μπορεί να αποκληθεί ως **πρώτο βήμα**. Τι γίνεται όμως με το δεύτερο σημείο;

Μερικές φορές είναι πολύ δύσκολο για τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές των φυλακών να συμμετάσχουν σε μια άμεση διαδικασία επίτευξής του. Πιστεύουμε ότι ένας έμμεσος και διακριτικός τρόπος είναι καλύτερος. Σε αυτήν την προοπτική οι κρατούμενοι θα μπορούσαν να βιώσουν τις ιστορίες φυλάκισης άλλων κρατουμένων και να «προτείνουν» σε αυτούς νέα σενάρια ζωής. Με αυτόν τον τρόπο μαθαίνουν πώς –και είναι πιο ικανοί– να (ξανα)σχεδιάσουν τη δική τους ζωή.

Αλλά αυτό μπορεί επίσης να γίνει δύσκολα, καθώς οι κρατούμενοι πολύ συχνά δεν ανοίγονται εύκολα στους άλλους και δεν θέλουν να διηγούνται τις ιστορίες του εγκλεισμού τους σε άλλους (γιατί αυτό συμβαίνει δεν έχει σημασία εδώ). Ο ουσιαστικός και εποικοδομητικός διάλογος δεν είναι, επομένως, δυνατός και πιθανός.

Μια λύση μπορεί να δοθεί αξιοποιώντας την εικονική πραγματικότητα. Με αυτόν τον τρόπο, οι κρατούμενοι βιώνουν άλλων, αγνώστων, κρατουμένων τις ιστορίες εγκλεισμού σε ένα πλαίσιο εικονικής πραγματικότητας (=έμπνευση από το θέατρο ντοκουμέντο) και εισηγούνται/προτείνουν νέα σενάρια ζωής με νέους ρόλους.

Ένα νέο, καινοτόμο μαθησιακό περιβάλλον ανοίγει με αυτόν τον τρόπο τώρα για εμάς, ένα περιβάλλον το οποίο, αφενός, εκμεταλλεύεται μια τεχνολογία που είναι πολύ συμβατή με τις φυλακή και, αφετέρου, δεν απορρίπτει, αλλά, αντίθετα, περιλαμβάνει, με έμφαση, την ανθρώπινη επαφή και την παιδαγωγική σχέση μεταξύ εκπαιδευτικού και εκπαιδευόμενου (στη φυλακή). Δύο συνθήματα θα διακοσμούσαν αυτό το περιβάλλον και τη μέθοδο:

- ➔ (προκειμένου για τον κρατούμενο) «Ψάχνοντας μια νέα ζωή για μένα» και
- ➔ (προκειμένου για τον εκπαιδευτικό) «Βοηθώντας τους κρατουμένους να αλλάξουν ζωές».

Βιώνοντας ιστορίες άλλων κρατουμένων, ζώντας δηλαδή μια οιονεί πρωτογενή (λόγω της εικονικής πραγματικότητας) εμπειρία, οι κρατούμενοι εισάγονται σε πραγματικότητες που είναι παρόμοιες με τη δική τους (εγκληματικότητα και εγκλεισμός), αλλά όχι στη δική τους (πραγματικότητα). Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι εισέρχονται σε μια κατάσταση αντιμετώπισης αυτών των πραγματικοτήτων «εξετάζοντας» τις βιογραφίες άλλων (οπτική της μελέτης περίπτωσης) με τον πλέον αποδοτικό τρόπο.

Με περιέργεια αλλά και σε φιλική διάθεση, οι κρατούμενοι μπαίνουν βαθιά στις «εσφαλμένες» ζωές άλλων ανθρώπων εισερχόμενοι σε τρισδιάστατα «δωμάτια» στα οποία αναπτύσσεται η προσωπική ιστορία ενός κρατουμένου. Δεν ακούνε ή παρακολουθούν απλά, αλλά βιώνουν. Η εμπειρία είναι πολύ βαθιά, καθώς, εξαιτίας της εικονικής πραγματικότητας, γίνονται οι «άλλοι» για κάποια λεπτά της ώρας.

Όμως κατά τη διάρκεια αυτής της επίσκεψης στα δωμάτια, οι κρατούμενοι έχουν επίσης την ευκαιρία να προβληματιστούν και να αναπτύξουν έναν εσωτερικό λόγο (discourse). Με σκοπό να εντοπίσουν υποθέσεις, τρόπους σκέψης και ενέργειες που οδήγησαν τα άτομα (αυτούς τους «άλλους», αλλά και τους ίδιους, με τρόπο διαφορετικό) στον εγκλεισμό και στις τραγικές συνέπειές του. Αναγνωρίζουν λανθασμένες αποφάσεις των άλλων. Αυτοί οι προβληματισμοί τους πρόκειται σύντομα να εξωτερικευθούν μέσα στην ομάδα.

Με την εντοπισμό των λανθασμένων αποφάσεων των «άλλων», δημιουργείται ήδη μια θετική στάση απέναντι στην αλλαγή, η οποία είναι το δεύτερο βήμα των κρατουμένων προς την προσωπική τους ανάπτυξη.

Στη συνέχεια, οι κρατούμενοι διαμορφώνουν μια συνολική κατανόηση των ταυτοτήτων και των πλαισίων ζωής των άλλων κρατουμένων. Μπαίνουν βαθύτερα στη βιογραφία του άλλου ατόμου και το «μελετούν» κατά κάποιο τρόπο. Έτσι, μπορούν να τους «προτείνουν» ιδέες για να ξεκινήσουν μια νέα ζωή. Στους κρατούμενούς μας, λοιπόν, δόθηκε προνόμιο και δικαίωμα να

εκφράσουν τη γνώμη τους. Αυτό τους δίνει την ευκαιρία να δεσμευτούν πιο έντονα στην ιδέα της αλλαγής. Αυτό είναι **το τρίτο βήμα**.

Μπορούν τώρα να σχεδιάσουν μια νέα ζωή και για τους ίδιους; Αυτό είναι εξαιρετικά απαραίτητο για να αποφευχθεί το μεγάλο πρόβλημα της υποτροπής μετά την έξοδο από τη φυλακή. Τώρα, έχουν αποκτήσει εμπειρία και μπορούν να εφαρμόσουν ευκολότερα τις διαδικασίες αυτογνωσίας και αυτο-προβληματισμού που αποτελούν προϋποθέσεις για το σχεδιασμό μιας νέας ζωής. Στα λόγια τουλάχιστον, ναι, αυτό είναι δυνατό. Και αυτό είναι **ένα τέταρτο βήμα**. Ο προγραμματισμός της νέας ζωής και η ίδια η νέα ζωή μπορεί πραγματικά να ξεκινήσει ήδη μέσα στη φυλακή.

Οι φυλακισμένοι, αφού έχουν εργαστεί στην ομάδα και έχουν προβληματιστεί, έχουν αρχίσει τουλάχιστον να σχεδιάζουν μια νέα ζωή. Είναι δύσκολο να πούμε αν αυτό θα συμβεί μετά την έξοδο από τη φυλακή. Αρκεί ότι τουλάχιστον εμφανίστηκε η ελπίδα για **ένα πέμπτο βήμα**. Και τα βήματα για τη ζωή δε σταματούν εδώ!

Η σχέση του σχεδίου μας με την Μετασχηματίζουσα Μάθηση

Η λέξη «μετασχηματισμός» στον υπότιτλο του Οδηγού αυτού προκαλεί ή ενδέχεται να προκαλέσει στους αναγνώστες συνειρμούς και συνδέσεις με τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Ο τεχνικός αυτός όρος έχει γίνει τις τελευταίες δεκαετίες συνώνυμος της εκπαίδευσης ενηλίκων, κατά ορισμένους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στην εκπαίδευση ενηλίκων δεν επιδιώκουμε και την απόκτηση στοιχειωδών γνώσεων, γνώσεων που δεν αποσκοπούν στην αλλαγή. Όπως είναι γνωστό, ο Mezirow (1991), που ήταν εισηγητής της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, πρότεινε μια «φιλοσοφία», σύμφωνα με την οποία ο ενήλικος άνθρωπος του σήμερα οφείλει να υποβάλλει σε διαρκή ανανέωση τις γνώσεις του, με τις οποίες εννοούνται όχι απλώς τεχνικές γνώσεις, αλλά και αντιλήψεις και απόψεις κ.ο.κ. Έτσι προκύπτει η συνεχής διασύνδεση με τη γοργά μεταβαλλόμενη πραγματικότητα. Αυτή η μεταβολή των στάσεων και αντιλήψεων έχει, επομένως, χειραφετικό χαρακτήρα, αφού απελευθερώνει τον

άνθρωπο από τα δεσμά της προγενέστερης κοσμοθεωρίας του, εφόσον βέβαια αυτή τύχει να είναι δυσλειτουργική και αντιβαίνουσα προς τη νέα πραγματικότητα. Η χειραφέτηση, δε, καταλήγει στο ατομικό, αλλά και στο κοινό, καλό.

Βέβαια, και ο Jarvis (2004, 2010), θερμός αναγνώστης του Mezirow, αυτό βλέπει ως απώτερο και ανώτερο σκοπό της εκπαίδευσης ενηλίκων: την υπέρβαση της μη επιτυχούς προσέγγισης της πραγματικότητας, από τον άνθρωπο, αφού προηγουμένως έχει συμβεί η αποσύνδεσή του από αυτή βάσει των νέων δεδομένων της (η λεγόμενη disjuncture).

Ωστόσο, ο Mezirow προχώρησε και πρότεινε κιόλας μια συγκεκριμένη διαδικασία σταδίων, τα οποία πρέπει να ακολουθηθούν από μια ομάδα ενηλίκων εκπαιδευομένων, τα οποία ξεκινούν από το λεγόμενο αποπροσανατολιστικό δίλημμα (που μπορεί να εγείρει στον ενήλικο μανθάνοντα και ο ίδιος ο δάσκαλός του).

Η μέθοδός μας συνδιαλέγεται με τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση και την ασπάζεται, χωρίς ωστόσο να επιδιώκει να μεταφέρει αυτούσια την προταθείσα από το Mezirow ακολουθία βημάτων και αρχών. Αντίθετα, είναι περισσότερο ελεύθερη και εκλεκτική. Σύμφωνα με όσα είδαμε πιο πάνω, πράγματι η μέθοδός μας ξεκινά από μια πρόκληση που απευθύνεται προς τον εκπαιδευόμενο έγκλειστο. Όντως, δηλαδή, υπάρχει ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα.

Ποιο είναι αυτό; Όσοι από εμάς έχουμε υπηρετήσει την εκπαίδευση φυλακισμένων, γνωρίζουμε ότι δεν υπάρχει μεγαλύτερο αποπροσανατολιστικό δίλημμα προς τον έγκλειστο εκπαιδευόμενο από το να αμφισβητήσει το ίδιο το έγκλημα, την αξία του και τη συμβολή του στην διαμόρφωση της πραγματικότητας και της ζωής των ανθρώπων. Συχνά, βέβαια, ακούμε στο περιβάλλον της φυλακής ότι έχει γίνει αλλαγή στάσης από τους κρατούμενους (δηλαδή ότι ο κατάδικος «μετανόησε» τελικά).

Άσχετα από το τι νιώθει στην παραγματικότητα κάθε κρατούμενος όσον αφορά την «αξία» του εγκλήματος, εμείς με τη μέθοδό μας επιδιώκουμε τη ριζική αμφισβήτηση του εγκλήματος, την απόρριψη

του ως δυνητικής επιλογής συμπεριφοράς στη ζωή του ανθρώπου. Αυτό μπορεί να φαίνεται στους αδαείς ως δεδομένο, αλλά όσοι έχουμε εργαστεί με φυλακισμένους γνωρίζουμε ότι δεν ισχύει πάντα, και γι' αυτό, εξάλλου, εμφανίζεται το φαινόμενο της υποτροπής, γι' αυτό δηλαδή όσοι αποφυλακίζονται συχνά διαπράττουν εκ νέου εγκλήματα. Επομένως, θέλουμε μια ισχυρή και ρητή αμφισβήτηση του εγκλήματος, όσο αυτό είναι δυνατό.

Όμως εμείς προτείνοντας τη μέθοδό μας δεν θέλουμε να εστιάσουμε στη ζωή του μανθάνοντος υποκειμένου, δηλαδή στα μέλη της μαθησιακής ομάδας (πρώτα και κύρια για λόγους διακριτικότητας και αντικειμενικότητας). Στην πραγματικότητα, εμπλέκουμε στη μέθοδό μας τη μελέτη περίπτωσης ως διδακτική μέθοδο. Έτσι, βάζουμε τον «μαθητή» μας στη θέση ενός άλλου που –ας μας επιτραπεί η έκφραση- «εγκλημάτησε». Η τοποθέτηση στη θέση του άλλου γίνεται μέσω της εικονικής πραγματικότητας, ο άλλος, δε, είναι πραγματικό πρόσωπο.

Επιπλέον, δεν σταματάμε εκεί (κάτι που δεν θα είχε και κανένα νόημα), αλλά προκαλούμε επίσης (και γι' αυτό έχουν γραφτεί όλες οι επόμενες σελίδες που θέλουν να προσανατολίσουν τις ομάδες μας προς μια δομημένη μαθησιακή δραστηριότητα) έναν στοχαστικό διάλογο μεταξύ των «μαθητών» και των «εκπαιδευτικών» τους. Το νέο πλάνο ζωής που καταστρώνεται από τον εκπαιδευόμενο είναι το στοιχειώδες και εναρκτήριο κριτήριο επιτυχίας της μεθόδου μας, όπως αναφέραμε προηγουμένως. Εφόσον, δε, η κριτική σκέψη, δεν είναι απόκτηση μιας τεχνικής γνώσης, αλλά η με αξιολογική διάθεση κατανόηση μιας άποψης, μιας θέσης κλπ., προκειμένου βάσει αυτής να συναρτηθεί η μελλοντική μας συμπεριφορά για το προσωπικό και κοινό καλό, τότε γίνεται φανερό πώς και γιατί το πρότζεκτ μας επιδιώκει σε τελική ανάλυση την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Funnell, S.C. and Rogers, P. J. (2011). Purposeful program theory: effective use of theories of change and logic models. San Francisco: Jossey-Bass/Wiley.

Jarvis, P. (2004, 2010). Adult education and lifelong learning. Routledge.

Mezirow, J. (1991). Transformative dimensions of adult learning. Jossey-Bass

3.3. Δημιουργία της μεθόδου STEPs

Θα ρίξουμε τώρα μια ματιά σε δύο σημαντικές διαδικασίες που αφορούν στην κατασκευή ή δημιουργία της μεθόδου που προτείνουμε στο πρότζεκτ μας. Αυτό είναι απαραίτητο για να κατατοπιστεί ο αναγνώστης και ο εκπαιδευτής για τον τρόπο που εργαστήκαμε.

3.3.1. Η διαδικασία συλλογής των αυθεντικών ιστοριών φυλάκισης των κρατουμένων³ και...

Για να αποκτήσουμε και να διασφαλίσουμε ένα πλούσιο δείγμα βιογραφικών ιστοριών από κρατούμενους σε όλη την Ευρώπη, αποφασίσαμε να δημιουργήσουμε ένα κοινό πλαίσιο που συνίστατο σε έναν προσεκτικά επεξεργασμένο οδηγό με ερωτήσεις και θέματα που πρέπει να έχουν κατά νου οι εκπαιδευτές όταν συνομιλούν και θέτουν ερωτήσεις σε κρατούμενους και πρώην κρατούμενους για παρελθούσα, την τωρινή και τη μελλοντική τους ζωή.

Έχοντας αυτόν τον οδηγό ως υποστηρικτικό εργαλείο, οι εκπαιδευτές από την Πορτογαλία, την Ιταλία και την Ελλάδα χρησιμοποίησαν την ευέλικτη και ολοκληρωμένη μέθοδο της αφήγησης (storytelling) για να αποκτήσουν τις ιστορίες. Αυτή η μέθοδος προσαρμόστηκε στις ιδιαίτερες περιστάσεις (π.χ. εγκαταστάσεις φυλακών, εγκαταστάσεις ΜΚΟ), καθώς και σε περιστάσεις όπως διαθεσιμότητα χρόνου, τοποθεσία, πόροι, (πρώην) συναισθηματική και ψυχολογική κατάσταση του κρατουμένου.

Ποιες τεχνικές χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή ιστοριών και την υποστήριξη της μεθόδου αφήγησης;

Εφόσον διασφαλίστηκε ο κύριος στόχος της συλλογής ιστοριών, οι εκπαιδευτές είχαν την ελευθερία να επιλέξουν τις καταλληλότερες τεχνικές προκειμένου να προκαλέσουν

---

³ Συνεργασία με τη Natália Correlo.

συναισθήματα αυτογνωσίας, θετικής σκέψης και προσωπικής ανάπτυξης στις αφηγήσεις που μοιράστηκαν οι κρατούμενοι και οι πρώην κρατούμενοι με τους οποίους επικοινωνούσαν.

Έτσι, λοιπόν, οι συνεργάτες μας εφάρμοσαν τις ακόλουθες τεχνικές:

- **Η τεχνική του ταξιδιού** - Με βάση την ιδέα της αναθύμησης σημαντικών σταθμών σε ένα ταξίδι που θυμούνται καλά, οι κρατούμενοι ρωτήθηκαν για τις αναμνήσεις, τα συναισθήματά τους και τα «νοήματά τους» όταν γράφτηκαν ορισμένες βασικές φράσεις σε μαυροπίνακα. Τι σκέφτονται, όταν τους ρωτάμε για τα μοναχικά ταξίδια τους; Και τα ταξίδια που έκαναν μέσα από τα όνειρα, τις ελπίδες και τα εμπόδια τους; Με άλλα λόγια: *Πώς τα ταξίδια τους αποκαλύπτουν τις ιστορίες της ζωής τους;*

- **Η τεχνική των παραθύρων** - Οι κρατούμενοι καλούνται να κάνουν με το μυαλό τους μια βόλτα στην τέχνη του Σαλβαδόρ Νταλί, ιδιαίτερα στην ελαιογραφία του από το 1925, γνωστή ως *Young Woman at the Window* (Μια νεαρή στο παράθυρο), καθώς και στα ποιητικά γραπτά του Nâzım Hikmet. Πρώτον, χρωμάτισαν μια ασπρόμαυρη εκδοχή της ζωγραφιάς του Νταλί ενώ μιλούσαν ελεύθερα. Στη συνέχεια, διάβασαν ένα ποίημα του Hikmet και επέλεξαν τις λέξεις και τις φράσεις που τους άγγιξαν περισσότερο, ώστε να μπορούσαν να δημιουργήσουν μαζί ένα νέο κείμενο. Στο τέλος, συζήτησαν τη δουλειά τους και τα συναισθήματα και τις σκέψεις που η εικόνα που ζωγράφισαν προκάλεσε μέσα τους.

- **5 (STEPS) βήματα προπονητικής της ζωής (Life Coaching) (μια μεθοδολογία 5 τεχνικών)** - Για να διευκολυνθεί η διαδικασία της αφήγησης, η ομάδα του πρότζεκτ STEPs κατέληξε σε έναν οδηγό 5 βημάτων για να βοηθήσει τους κρατούμενους και τους πρώην κρατούμενους να ανακαλέσουν τις προσωπικές τους ιστορίες. Αυτή η σειρά ενεργειών ξεκίνησε με μια ομαδική δραστηριότητα ακολουθούμενη από τρεις μεμονωμένες δραστηριότητες που κατέληξαν σε ένα είδος αυτοβιογραφίας και αφήγησης.

Το πρώτο βήμα - η ομαδική συνάντηση - υπήρχε για να δημιουργήσει ένα κλίμα εμπιστοσύνης και ενδυνάμωσης μεταξύ των κρατουμένων. Επιπλέον, ήταν επίσης η ευκαιρία να εξηγήσουμε τη διαδικασία της αφήγησης και να καλλιεργήσουμε το ενδιαφέρον

εκείνων που ήθελαν να λάβουν μέρος στο STEPs. Στη συνέχεια, εκείνοι στους οποίους δημιουργήθηκε ενδιαφέρον κλήθηκαν στην πρώτη ατομική τους συνάντηση όπου διερεύνησαν την αντίληψή τους σύμφωνα με μια ανάλυση SWOT και στη συνέχεια καθόρισαν στόχους SMART. Στη δεύτερη και τρίτη ατομική τους συνάντηση, ενθαρρύνθηκαν πρώτα να ανακαλέσουν πράγματα που πιθανόν είχαν παραλείψει ερωτώμενοι για το ενδιαφέρον τους για τον τρέχοντα κόσμο (π.χ. Ποια νέα διαβάζετε; Γιατί σας ενδιαφέρουν). Μετά, στην τρίτη συνάντηση, άρχισε να εμφανίζεται ένα σκίτσο της ιστορίας τους - οι ήρωες, τα γεγονότα, οι αγώνες, οι συνέπειες κ.λπ. Τέλος, στο πέμπτο και τελευταίο βήμα/στάδιο ήταν έτοιμοι να πουν τις ιστορίες τους στο εκπαιδευτή που τους βοήθησε να φτάσουν σε ένα μέρος εμπιστοσύνης και αυτογνωσίας.

Ποια ήταν τα αποτελέσματα;

Ακολουθώντας τη μέθοδο και τις τεχνικές που εξηγήθηκαν πιο πάνω, το κονσόρτιουμ μπόρεσε να συλλέξει 60 ιστορίες, πράγμα που σημαίνει επίσης ότι 60 κρατούμενοι και πρώην κρατούμενοι μπόρεσαν να αναπτύξουν μια διαδικασία ενδοσκόπησης που συνέβαλε στην ενδυνάμωση της ικανότητάς τους για αυτοαναλογισμό - μια θεμελιώδη ικανότητα στην ανάπτυξη και ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης και της αυτοπεποίθησής τους.

Οι ιστορίες αυτές, που θα αποτελέσουν περιεχόμενα ειδικού τεύχους του STEPs, αποτελούν την πρώτη ύλη για την δημιουργία των VR δωματίων. Οι ιστορίες συλλέχτηκαν από φυλακισμένους/ες της Ελλάδας, της Κύπρου και της Ιταλίας, καθώς και από αποφυλακισμένους/ες της Πορτογαλίας.

Σημαντικό επίσης είναι και το γεγονός ότι αυτή η διαδικασία αφήγησης συνέβαλε στην ενεργοποίηση των εμπλεκόμενων στα δίκτυα της εκπαίδευσης κρατουμένων, ενός πεδίου που διαδραματίζει βασικό ρόλο στη βελτίωση της ικανοτήτων των κρατουμένων, αλλά συχνά παραβλέπεται από το κράτος.

3.3.2. .... η μετατροπή τους σε εικονικά δωμάτια/βίντεο⁴

Ας δούμε τώρα με ποια διαδικασία η πρώτη ύλη (δηλαδή οι ιστορίες που καταγράφηκαν με τον τρόπο που περιγράφηκε στην προηγούμενη υποενότητα) μετασχηματίστηκε σε VR εφαρμογές.

Επρόκειτο, βέβαια, για μια εξελικτική και πολυεπίπεδη διαδικασία που περιελάμβανε δύο μερικότερες διαδικασίες: τη σεναριοποίηση και την ανάπτυξη της ίδιας της VR εφαρμογής. Οφείλουμε να τονίσουμε ότι, επειδή κάθε τέτοια εφαρμογή για διδακτική ή μη χρήση απευθύνεται σε μια συγκεκριμένη ομάδα-στόχο (αλλιώς δεν έχει νόημα), σε όλη αυτήν την διαδικασία εργαστήκαμε έχοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μελών της ομάδας-στόχου (που στην περίπτωσή μας είναι οι έγκλειστοι/ες). Η επεξεργασία έγινε από ειδική ομάδα ατόμων που δραστηριοποιούνται στο χώρο της τέχνης και της πληροφορικής/προγραμματισμού (στο πλαίσιο του ειδικού υποέργου του πρότζεκτ), ενώ η επιλογή των ιστοριών που επρόκειτο να γίνουν VR ιστορίες ήταν αποτέλεσμα ψηφοφορίας από το σύνολο των συνεργατών του πρότζεκτ μεταξύ των ιστοριών που συγκεντρώνονταν συνεχώς (στο πλαίσιο άλλου υποέργου, βλ. προηγούμενη υποενότητα).

Από αυτό το σημείο και μετά η διαδικασία ήταν κάθε ιστορία να δοθεί στον σεναριογράφο, για να διασκευαστεί σε σενάριο και, στη συνέχεια, στην ομάδα ανάπτυξης, για να διασκευαστεί σε VR διαδραστική ιστορία.

Όσον αφορά την κατασκευή των σεναρίων, επισημαίνουμε ότι καθεμιά από τις ιστορίες είναι η «πραγματική ιστορία» ενός ανθρώπου, που για ποικίλους λόγους κάποια στιγμή παρανόμησε και έζησε τη διαδικασία της σύλληψης και του εγκλεισμού, έχοντας αφήσει πίσω του μια άλλη ζωή, μια οικογένεια, φίλους, δουλειά, ελευθερία. Κάθε ιστορία έχει τη δική της δυναμική, τις δικές της εικόνες, πτυχές, μηνύματα, συναισθήματα, προβληματισμούς. Όλα αυτά είναι στοιχεία ουσίας που έπρεπε να απομονωθούν και να αναδειχθούν σε κάθε VR ιστορία. Έτσι, βασικός στόχος του σεναρίου

---

⁴ Συνεργασία με Κυριάκο Παπαδάκη

ήταν να αποδώσει πιστά την κάθε ιστορία, αλλά και να θέσει κάποια ερεθίσματα και ερωτήματα προκειμένου κάθε χρήστης-κρατούμενος (τη στιγμή της εκπαιδευτικής διαδικασίας) να την βιώσει και να την αποκρυπτογραφήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Πιο συγκεκριμένα, κάθε απομονωμένο κομμάτι της ιστορίας δεχόταν διαφορετική επεξεργασία: εμπλουτιζόταν ή απογυμνωνόταν. Στο τέλος, τα κομμάτια αυτά συνετίθεντο με τη χρήση διαδραστικών αντικειμένων ή μικρών αλληπάλληλων σκηνών, ώστε να ολοκληρωθεί μια «πληροφορία».

Πρωτοτυπία μας κατά την κατασκευή των ιστοριών αυτών ήταν η δημιουργία συνεχόμενων ερωτημάτων, που η απάντησή τους έρχεται σε δεύτερο ή τρίτο χρόνο μέσα από τις σκηνές που ακολουθούν. Θεωρούμε πως με αυτό τον τρόπο ο χρήστης δεν μένει απλά θεατής σε ένα έργο που απλά εξελίσσεται στα μάτια του με ένα σειριακό τρόπο, αλλά ότι μέσα από τη δημιουργία ερωτημάτων δραστηριοποιείται η σκέψη και η φαντασία του, καθώς δίνει μόνος του απαντήσεις, εξηγήσεις ή προσπαθεί να βρει λύσεις στα ερωτήματα που έχουν τεθεί μέσα από τα διαδραστικά αντικείμενα. Αυτά όσον αφορά την πρώτη προσέγγιση του σεναρίου. Στη συνέχεια, ακολουθούσαν διάφορα άλλα στάδια δημιουργίας. Π.χ., πολύ σημαντικό ρόλο έπαιζαν στη διαδικασία οι συνεργάτες μας εκείνοι που δεν είχαν προηγούμενη σχέση με την ιστορία. Κάποιοι από αυτούς διάβαζαν το σενάριο και την πρωτότυπη ιστορία και κάποιοι άλλοι μόνο το σενάριο. Με την ανατροφοδότηση αυτή επισημαίνονταν τα αδύνατα σημεία του σεναρίου και γίνονται οι κατάλληλες παρεμβάσεις.

Μόλις ολοκληρωνόταν το σενάριο σε μορφή που εγκρινόταν από την ομάδα του πρότζεκτ και την υποομάδα των VR εφαρμογών, η «ομάδα σχεδιασμού» ξεκινούσε την δημιουργία των 3D χώρων και τα 3D υλικών που προβλέπονταν από το σενάριο.

Η συλλογή φωτογραφιών από φυλακές που λειτουργούν στο χώρο των κρατών που συμμετέχουν στο έργο επέτρεψε στην ομάδα να βρει τα κοινά σημεία και να αποδώσει όσο γίνεται πιο πιστά τους χώρους των φυλακών. Έτσι, επιλέγονταν τα στοιχεία που έπρεπε να έχει κάθε χώρος, ο οποίος μετά επενδυόταν με διάφορα αντικείμενα και άλλες φωτορεαλιστικές υφές, ώστε να πάρει την τελική μορφή.

Εξάλλου, η ομάδα προγραμματισμού έδινε ζωή στη σκηνή και στα αντικείμενα, προγραμματίζοντας όλα τα διαδραστικά αντικείμενα και δρώμενα κάθε σκηνής. Ταυτόχρονα, είτε μέσω των επαγγελματικών στούντιο που διαθέτουν μια μεγάλη γκάμα φωνών από επαγγελματίες ηθοποιούς, είτε μέσω ερασιτεχνικών θεατρικών ομάδων, γινόταν η αναζήτηση των ηθοποιών που επρόκειτο να «δανείσουν» τη φωνή τους στους ήρωες της ιστορίας. Μετά την πρώτη επιλογή ηθοποιών πραγματοποιούνταν η πρώτη δοκιμαστική εγγραφή σε στούντιο ώστε να φανεί πως πραγματικά «γράφουν» οι φωνές τους και πως μπορούν να αποδώσουν τον ρόλο.

Οι ηθοποιοί που επιλέγονταν κάθε φορά ενημερώνονταν για την ιστορία, τις συνθήκες μέσα στις οποίες οι ήρωες έζησαν, την ψυχική τους κατάσταση, την συναισθηματική τους φόρτιση σε κάθε σκηνή και -μετά από συζήτηση, ωρίμανση, διδασκαλία που τους γινόταν, μέχρι να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα – έμπαιναν στο στούντιο για να ηχογραφήσουν το ρόλο τους. Κάθε κομμάτι της ιστορίας ήταν δυνατό να εγγραφεί αρκετές φορές μέχρι να εκπληρωθεί ο σκοπός της συνολικής ιστορίας. Αρκετές φορές, μετά την ολοκλήρωση της ταινίας, συνέβαινε ώστε κάποια κομμάτια να εγγραφούν ξανά, ώστε να αποδοθούν καλύτερα και να δέσουν καλύτερα με το οπτικό αποτέλεσμα. Στο τέλος όλα τα κομμάτια συνεντώνοντο σε σκηνές, οι οποίες περνούσαν από περαιτέρω έλεγχο και βελτιώσεις, μέχρι να τεκμηριωθεί ότι εκπληρώνουν το στόχο τους. Η σύνθεση συνεχιζόταν μέχρι να ολοκληρωθεί όλη η VR ιστορία.

Τέλος, και πριν την οριστική διανομή της εφαρμογής προς χρήση, μία ομάδα χρηστών «βίωνε», δοκίμαζε δηλαδή στην πράξη, την VR ιστορία μέσα από τον εξοπλισμό που ήταν εγκατεστημένος στο εργαστήριο. Έτσι, γίνονταν ανατροφοδότηση, επανέλεγχος και τυχόν περαιτέρω επεμβάσεις για τη βελτίωση της λειτουργικής, αισθητικής, διαδραστικής ποιότητας του τελικού προϊόντος.

4. Η εφαρμογή της μεθόδου STEPs

Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στην πρακτική πλευρά της μεθόδου μας.

Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι ένας εκπαιδευτής/μια εκπαιδευτρια κρατούμενων μαθαίνει, π.χ. αναζητώντας στο διαδίκτυο, για την ύπαρξη του πρότζεκτ και της φιλόδοξης πρότασής του. Τι θα κάνει; Πώς θα ενεργήσει;

Συνιστούμε σε κάθε περίπτωση την ανάγνωση αυτού του οδηγού που θεωρούμε ότι μυεί εμπειριστατωμένα τον εκπαιδευτή στη φιλοσοφία μας. Όλα τα περιεχόμενα του οδηγού έως αυτό το σημείο είχαν αυτόν τον σκοπό. Στο κεφάλαιο αυτό παραθέτουμε την πρότασή μας για το τι μπορεί να κάνει κανείς με το υλικό που ετοιμάσαμε. Τονίζουμε ότι το λογικό μοντέλο του πρότζεκτ και η θεωρία του για την επιδιωκόμενη αλλαγή οφείλουν πάντοτε να είναι στο νου καθενός που θέλει να εμπλέξει τη μέθοδο στο διδακτικό του έργο. Τα περιεχόμενα, εξάλλου, που ακολουθούν παρέχουν το απαραίτητο υπόβαθρο που πρέπει να διαθέτει ένας εκπαιδευτής για τη μέθοδο.

Πριν προχωρήσουμε, χρειάζεται να επαναλάβουμε τις σημαντικές παρατηρήσεις του Jarvis (2004, 2010) για τη μάθηση. Σύμφωνα με αυτές, στους ανθρώπους υπάρχει και η μη μάθηση. Δεν μαθαίνουν όλοι με τον ίδιο τρόπο ή δεν θέλουν όλοι να μάθουν, και τελικά δεν μαθαίνουν όλοι οι άνθρωποι. Οι λόγοι είναι πολλοί και δε χρειάζεται να αναφερθούν εδώ, ενώ σχετίζονται προφανώς με τον βίοκοσμο του καθενός ή άλλες περιστάσεις στις οποίες τυγχάνει ένα άτομο να βρίσκεται κάποια στιγμή. Θα πρέπει όμως να τονιστεί, ειδικά για όσους ενδεχομένως ασκήσουν κριτική, ότι μία μέθοδος προτείνει λύσεις και δεν επιλύει προβλήματα με τη μια. Αυτός, εξάλλου, είναι ο τρόπος που προχωρεί και η επιστήμη.

Επομένως, η γενική αρχή είναι ότι ο εκπαιδευτής πριν τη χρήση της μεθόδου θα πρέπει να εφαρμόσει μια πλούσια διαδικασία διαπραγμάτευσης με τους κρατούμενους μαθητές του, προκειμένου να εντοπίσει ανάγκες και να τους ενημερώσει περί τίνος πρόκειται, ποιοι είναι οι θεωρητικοί σκοποί και τα ενδεχόμενα αποτελέσματα, και να τους πληροφορήσει ότι η συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό

πρόγραμμα δεν είναι υποχρεωτική (μαθησιακό σύμβολαιο). Πράγματι, πρόκειται για μια ιδέα, για μια πρόταση, και όχι για μια υποχρεωτική διαδικασία.

Η μέθοδός μας, πάντα στη λογική ενός (καινοτόμου) μαθησιακού περιβάλλοντος έχει ανοιχτό και ευέλικτο χαρακτήρα. Μπορεί να αξιοποιηθεί κατά το δοκούν της οποιασδήποτε ομάδας εκπαιδευομένων και εκπαιδευτών, εφόσον η βασική φιλοσοφία έχει προηγουμένως υιοθετηθεί. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι ο εκπαιδευτής χρειάζεται πάνω από όλα, όπως άλλωστε υποδεικνύει και η βιβλιογραφία (Παπασταμάτης, 2010), να είναι αφοσιωμένος και να πιστέψει στο έργο του, προπάντων στη μετασχηματιστική του διάσταση.

Ως εκ τούτου, δεν ήταν δυνατό και δεν επιδιώξαμε να προβλέψουμε όλες τις πιθανές συμπεριφορές (απόψεις, αντιδράσεις, συναισθήματα, εκτιμήσεις κλπ.) των εκπαιδευτικών ομάδων που ενδέχεται να προκαλέσει η εφαρμογή της μεθόδου. Αυτά είναι ζητήματα που θα φανούν στην πράξη και η κάθε ανατροφοδότηση είναι ευπρόσδεκτη.

Ωστόσο, καθώς πρόκειται για βιογραφίες και οι ταυτίσεις και οι αναγωγές μπορεί να ανασύρουν συναισθήματα και να πυροδοτήσουν διεργασίες που δεν θα είναι εύκολο να διαχειριστεί κάποιος χωρίς γνώσεις που διαθέτουν οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας, θα ήταν καλό να πραγματοποιούνται οι δράσεις με τη συμμετοχή ενός ψυχολόγου. Ο καλύτερος συνδυασμός είναι ένας έμπειρος εκπαιδευτής ενηλίκων και ένας καλά καταρτισμένος επαγγελματίας ψυχικής υγείας για να μπορεί να διαχειριστεί καταστάσεις που βρίσκονται σε πολύ λεπτή ισορροπία ανάμεσα στην εκπαιδευτική και την ψυχολογική διάσταση του εγχειρήματος. Για παράδειγμα, μία ιστορία, που αναφέρεται και σε παιδική κακοποίηση (η ιστορία της Κάρλα), μπορεί να αποτελέσει αφορμή για καταστάσεις που ο εκπαιδευτής/διευκολυντής θα πρέπει να είναι σε θέση να διαχειριστεί.

Εξάλλου, δεν αρκεί μόνο να έχει μελετήσει τα σενάρια ο εκπαιδευτής πριν ξεκινήσει την εκπαίδευση. Η συμμετοχή σε μετασχηματιστικές διεργασίες προϋποθέτει ότι ήδη έχει αναπτυχθεί η εκπαιδευτική ομάδα και υπάρχει εμπιστοσύνη μεταξύ των συμμετεχόντων. Αν και η πρόταση του προγράμματος για ομάδες

των 4 είναι θετική, θα πρέπει όμως η ομάδα να είναι ήδη «δουλεμένη», καθώς περιέχει ταυτίσεις και αναγωγές που για να εκφραστούν προϋποθέτουν καλό δέσιμο της ομάδας, εμπιστοσύνη, σεβασμό και αποδοχή μεταξύ των μελών της.

Επομένως, θα ήταν καλύτερο το STEPS να εμπλουτισθεί με περισσότερες βιωματικές δραστηριότητες για την προετοιμασία των εκπαιδευομένων μέχρι την αξιοποίηση των 3D ιστοριών, γιατί θα είναι αδύναμο ως προς τον στόχο του μετασχηματισμού. Ο μετασχηματισμός μπορεί να προκύψει είτε μέσα από ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα είτε να επέλθει αθροιστικά μέσα από βιωματικές και αναστοχαστικές εμπειρίες. Αν λειτουργήσουν οι ιστορίες προς την μια ή την άλλη κατεύθυνση χρειάζεται αντίστοιχα η κατάλληλη υποστήριξη των εκπαιδευομένων από τους κατάλληλα εκπαιδευμένους εκπαιδευτές, ώστε να ακολουθηθούν οι αρχές της βιωματικής μάθησης όπως αυτές περιγράφονται στις δραστηριότητες και στον οδηγό. Επίσης, η συνεργασία με «ψυχολόγους» μπορεί να εξασφαλίσει την κατάλληλη διαχείριση «δύσκολων καταστάσεων» που μπορεί να προκύψουν στην πορεία. Επίσης, ο ή οι εκπαιδευτές θα πρέπει να σκεφτούν, αφού μελετήσουν όλα τα σενάρια/δωμάτια, μήπως είναι καλό να υπάρξει συγκεκριμένη διάταξη των δωματίων και δέσιμο μεταξύ τους, για την καλύτερη ικανοποίηση των στόχων.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Jarvis, P. (2004, 2010). *Adult education and lifelong learning*. Routledge.

Καραλής, Θ, (2005). Σχεδιασμός, διοίκηση, αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων. Τόμος Β. Σχεδιασμός Προγραμμάτων. Τόμος Γ. Αξιολόγηση Προγραμμάτων Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

4.1. Περιγραφή και δομή

Το πρόγραμμα STEPs εισάγει μία πρωτότυπη μέθοδο που αποσκοπεί στην ενδυνάμωση και στην ενίσχυση των ψυχοκοινωνικών δεξιοτήτων των κρατούμενων ή αποφυλακισμένων, μέσω της συμμετοχής τους σε εμπειρίες εικονικής πραγματικότητας, μέσα από τις οποίες αποκτούν λόγο και γίνονται πρωταγωνιστές ζωής. Η ανάπτυξη των ψυχοκοινωνικών

δεξιοτήτων των κρατουμένων, που, κατά τη γνώμη μας, γίνεται ιδανικά μόνο με βιωματικό τρόπο και όχι με κήρυγμα, είναι φλέγον ζήτημα στην εκπαίδευση των κρατουμένων (Beyer, 2017).

Η εικονική πραγματικότητα γίνεται αντιληπτή ως ένα ιδιαίτερο διδακτικό βοηθητικό μέσο (Βαλάκας, 1999). Όπως είναι γνωστό, με τα εποπτικά μέσα ο εκπαιδευτής ενεργοποιεί ταυτόχρονα περισσότερες αισθήσεις, αποδίδει με σαφήνεια έννοιες, σχέσεις και φαινόμενα, προσελκύει την προσοχή και διεγείρει το ενδιαφέρον, αναπαριστά την πραγματικότητα. Βέβαια, οι ειδικοί εφιστούν την προσοχή στα εξής (Βαλάκας, 1999): τα εποπτικά μέσα διδασκαλίας θα πρέπει να είναι μέσα παρουσίασης, «συνεργάτες διδασκαλίας» και μέσα δημιουργικής εφαρμογής, να μην προσφέρουν απλό θέαμα. Θεωρούμε ότι η εικονική πραγματικότητα, όπως την περιγράψαμε στην υποενότητα 3.1.1, προσφέρεται ιδιαίτερα για όλα αυτά.

Η μέθοδος αποτελείται από 6 ιστορίες εικονικής πραγματικότητας, τα ονομαζόμενα δωμάτια, προτείνοντας την διεξαγωγή 6 αντίστοιχων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Επομένως, είναι ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα 6 μαθησιακών δραστηριοτήτων, το οποίο κανονικά λαμβάνει χώρα σε εκπαιδευτικό περιβάλλον ή σε άλλο χώρο εντός καταστήματος κράτησης ή σε χώρους οργανώσεων και υπηρεσιών που ασχολούνται με την επανένταξη και αποκατάσταση αποφυλακισθέντων. Οι ιστορίες αυτές έχουν ως πρωταγωνιστές κρατούμενες και κρατούμενους από διάφορες χώρες της Ευρώπης και είναι τρεις ανά φύλο: τρεις «γυναικείες» ιστορίες και τρεις «αντρικές».

Η φιλοσοφία της μεθόδου είναι ο έγκλειστος ή αποφυλακισμένος να βιώσει μια δευτερογενή εμπειρία ζωής, αλλά όσο το δυνατό πιο κοντά στην πρωτογενή, η οποία ως προς το περιεχόμενο δεν είναι φανταστική, αλλά αυθεντική, και μάλιστα προερχόμενη από άτομα που ζουν σε φυλακές διαφορετικών χωρών της Ευρώπης. Με τον τρόπο αυτό, ο χρήστης καλείται να αισθανθεί παρών σε έναν συνθετικό, εικονικό κόσμο που βρίσκεται – οντολογικά μόνο- μακριά από τον πραγματικό και να διέλθει μια «τηλε-παρουσία». Έτσι, αποκτά σκέψη και λόγο μέσα στη συγκεκριμένη «ξένη» ιστορία και στη συνέχεια καλείται, σε ομαδικό πλαίσιο, να στοχαστεί και να μιλήσει τουλάχιστον για ό,τι ένιωσε και

ίσως για το ρόλο που έπαιξε, έστω και ασυναίσθητα, σε αυτό το πρωτότυπο «εικονικό θέατρο πραγματικής ζωής». Στη διαδικασία αυτή, η οποία ανά δωμάτιο είναι καλό να διαρκέσει έως και 4 διδακτικές ώρες μέσα στην ίδια ημέρα, ο χρήστης-έγκλειστος ή αποφυλακισμένος υποστηρίζεται μέσω του αναστοχασμού και του γενικότερου πλαισίου να συνδεθεί με τη **θετική σκέψη** και μακροπρόθεσμα να προχωρήσει στον μετασχηματισμό.

Ιδανική μορφή χρήσης της μεθόδου

Κάθε μία από τις 6 εκπαιδευτικές δραστηριότητες θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μια μαθησιακή εμπειρία αποτελούμενη από δύο κύρια μέρη. Το πρώτο μέρος έχει ως επίκεντρο τη βίωση της εικονικής εμπειρίας/VR ιστορίας, ενώ το δεύτερο εστιάζει στην εκπαιδευτική αξιοποίηση. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος οι εκπαιδευόμενοι, έγκλειστοι ή αποφυλακισμένοι (για τους οποίους εφεξής θα χρησιμοποιούμε και τον όρο «χρήστες», εννοώντας έτσι τη χρήση του τεχνολογικού εξοπλισμού), προετοιμάζονται κατάλληλα για τη βίωση της VR ιστορίας. Στο δεύτερο μέρος, η ομάδα εμπλέκεται σε περαιτέρω δραστηριότητες και ημι-δομημένη συζήτηση με τη βοήθεια ενός διευκολυντή με σκοπό να προσδιορίσει έναν νέο ρόλο ζωής για τον πρωταγωνιστή της ιστορίας που παρακολούθησε.

Καθώς υπολογίζουμε τη διάρκεια μιας εκπαιδευτικής δραστηριότητας έως και 3-4 διδακτικές ώρες, θα λέγαμε ότι το πρόγραμμά μας μπορεί να έχει συνολική διάρκεια (με την ίδια ομάδα εκπαιδευομένων) 24 ωρών σε 6 εβδομάδες (1 δωμάτιο/ιστορία την εβδομάδα) ή σε 3 εβδομάδες (2 δωμάτια/ιστορίες την εβδομάδα). Συγκεκριμένα, μία εκπαιδευτική ομάδα τεσσάρων ατόμων μπορεί να πραγματοποιήσει το πλήρες πρόγραμμα σε 6 ημέρες (καλύτερα όχι διαδοχικές).

Θα πρέπει να κατανοηθεί ότι η μέθοδος δεν απευθύνεται στον καθένα (κρατούμενο), γιατί δεν υπάρχει πραγματικά μια τέτοια μέθοδος που να κάνει για τον καθένα (one size fits all), και είναι απολύτως αποδεκτό ότι κάποιοι κρατούμενοι ενδέχεται να αρνηθούν να συμμετάσχουν ή να εγκαταλείψουν κλπ. Αυτό συμβαίνει συχνά στις βιωματικές μαθησιακές προσεγγίσεις. Σε κάθε

περίπτωση ο εκπαιδευτής είναι υποχρεωμένος να έχει μελετήσει τα πάντα που αφορούν τη μέθοδο πριν την εφαρμόσει, καθώς και την ομάδα του. Αυτό, πρώτα και κύρια, σημαίνει ότι ο εκπαιδευτής οφείλει να έχει παρακολουθήσει επισταμένως όλα τα δωμάτια μόνος του και να έχει ήδη καταστρώσει ένα πρώτο σχέδιο για την αξιοποίησή τους (Γκασούκα, 1999). Η διαχείριση της πραγματικότητας είναι στο "χέρι" του εκπαιδευτή και των εκπαιδευομένων και όχι στην ίδια τη μέθοδο. Στην επόμενη ενότητα όλα αυτά γίνονται σαφέστερα.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Βαλάκας, Γ. (1999). «Εκπαιδευτικά μέσα και εκπαιδευτικός χώρος» στο: Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών. Τόμος II. ΕΚΕΠΙΣ
Beyer, L. N. (2017). Social and Emotional Learning and Traditionally Underserved Populations. American Youth Policy Forum.

4.2. Τεχνικές οδηγίες⁵

Για την ανάπτυξη και την εκτέλεση του έργου VR rooms χρησιμοποιήσαμε VIVE (tm) Headset και τα αντίστοιχα χειριστήρια (controllers). Αν και γενικά η πλατφόρμα που βασίζεται το έργο μπορεί να υποστηρίξει και άλλους τύπους εξοπλισμού εικονικής πραγματικότητας, η βελτιστοποίηση της λειτουργίας και της εμπειρίας του χρήστη έχει γίνει για το συγκεκριμένο τύπο της εταιρίας VIVE.

---

⁵ Συνεργασία με Θανάση Μαλάμο.

Αρχικά ο εκπαιδευόμενος φοράει τα γυαλιά εικονικής πραγματικότητας και κρατάει στα χέρια τα δύο χειριστήρια (controllers) (2) (L) αριστερά και (R) δεξιά αντίστοιχα.

Οι κινήσεις και οι περιστροφές του κεφαλιού του εκπαιδευόμενου μεταφράζονται σε κινήσεις και περιστροφές του οπτικού πεδίου στον εικονικό κόσμο. Όμοια, οι κινήσεις των δύο χειριστηρίων μετατρέπονται σε κινήσεις δύο κοκκινό/μαύρων γαντιών που αποτελούν την προσωποποίηση των χειριστηρίων στον εικονικό κόσμο.

Ο εκπαιδευόμενος ανάλογα με το σενάριο στέκεται όρθιος ή κάθετε σε καρέκλα. Κάποιοι εκπαιδευόμενοι μπορεί να αισθανθούν ζαλάδα από τη χρήση των γυαλιών. Για το λόγο αυτό προσφέρεται μια επιδεικτική VR ταινία που συνιστούμε ο εκπαιδευτής να επιδείξει στους εκπαιδευόμενους και να τους προετοιμάσει για την αίσθηση και τον χειρισμό των συστημάτων VR. Ο εκπαιδευτής πρέπει πάντα να στέκεται πίσω και κοντά από τον εκπαιδευόμενο καθ' όλη τη διάρκεια που παρακολουθεί τα VR Rooms.

Πριν την έναρξη του πρώτου VR Rooms ο εκπαιδευτής πρέπει να δώσει κάποιες οδηγίες για τον τρόπο κίνησης και διαπεφής με τον εικονικό κόσμο.

Μόλις ο χρήστης φορέσει τον εξοπλισμό και ξεκινήσει το VR Room, εμφανίζεται η οθόνη επιλογής γλώσσας.

Η επιλογή της γλώσσας γίνεται μέσω μιας πράσινης δέσμης που μοιάζει με laser την οποία ο χρήστης ενεργοποιεί πατώντας τη σκανδάλη του χειριστηρίου. Αμέσως μετά ο εκπαιδευόμενος εισέρχεται στο VR Room.

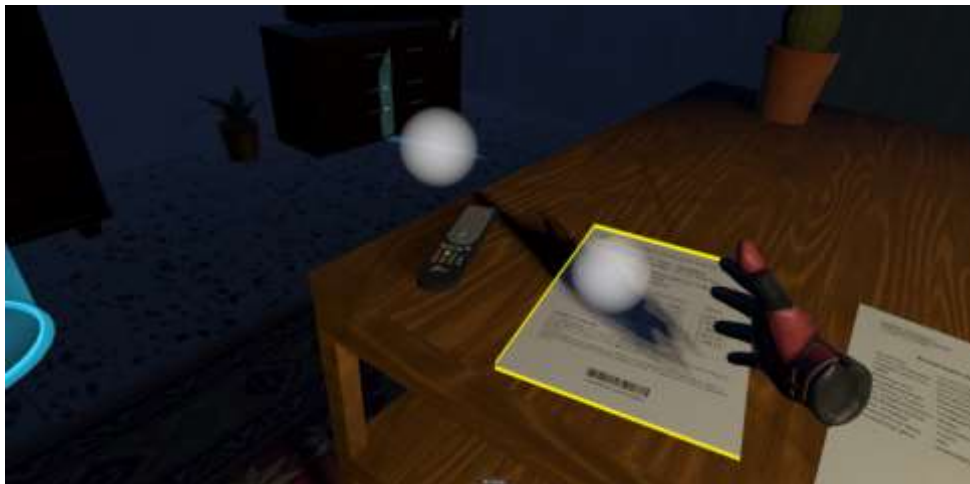
Ο χρήστης έχει δυο βασικούς τρόπους αλληλεπίδρασης με τα αντικείμενα στον εικονικό κόσμο των VR Rooms.

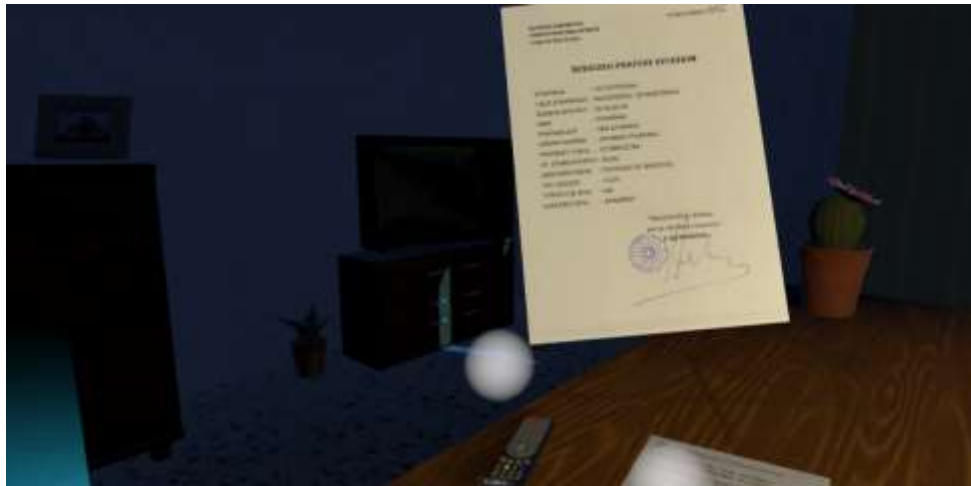
1. Δείχνοντας («χτυπώντας») τα αντικείμενα με την πράσινη δέσμη laser. Για να το κάνει αυτό δείχνει με το χειριστήριο προ το αντικείμενο και πατάει τη σκανδάλη. Τα αντικείμενα που δέχονται αυτού του τύπου αλληλεπίδραση με τον χρήστη είναι χαρακτηριστικά φωτισμένα πιο έντονα από το περιβάλλον.

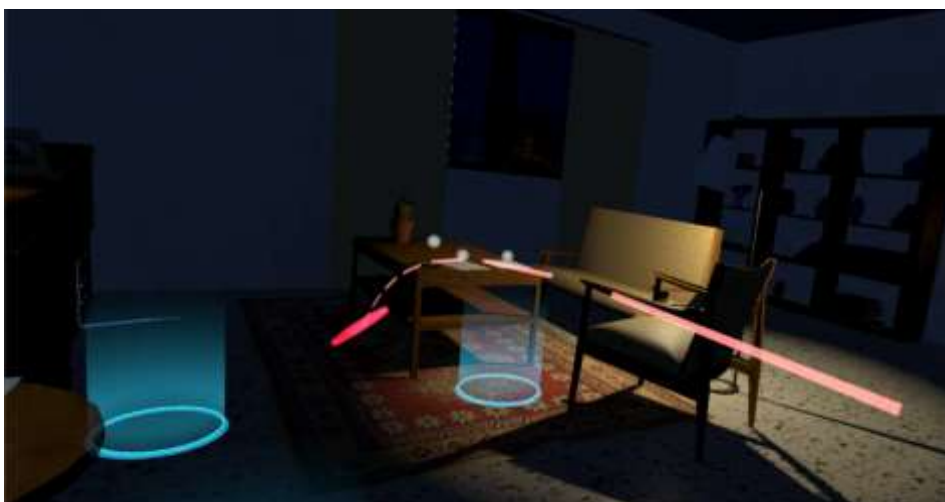

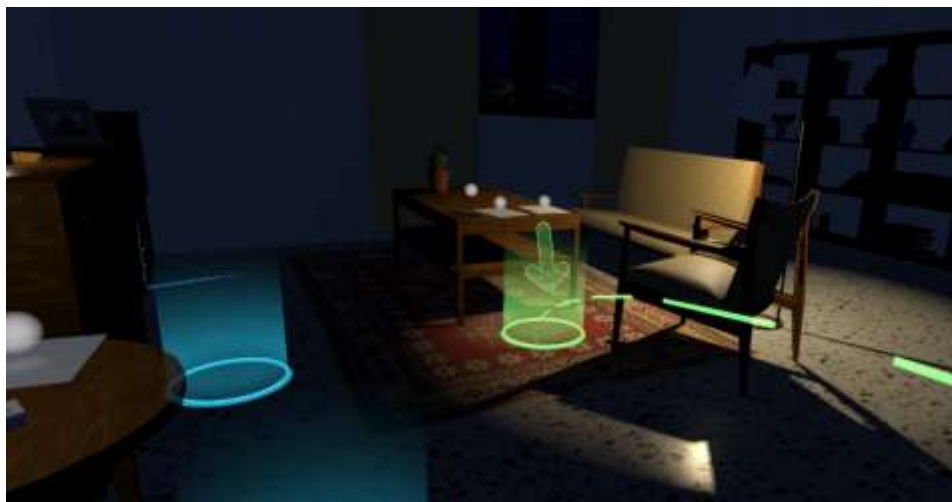
2. Πιάνοντας το αντικείμενο με το γάντι. Τα αντικείμενα που υποστηρίζουν αυτήν αλληλεπίδραση έχουν μια φωτισμένη σφαίρα κοντά τους. Μόλις ο χρήστης φέρει το γάντι κοντά στο αντικείμενο ή στην φωτισμένη σφαίρα του τότε το αντικείμενο ενεργοποιείται (δημιουργείται φωτεινό περίγραμμα) και ο χρήστης μπορεί να το πιάσει και να το σηκώσει πατώντας και κρατώντας τη πατημένη τη σκανδάλη.

Ο εκπαιδευόμενος ανάλογα με το σενάριο μπορεί έχει τη δυνατότητα μετακίνησης μέσα στον εικονικό χώρο. Η μετακίνηση γίνεται μέσω της διαδικασίας «τηλεμετακίνησης» (teleport). Αυτό γίνεται με τη χρήση του joystick που βρίσκεται στο επάνω μέρος του χειριστηρίου. Μόλις το joystick πατηθεί προς τα μπροστά θα εμφανιστεί μια κόκκινη καμπυλωμένη ακτίνα και στο πάτωμα εμφανίζονται γαλαζιοί κύκλοι που υποδηλώνουν τα σημεία που μπορεί να μετακινηθεί ο χρήστης. Εάν ο χρήστης οδηγήσει μια κόκκινη δέσμη σε ένα γαλάζιο κύκλο γίνονται και τα δύο πράσινα και εμφανίζεται ένα βέλος που δείχνει στο σημείο μετακίνησης. Η «τηλεμετακίνηση» ολοκληρώνεται εάν απελευθερωθεί το joystick ενόσω η δέσμη παραμένει πράσινη.

Ανάλογα με το σενάριο κάποιες φορές ο χρήστης θα αισθανθεί να μετακινείται μέσα στον εικονικό κόσμο. Αυτό συμβαίνει διότι κάποιες κινήσεις ακολουθούν το σενάριο και έχουν αυτοματοποιηθεί για λόγους απλοποίησης της διάδρασης.

Προτείνεται οι εκπαιδευτές να εξοικειωθούν με τον χειρισμό του εξοπλισμού εικονικής πραγματικότητας και να έχουν την εμπειρία ιστορίες και τα VR Rooms που πρόκειται να παρουσιάσουν στους εκπαιδευόμενους ώστε να μην διακοπεί η εκπαίδευση από αστοχίες στον χειρισμό. Με την συνεχή χρήση του εξοπλισμού και των VR Rooms αυξάνεται η δυνατότητα και του εκπαιδευτή να μεταδώσει την εμπειρία στον εκπαιδευόμενο.

4.3. Μια πρόταση για την εκπόνηση της δραστηριότητας

(συνεργασία με Κέλλυ Γεροστέργιου)

Στην παρούσα ενότητα περιγράφεται η δομή της εκπαιδευτικής δραστηριότητας ως κοινό πλαίσιο για όλες. Οι προτεινόμενες ενέργειες έχουν βιωματικό χαρακτήρα και εμπνέονται από την ομαδοσυνεργατική προσέγγιση, τα οφέλη της οποίας είναι γνωστά και επιδιώκονται ιδιαίτερα από τη μέθοδό μας. Ωστόσο, όπου αυτό δεν είναι εφικτό, ή όπου κρίνεται απαραίτητο, μπορεί να αξιοποιηθεί και η εξατομικευμένη προσέγγιση. Σε περιβάλλον εκτός καταστήματος κράτησης, όπως μια ομάδα/οργάνωση/υπηρεσία

επανένταξης, είναι ανάγκη να καταβάλλεται προσπάθεια συγκρότησης ομάδων, προκειμένου να ενισχυθούν περισσότερες κοινωνικές δεξιότητες. Όσον αφορά το μέγεθος της ομάδας, θεωρούμε ότι ο ιδανικός αριθμός είναι τα 4 άτομα. Ας σημειωθεί ακόμη ότι η αξιοποίηση της μεθόδου θα ήταν καλό –ή, μάλιστα, ενδείκνυται να γίνει- μέσα στο πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ εκπαιδευτικών και συνδιδασκαλίας, πρακτικών των οποίων η χρησιμότητα στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι κατεξοχήν τεκμηριωμένη (Οικονόμου, 2016).

Όπως φαίνεται η προτεινόμενη δραστηριότητα έχει μια **τριμερή δομή**.

Το πρώτο μέρος ονομάζεται «πριν και κατά την εμπειρία της εικονικής πραγματικότητας» και είναι το τμήμα της μεθόδου που προετοιμάζει ουσιαστικά τους κρατούμενους μαθητές για την εμπειρία της εικονικής πραγματικότητας, φτάνοντας έως και την παρακολούθησή της. Εμείς προτείνουμε εδώ δύο δραστηριότητες. Η πρώτη έχει τον τίτλο «Διερευνώντας τις πλευρές μου του εαυτού μου» και προορίζεται για ατομική συμμετοχή (ενός) εκπαιδευόμενου. Η δεύτερη ονομάζεται «Η πορεία της ζωής μου στη φυλακή» και προορίζεται για ομαδική χρήση, δηλαδή για την περίπτωση που μια ομάδα θέλει μαζί να υλοποιήσει το πρώτο μέρος, αποδεχόμενη τους χρόνους αναμονής που προκύπτουν από την ύπαρξη ενός μόνο εξοπλισμού.

Το **δεύτερο μέρος** ονομάζεται «μετά την εμπειρία της εικονικής πραγματικότητας». Εδώ προτείνουμε μία δραστηριότητα που είναι φυσικά ομαδική (εφόσον υπάρχουν αρκετά άτομα για συμμετοχή). Είναι αυτονόητο ότι η δραστηριότητα αυτή μπορεί να γίνει μόνο από άτομα που ολοκλήρωσαν το πρώτο μέρος (και είδαν την VR ιστορία). Στο δεύτερο μέρος έχουμε ουσιαστικά την εφαρμογή του λογικού μοντέλου του πρότζεκτ, όπως παρουσιάστηκε σε προηγούμενα ενότητα (3.2).

Στη συνέχεια του δεύτερου μέρους έχουμε προσθέσει και μία ακόμη, **τρίτη φάση**, που αναπόφευκτα επικεντρώνεται στην αξιολόγηση. Ονομάζεται «ολοκλήρωση: αξιολόγηση συμμετεχόντων (από την συμμετοχή στη VR εμπειρία)».

Το ζήτημα της **αξιολόγησης** έχει μεγάλη σημασία και συνδέεται με το επίσης σημαντικό πρόβλημα της

αποτελεσματικότητας (ενός προγράμματος, μιας μεθόδου κλπ., Καραλής, 2005, Σταμπουλής, 2017). Όσον αφορά το ζήτημα της αξιολόγησης εκθέτουμε τους εξής προβληματισμούς:

- Η «απόδοση» ή «επίδοση» των συμμετεχόντων, με την οποία δεν εννοούμε απλώς την ικανοποίησή τους («μου άρεσε/δε μου άρεσε», χωρίς να εξηγώ γιατί), που είναι, βέβαια, εντελώς απαραίτητη, μπορεί να αξιολογηθεί από τους εκπαιδευτικούς στο τέλος της δραστηριότητας σύμφωνα με τους στόχους/κριτήρια, όπως εκτέθηκαν στην ενότητα για το λογικό μοντέλο, καθώς και σε όλο το παρόν κεφάλαιο, ή σύμφωνα με τους τυχόν ειδικότερους στόχους (βλέπε πιο κάτω την παράγραφο «κριτήριο επιτυχίας»). Ένα γενικό συμπέρασμα για «το πώς τα πήγε» ο κάθε συμμετέχων μπορεί να ανακοινωθεί στους συμμετέχοντες, στο τέλος, χωρίς αυτό να είναι απαραίτητο. Σε κάθε περίπτωση, αποτελεί κοινό τόπο στη βιβλιογραφία ότι η αξιολόγηση απόκτησης κοινωνικοσυναισθηματικών δεξιοτήτων είναι πολύ δύσκολη και θα πρέπει να γίνεται προσεκτικά. Στην περίπτωσή μας δεν είναι εύκολο να καταλάβουμε εάν όντως κάποιος μαθητής οδεύει προς την αλλαγή, την πλησιάζει, την επιτυγχάνει κλπ. Είναι πολύ πιθανό αυτό, βέβαια, και μπορεί καθημερινά να έχουμε σχετικές ενδείξεις, πέρα από όσα είδαμε να λέει και να κάνει την ώρα «του μαθήματος» (άμεσα αποτελέσματα-εκροές, *outputs*). Μάλιστα, γενικότερα η συμπεριφορά του κρατούμενου στο χώρο του σχολείου, στην ίδια τη φυλακή κλπ. μπορεί να παρέχει τέτοιες ενδείξεις (μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα, *outcomes*). Η πιο σημαντική ένδειξη, βέβαια, (μακροπρόθεσμος αντίκτυπος, *impact*) είναι η ζωή μετά την αποφυλάκιση (αποφυγή υποτροπής), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η οποιαδήποτε βελτίωση ήδη στο χρονικό διάστημα του εγκλεισμού δεν αποτελεί επίσης σημαντική προτεραιότητα (μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα, *outcomes*). Όπως, επομένως, γίνεται αντιληπτό, είναι καλό να διακρίνουμε μεταξύ άμεσων αποτελεσμάτων-εκροών (*outputs*), μεσοπρόθεσμων αποτελεσμάτων (*outcomes*) και μακροπρόθεσμου αντίκτυπου (*impact*).

- Με βάση τα ίδια κριτήρια, οι συμμετέχοντες κρατούμενοι-μαθητές μπορούν να αξιολογήσουν τον εαυτό τους. Αυτό αυξάνει τις δυνατότητες προβληματισμού τους και επιπλέον βοηθά επίσης τον εκπαιδευτή να συνεχίσει.
- Οι εκπαιδευτικοί οι ίδιοι μπορούν να αξιολογήσουν τη διδασκαλία τους, αφού λάβουν υπόψη και τις ποικίλες άλλες αξιολογήσεις (των μαθητών κλπ.) στη λογική: "Τι ήταν καλό, τι ήταν κακό, τι πήγε καλά στη δραστηριότητα και τι δεν έκανε; Τι μου άρεσε και τι δεν μου, Πώς ένιωσα;"
- Κάθε είδους αξιολόγηση είναι σημαντική για τη συνέχιση της χρήσης της μεθόδου από τον εκπαιδευτή και τον περαιτέρω σχεδιασμό και πρέπει να γίνεται. Συνιστούμε τον εκπαιδευτή να καταπιάνεται βαθιά με τη διαδικασία αυτή, όπως και να καταγράφει πολλά στοιχεία (μέσω δικής του παρατήρησης π.χ., ή να συλλέγει αυτούσιες τις απαντήσεις των εκπαιδευομένων), αφού βάσει αυτών έχει τη δυνατότητα να μελετά το έργο του.
- Για να βοηθήσουμε στην αξιολόγηση από τον αξιολογητή «του τι έμαθαν» ή «κατέκτησαν» οι εκπαιδευόμενοι συμπεριλάβαμε στο τρίτο μέρος μια σειρά εναλλακτικών δραστηριοτήτων μικρής διάρκειας. Οι δραστηριότητες είναι πολύ εστιασμένες και γι' αυτό μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως το βασικό εργαλείο αξιολόγησης των εκπαιδευομένων. Θα πρέπει να ενταχθούν στο σχεδιασμό.
- Είναι πολύ σημαντική η αξιολόγηση του εκπαιδευτικού προγράμματος κατά μέρος και σε σύνολο μετά τη λήξη του. Εδώ πρέπει να αναφερθεί η λεγόμενη ανάλυση αντικειμενικών επιπτώσεων (counterfactual impact analysis), που θα έδειχνε πώς και πόσο το πρόγραμμα βοηθά στην πραγματική αλλαγή των κρατουμένων, προπάντων μετά την αποφυλάκιση (συγκρίνοντας κάποιους που χρησιμοποίησαν τη μέθοδο STEPs με άλλους που δεν την χρησιμοποίησαν). Κάτι τέτοιο, βέβαια, προϋποθέτει μακροχρόνιο ερευνητικό σχεδιασμό που δεν είναι στις προθέσεις μας. Μάλιστα, αυτό είναι και πολύ δύσκολο ειδικά στην εκπαίδευση κρατουμένων.

Κύριο κριτήριο επιτυχίας

Κρίνουμε σκόπιμο να αφιερώσουμε εδώ μια παράγραφο για να ορίσουμε τι είναι αυτό που θα μας δείξει ότι η ομάδα εν όλω και τα μέλη της ξεχωριστά «τα πήγαν καλά», ποιο είναι το κριτήριο της επιτυχίας (αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτήν την έκφραση).

Είναι φανερό ότι η μέθοδός μας δεν επιδιώκει τον εντοπισμό κάποιας «ορθής απάντησης», δεδομένου ότι δεν πρόκειται για γλωσσικές ή μαθηματικές ασκήσεις. Η μόνη απάντηση που μπορεί να θεωρηθεί ορθή (κι αυτό δεν είναι και πάλι απαραίτητο) είναι οι εκπαιδευόμενοι να σχεδιάσουν και να παρουσιάσουν ένα πλάνο ζωής για το άτομο της ιστορίας που παρακολούθησαν όπου το έγκλημα έχει φύγει από το προσκήνιο, όπου το άτομο δρα και ενεργεί για το δικό του καλό και για το καλό της κοινωνίας, όπου οι λαμβανόμενες αποφάσεις απέχουν μακράν της παραπτωματικής συμπεριφοράς. Ωστόσο, μέσα στο πλαίσιο αυτό, αφού στη ζωή δεν υπάρχει άσπρο-μαύρο, μπορούν να γίνουν πάμπολλες προτάσεις, αρκεί να είναι ορατή και σαφής η χειραφέτηση του μαθητή μας από το έγκλημα.

Η κατάστρωση, λοιπόν, ενός εύσημου σεναρίου ζωής με αυτά τα χαρακτηριστικά είναι το άμεσο αποτέλεσμα της μεθόδου το οποίο επιδιώκουμε.

Σημαντικές παρατηρήσεις-οδηγίες

Οι προτάσεις μας που ακολουθούν στις επόμενες σελίδες λειτουργούν ως οδηγός και ως πηγή έμπνευσης για τον εκπαιδευτή και προσαρμόζονται ή διαφοροποιούνται ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο ή και με το περιεχόμενο της κάθε VR ιστορίας. Είναι ένα εύρος ενεργειών. Η μέθοδος διακρίνεται από ποικίλες ευελιξίες. Για παράδειγμα, είναι δυνατό να περιοριστεί κανείς σε μόνο μία ιστορία (σε μία μόνο δραστηριότητα), εάν λ.χ. δεν υπάρχει χρόνος. Επίσης, μπορεί κάποιος εκπαιδευτής να δουλέψει με έναν μόνο εκπαιδευόμενο, επειδή υπάρχει ένας μόνο εξοπλισμός ή επειδή μόνο ένας εκπαιδευόμενος επιθυμεί να εφαρμόσει τη μέθοδο.

Εάν, λοιπόν, ασχοληθούμε μόνο με μία ιστορία -είτε με ένα άτομο είτε με ομάδα ατόμων- είναι σοφό να επιδιώξουμε την

πραγματοποίηση όλων των εδώ προτεινόμενων δραστηριοτήτων. Εάν, πάλι, αντιλαμβανόμαστε τη μέθοδο STEPs ως ένα πλήρες πρόγραμμα αποτελούμενο από 6 συναντήσεις (που είναι και η επιθυμία μας), θα πρέπει -είτε εργαζόμαστε με ένα άτομο είτε με ομάδα ατόμων- να εφαρμόσουμε κατά την πρώτη συνάντηση όλες τις εδώ προτεινόμενες δραστηριότητες, ενώ στις υπόλοιπες συνεδρίες μπορούμε να επιλέγουμε ορισμένες (ή να δημιουργήσουμε δικές μας παρεμφερείς). Δεν ξεχνούμε όμως ότι, για τις υπόλοιπες συνεδρίες, εντελώς απαραίτητα είναι τα βήματα 1, 2, 5, 6, 7 του δευτέρου μέρους και κάποια από τις δραστηριότητες της φάσης της ολοκλήρωσης.

Όπως θα γίνει αντιληπτό κατά την ανάγνωση των επόμενων σελίδων, το περιεχόμενο των προτάσεών μας θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένα βαθμό ενδεικτικό. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να τροποποιηθεί ανάλογα με την περίσταση. Για παράδειγμα, στην πρώτη (ατομική) δραστηριότητα του πρώτου μέρους (θυμίζουμε ότι το πρώτο μέρος έχει το ρόλο της εισαγωγής και της προετοιμασίας) δεν είναι απαραίτητο να γίνουν όλες οι ασκήσεις (SWOT, SMART κλπ.) και μπορούμε να περιοριστούμε μόνο στον πίνακα.

Επίσης, ας αναφερθεί ότι η διάρκεια των δραστηριοτήτων που προαναφέρθηκε δεν είναι προδιαγεγραμμένη, εφόσον δεν πρόκειται για κάποιο τεστ. Πρόκειται για μια παράμετρο που θα εξαρτηθεί από την ίδια την πράξη και από τους εμπλεκομένους.

Τέλος, μια σημαντική παράμετρος που οφείλει να απασχολήσει προπάντων τον εκπαιδευτή και την ομάδα του είναι ζητήματα που άπτονται της κουλτούρας της φυλακής: ο κόσμος της φυλακής δεν είναι ίδιος με τον έξω κόσμο, καθώς, σύμφωνα και με την εμπειρία μας, οι πολλαπλές στρεβλώσεις της έξω κοινωνίας, όπως οι ποικίλοι διαχωρισμοί, οι ανισότητες, οι αντιθέσεις και λοιπά προβλήματα, οξύνονται μέσα στη φυλακή. Εδώ δε χρειάζεται να επεκταθούμε περισσότερο σε αυτά τα θέματα, τα οποία έχουν ελάχιστα απασχολήσει την έρευνα. Ας επιμείνουμε ωστόσο στο ζήτημα του (κοινωνικού) φύλου, το οποίο ειδικά στις αντρικές φυλακές λαμβάνει τρομακτική διάσταση. Ως εκ τούτου, ενδέχεται κάποιοι άνδρες κρατούμενοι να μην θέλουν να καταπιαστούν με τις λεγόμενες γυναικείες ιστορίες μας, κι αυτό είναι απόλυτα σεβαστό δικαίωμά τους. Ισχύει βεβαίως και το αντίστροφο. Όπως είπαμε και

πιο πάνω, ο εκπαιδευτής και η ομάδα του είναι ελεύθεροι να αποφασίζουν κατά περίπτωση, όχι μόνο γι' αυτό, αλλά και για πολλά άλλα ζητήματα.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Πριν και κατά την εμπειρία της εικονικής πραγματικότητας

**Ατομική Δραστηριότητα: «Διερευνώντας τις πλευρές
μου του εαυτού μου»**

Πλαίσιο:

Ο κάθε εκπαιδευόμενος συμμετέχει ατομικά. Η δραστηριότητα μπορεί να γίνει κάποια μέρα πριν την κύρια δραστηριότητα, π.χ. από τέσσερις εκπαιδευόμενους σε τέσσερις διαφορετικούς χρόνους (ακόμη και μέσα στην ίδια μέρα). Ο όρος ατομική δραστηριότητα δηλώνει ότι ο εκπαιδευτής δουλεύει με μια ομάδα έως και 4 ατόμων σε ξεχωριστούς χρόνους, επειδή υπάρχει μόνο ένας τεχνολογικός εξοπλισμός. Αλλά όλα τα άτομα αυτά «συναντώνται» τελικά στο δεύτερο μέρος που είναι ομαδικό. Μετά από αυτήν τη δραστηριότητα προτείνουμε όμως και μία άλλη για την περίπτωση εκείνη που οι εκπαιδευόμενοι θέλουν να πραγματοποιήσουν και το πρώτο μέρος σε ένα ομαδικό πλαίσιο και δεν έχουν πρόβλημα αναμονής και συμμετοχής με τη σειρά (γι' αυτό και εμπλέκονται σε δραστηριότητα κάλυψης του χρόνου).

Στόχοι:

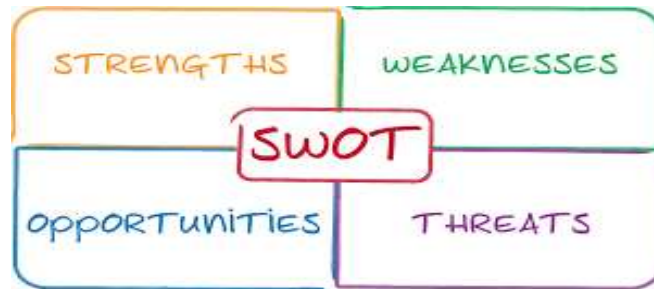
Οι εκπαιδευόμενοι

- ✓ να λάβουν ώθηση για την επιδιωκόμενη αυτοβελτίωση
- ✓ να προετοιμαστούν για τη VR εμπειρία.

Βήματα:

Βήμα 1: Διερευνώντας τον εαυτό μου

(το βήμα αυτό μπορεί να παραλειφθεί εφόσον ο εκπαιδευτής γνωρίζει ήδη τον κρατούμενο ή τον αποφυλακισμένο ή, αν δεν παραλειφθεί, μπορεί να προταθεί στον συμμετέχοντα για υλοποίηση σε δικό του τόπο και χρόνο).

Δυνατά σημεία / Οι θετικές μου πλευρές και πώς τις αξιοποιώ	Αδύνατα σημεία / Οι αρνητικές μου πλευρές και τι κάνω για να τις αντιμετωπίσω
1. .... 2. .... 3.	1. .... 2. .... 3. ....
Αισθάνομαι ...	
Τι ή ποιος μπορεί να με βοηθήσει μέσα και έξω από τη φυλακή (πλέγματα υποστήριξης)	Ποια είναι τα εμπόδια που αντιμετωπίζω μέσα και έξω από τη φυλακή σχετικά με τη διαχείριση της ζωής μου
1. .... 2. .... 3.	1. .... 2. .... 3. ....

Πορεία επεξεργασίας του βήματος 1:

- Ο εκπαιδευτής δουλεύει τους ανωτέρω πίνακες μαζί με τον εκπαιδευόμενο.
- Τον ενθαρρύνει να επανέλθει σε αυτόν σε δικό του χρόνο.
- Δυνατότητα αναφοράς στο εργαλείο για τον ορισμό έξυπνων στόχων SMART (αρκτικόλεξο αγγλικών λέξεων που μεταφράζονται ως: ειδικός, μετρήσιμος, επιτεύξιμος, σημαντικός, επίκαιρος)

Σημαντική παρατήρηση: Ιδανικά η άσκηση αυτή δεν ολοκληρώνεται μέσα σε μερικά λεπτά ή σε μια ημέρα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να γίνει και έτσι. Πάντως, συνιστάται διεργασία αρκετού χρόνου, προκειμένου να επανέρχεται ο εκπαιδευόμενος σε αυτή και να εντοπίσει τα κριτήρια εκείνα που θα τον βοηθήσουν. Προτείνεται η χρήση χαρτονιού και η ανάρτησή του σε εμφανές σημείο. Έτσι, το «τι πρέπει να κάνω» θα γίνεται καθημερινά βίωμα που μπορεί να οδηγήσει σταδιακά στην αυτοβελτίωση.

Βήμα 2: λίγο πριν την εμπειρία

Ο εκπαιδευτής συντονίζει την προετοιμασία του εκπαιδευόμενου/χρήστη σχετικά με το τι πρόκειται να ακολουθήσει. Ειδικότερα:

- τονίζει ότι θα παρακολουθήσει μια ιστορία και θα προσπαθήσει να ζήσει το περιεχόμενο με τα δικά του μάτια

- ενημερώνει σύντομα για τον εξοπλισμό, την ορολογία και τις διαδικασίες των δραστηριοτήτων που θα ακολουθήσουν,
- θέτει τις βάσεις για τη συμμετοχή στην εικονική εμπειρία με τη βοήθεια των ερωτήσεων όπως οι ακόλουθες:
  - *Γιατί σου προξενεί ενδιαφέρον η σημερινή μας δραστηριότητα; Τι περιμένεις από αυτό;*
  - *Σου αρέσει να παρακολουθείς ή να καταπιάνεσαι με ιστορίες άλλων;*
  - *Έχεις προσπαθήσει να μπεις ποτέ στη θέση του άλλου;*
  - *Ενδιαφέρεσαι για τους άλλους ανθρώπους και για την τύχη που θα έχουν;*
  - *Πόσο σε επηρεάζουν οι εμπειρίες άλλων ανθρώπων;*
  - *Έχεις την τάση να λες τη γνώμη σου ή να δίνεις συμβουλές σε άλλους;*
- Υλοποίηση βοηθητικού demo χρήσης VR

Βήμα 3: Ολοκλήρωση – η παρακολούθηση της VR ιστορίας

Ο εκπαιδευτής, που είναι εξοικειωμένος με το ηλεκτρονικό σύστημα του πρότζεκτ, βοηθά το χρήστη να παρακολουθήσει την ιστορία, μένοντας στον χώρο ή όχι. Δεν γίνεται κάποια συζήτηση σε βάθος, πριν ξεκινήσει το δεύτερο μέρος.

Ομαδική Δραστηριότητα: «Η πορεία της ζωής μου στη φυλακή»

Πλαίσιο:

Ομάδα τεσσάρων εκπαιδευομένων, VR εξοπλισμός για 1 άτομο, 1 αίθουσα διδασκαλίας, εκπαιδευτικά υλικά (πίνακας, προβολέας, χαρτιά A4 ή A3, χρωματιστοί μαρκαδόροι, χρωματιστά αυτοκόλλητα, μεγάλο χαρτόνι 50X70).

Στόχοι:

Τα μέλη της ομάδας

- ✓ να λάβουν ώθηση για την επιδιωκόμενη αυτοβελτίωση
- ✓ να προετοιμαστούν για τη VR εμπειρία -«περνώντας από τον πραγματικό στον εικονικό κόσμο»- και να βιώσουν την VR ιστορία.
- ✓ να εκφραστούν μέσα από την τέχνη καταγράφοντας την πορεία τους στη φυλακή,
- ✓ να εστιάσουν στο τι τους ευχαριστεί κυρίως στις σχέσεις τους με τους άλλους,
- ✓ να προκύψει η ελπίδα και η να ενισχυθεί η θετική σκέψη,
- ✓ να συνεργαστούν, να μοιραστούν και να συνθέσουν τις σκέψεις τους με τους άλλους.

Βήματα:

Βήμα 1: πριν την εμπειρία

Ο εκπαιδευτής συντονίζει την προετοιμασία του χρήστη σχετικά με το τι πρόκειται να ακολουθήσει. Ειδικότερα:

- τονίζει ότι θα παρακολουθήσει ο καθένας μόνος του μια ιστορία και θα προσπαθήσει να ζήσει το περιεχόμενο με τα δικά του μάτια (γίνεται π.χ. κλήρωση για τη σειρά),
- ενημερώνει σύντομα για τον εξοπλισμό, την ορολογία και τις διαδικασίες των δραστηριοτήτων που θα ακολουθήσουν,
- θέτει τις βάσεις για τη συμμετοχή στην εικονική εμπειρία με τη βοήθεια των ερωτήσεων όπως οι ακόλουθες:
  - *Γιατί σου προξενεί ενδιαφέρον η σημερινή μας δραστηριότητα; Τι περιμένεις από αυτό;*
  - *Σου αρέσει να παρακολουθείς ή να καταπιάνεσαι με ιστορίες άλλων;*
  - *Έχεις προσπαθήσει να μπεις ποτέ στη θέση του άλλου;*
  - *Ενδιαφέρεσαι για τους άλλους ανθρώπους και για την τύχη που θα έχουν;*
  - *Πόσο σε επηρεάζουν οι εμπειρίες άλλων ανθρώπων;*
  - *Έχεις την τάση να λες τη γνώμη σου ή να δίνεις συμβουλές σε άλλους;*

- Υλοποίηση βοηθητικού demo χρήσης VR

Σημείωση για το βήμα 1:

Το βήμα αυτό μπορεί να συρρικνωθεί, να τροποποιηθεί και να παραλειφθεί σε περίπτωση που υπάρχει ήδη αναπτυγμένη δυναμική της ομάδας, καθώς και στην περίπτωση που η ίδια ομάδα εκπαιδευομένων/χρηστών προχωρεί με την αξιοποίηση και των 6 δωματίων.

Επίσης, σημειώνεται ότι πριν τη χρήση κάθε νέου δωματίου είναι απαραίτητο να γίνεται αναστοχασμός αναφορικά με την προηγούμενη συνάντηση της ομάδας. Αυτό το διάστημα πρέπει να υπολογιστεί από τον διευκολυντή στο συνολικό χρόνο που θα διαθέσει.

Βήμα 2: η προετοιμασία για την εικονική εμπειρία

Στο βήμα αυτό περιγράφεται η διαδικασία χρήσης της εικονικής εμπειρίας και προτείνεται ένας ασφαλής τρόπος πλαισίωσής της, ώστε να καλυφθούν τα κενά που προκύπτουν από την ύπαρξη ενός μόνο εξοπλισμού.

Βήμα 2α: η VR εμπειρία

- Ξεκινά ο 1^{ος} χρήστης για 10'. Η χρήση του εξοπλισμού μπορεί να γίνει εντός της αίθουσας όπου παρευρίσκεται η ομάδα STEPs ή σε άλλο χώρο.
- Το ίδιο ισχύει και για τους υπόλοιπους χρήστες που θα ακολουθήσουν.

Βήμα 2β: «το ιδανικό μονοπάτι»

Οι υπόλοιποι 3 ζωγραφίζουν ένα μονοπάτι ως εξής. Ο καθένας:

- ζωγραφίζει το δικό του μονοπάτι, το οποίο συμβολίζει την πορεία του μέσα στη φυλακή από την αρχή μέχρι αυτή τη στιγμή.

- Προσθέτει σύμβολα ή λόγια με τις σημαντικές στιγμές που έζησε σε αυτή την πορεία.
- Φαντάζεται και σχεδιάζει πού θα οδηγήσει αυτό το μονοπάτι.
- Καταλήγει στη μέρα της αποφυλάκισης και σε σκέψεις όπως «μια ιδανική μέρα της ζωής μου όταν αποφυλακιστώ» ή «μια ιδανική κοινωνία όπως θα ήθελα να τη δω όταν αποφυλακιστώ». Η αναφορά στην ιδανική κοινωνία γίνεται ως προς την οικογενειακή δομή, τις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις, το οικονομικό σύστημα, τα ιδρύματα, τους θεσμούς κλπ. Τονίζεται από τον εκπαιδευτή ότι το ιδανικό πρέπει να είναι κοντά στην πραγματικότητα και να είναι εφικτό. Επίσης, οι εκπαιδευόμενοι δεν πρέπει να ασχοληθούν με πρακτικές δυσκολίες στη φάση αυτή, αλλά να εστιάσουν μόνο στο όνειρο.
- Σε περίπτωση που έχει έρθει η σειρά του 2^{ου} χρήστη ή του 3^{ου} χρήστη κλπ. και δεν έχει ολοκληρώσει το έργο του, μπορεί να το συνεχίσει μετά.
- *Μια σημαντική σημείωση για την κάλυψη του χρονικού κενού και της απουσίας: Ο εκπαιδευτής συντονίζει το χρόνο και την εξέλιξη των έργων και τονίζει ότι η απουσία του ενός μέλους της ομάδας για 10 λεπτά συμβολίζει τις αντικειμενικές δυσκολίες που προκύπτουν, όταν μια ομάδα σπάει και κάποιοι ρόλοι χάνονται ή αποδυναμώνονται, έστω και για λίγο χρονικό διάστημα.*

Βήμα 3: η θετική σκέψη

Αφού συγκεντρωθούν και τα 4 μέλη της ομάδας στην αίθουσα μετά την βίωση της εμπειρίας, οι εκπαιδευόμενοι μοιράζονται τα έργα μεταξύ τους και ακολουθεί συζήτηση σχετικά με τη θετική αλλαγή και η προσπάθεια σύνθεσης ενός κοινού ονείρου σε ένα μεγάλο χαρτόνι. Ακολουθεί διάλειμμα.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Μετά την εμπειρία της εικονικής πραγματικότητας

Ομαδική δραστηριότητα: «Αναζητώντας τον ρόλο»

Πλαίσιο:

Ομάδα 4 εκπαιδευομένων που έχει παρακολουθήσει μια VR ιστορία από τις 6 διαθέσιμες.

Στόχοι:

Τα μέλη της ομάδας

- ✓ να εκφραστούν μέσα από την τέχνη καταγράφοντας την εικονική εμπειρία τους,
- ✓ να ενισχύσουν την ενσυναίσθηση,
- ✓ να δώσουν τη δική τους λύση και το δικό τους μήνυμα,
- ✓ να συνεργαστούν, να μοιραστούν, να συγκρίνουν και να συνθέσουν τις σκέψεις τους μεταξύ τους σχετικά με τα πρόσωπα και την κατάσταση της ιστορίας που έζησαν,
- ✓ να δημιουργήσουν ένα κοινό ιδανικό ρόλο,
- ✓ να αναπτύξουν το αίσθημα της αλληλεγγύης, της κοινωνικής στοργής, του ενδιαφέροντος για τον συνάνθρωπο, ικανότητες που συμβάλλουν στο σωφρονισμό και οδηγούν στη μείωση της εγκληματικότητας εντός και εκτός φυλακής.

Βήματα:

Βήμα 1: η σιωπηλή γνώση μετά τη VR εμπειρία

Έπειτα από τη βίωση της εικονικής εμπειρίας από όλους τους συμμετέχοντες, ο εκπαιδευτής ζητάει να παραμείνουν σιωπηλοί, να κλείσουν τα μάτια και να σκεφτούν την ιστορία που βίωσαν προκειμένου να επέλθει η σιωπηλή γνώση. Η σιωπή οδηγεί στη σιωπηλή γνώση, στη γνώση μέσα από το Πνεύμα. Για να φτάσει

κανείς στη σιωπηλή γνώση, πρέπει να μπορεί να κάνει τα πάντα μέσα του να σιωπάσουν.

Βήμα 2: προσέγγιση μέσα από την τέχνη

Ο εκπαιδευτής δίνει στην ομάδα ένα χαρτόνι 50X70 περίπου και κόλλες A4 στον καθένα ξεχωριστά για προσωπικές σημειώσεις. Προτείνει στην ομάδα να ζωγραφίσει ένα τρένο και μια σιδηροδρομική γραμμή κατά μήκος, από τη μία ως την άλλη πλευρά, χρησιμοποιώντας χρώματα (η χρήση χρωμάτων φανερώνει ασυνείδητα και συναισθήματα). Μπορούν τα μέλη της ομάδας, αν θέλουν, να καλύψουν το χώρο που απομένει με σπίτια, δέντρα κλπ.

Βήμα 3: εσωτερική διεργασία

Όταν ολοκληρωθεί η ομαδική ζωγραφιά, ο εκπαιδευτής ζητάει από τον καθένα να σκεφτεί τον εαυτό του πριν από την εικονική εμπειρία μέχρι αυτή τη στιγμή.

Βήμα 4: σημεία κλειδιά με αντιπαραβολές

Στη συνέχεια ζητάει από τα μέλη της ομάδας, ξεκινώντας από τα αριστερά προς τα δεξιά, να σημειώσουν σταθμούς σε σχήμα κουκίδας με όποιο χρώμα επιλέξει ο καθένας (αλλά διαφορετικό χρώμα ο καθένας), οι οποίοι συμβολίζουν τα σημεία που του έκαναν εντύπωση ή που τον άγγιξαν ή που θα διαφοροποιούνταν η δική του συμπεριφορά και κυρίως τα σημεία εκείνα (αν υπάρχουν) στα οποία ένιωσε ότι ο ίδιος είναι ένας από τους πρωταγωνιστές, επιλέγοντας ένα ρόλο (τον κεντρικό ή άλλο). Επίσης, σημειώνει το τέρμα που νομίζει ότι τον αντιπροσωπεύει σχετικά με το τέλος και το κεντρικό μήνυμα της ιστορίας. Ειδικότερα, άσχετα με το πραγματικό τέλος της ιστορίας, σημειώνει το δικό του τέλος στη βάση της δικής του ιδιοσυγκρασίας.

Βήμα 5: μοίρασμα εμπειρίας

Έπειτα ένας – ένας εξηγεί αυτά που σημείωσε στους άλλους.

Βήμα 6: ημιδομημένη συζήτηση

Ο εκπαιδευτής σχολιάζει, κάνει διευκρινιστικές ερωτήσεις, παροτρύνει την ομάδα για περαιτέρω συζήτηση με θετικά μηνύματα στη βάση των παρακάτω ερωτήσεων:

- Τι σου ήρθε στο μυαλό όταν είδες τις πρώτες εικόνες στη VR ιστορία;
- Ήσουν παρών/παρούσα στον εικονικό κόσμο; Μπήκες στη θέση του κεντρικού ήρωα ή κάποιου άλλου ήρωα; / Έγινες ο ίδιος ένας από τους πρωταγωνιστές;
- Σε αντιπροσωπεύει η κατάσταση σε κάποια σημεία; Και αν ναι σε ποια;
- Υπάρχει κάτι που σε προβλημάτισε;
- Εσύ τι θα έκανες διαφορετικό σε μια υποτιθέμενη δική σου κατάσταση και σε ποια σημεία;
- Γιατί οι άνθρωποι έχουν πάθη και αδυναμίες; Εσύ πώς πιστεύεις ότι αυτά μπορεί κανείς να τα ελέγξει;
- Ποιο πιστεύεις ότι είναι το κεντρικό μήνυμα της ιστορίας και ποια τα δικά σου συμπεράσματα;

Βήμα 7: Η κορύφωση: ο ιδανικός ρόλος

Όλη η ομάδα προσπαθεί –ιδανικά από κοινού, αλλά οι διαφωνίες είναι βεβαίως αποδεκτές- να συνθέσει τον ιδανικό ρόλο που ο πρωταγωνιστής θα διαδραματίσει πλέον (μέσα από την δική τους οπτική). Δεν ξέρουμε εάν όντως θα συμβεί, αλλά έτσι μπορεί να επέλθει η θετική σκέψη των κρατουμένων-μαθητών, και από εκεί με τη σειρά της η μη παράνομη συμπεριφορά και τελικά η λύτρωσή τους.

ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ: Αξιολόγηση συμμετεχόντων

**1η προτεινόμενη δραστηριότητα:
«Ξετυλίγοντας το κουβάρι»**

Πλαίσιο:

Το ίδιο με πριν

Στόχοι:

Τα μέλη της ομάδας:

- ✓ Να περιγράψουν με δυο φράσεις ελεύθερα την εμπειρία που είχαν, εστιάζοντας στο τι έμαθαν
- ✓ Να παρουσιάζουν τα κυρίαρχα συναισθήματά τους για τη διαδικασία
- ✓ Να ακουστεί η δική τους προσδοκία για το μέλλον

Βήματα:

- 1) Τα μέλη κάθονται σε καρέκλες σε διάταξη κύκλου.
- 2) Ο εκπαιδευτής κρατάει ένα κουβάρι και το ρίχνει σε έναν από τους συμμετέχοντες κρατώντας την άκρη στο χέρι του.
- 3) Ο συμμετέχων λέει δυο λόγια για το τι έμαθε και πώς ένιωσε στη διαδικασία και πετά το κουβάρι σε άλλο συμμετέχοντα κρατώντας πάντα την άκρη. Αυτό συνεχίζεται μέχρι να περάσει το κουβάρι από όλους τους συμμετέχοντες.
- 4) Ο τελευταίος που έχει το κουβάρι στα χέρια του το γυρίζει πίσω σε αυτόν από τον οποίο το πήρε λέγοντας μια λέξη ή/και μια προσδοκία ή ευχή που έχει για το μέλλον του ή/και του δημιουργήθηκε από τη διαδικασία που έζησε.
- 5) Οι απαντήσεις μπορούν και να καταγραφούν.

2η προτεινόμενη δραστηριότητα:
«Παίρνω θέση...»

Στόχοι:

Τα μέλη της ομάδας

- ✓ Να αναγνωρίζουν τους μύθους και τις πραγματικότητες σε σχέση με θέματα ζωής.
- ✓ Να προβληματιστούν περαιτέρω για θέματα που ήδη έχουν ακούσει ή οι ίδιοι έχουν σκεφτεί.
- ✓ Να κινητοποιηθούν να λάβουν προσωπική θέση.
- ✓ Να αξιολογήσουν τις δικές τους απόψεις και να τις συγκρίνουν με τις απόψεις των άλλων.
- ✓ Να έρθουν σε αντιπαράθεση, εφόσον χρειάζεται.

Βήματα:

- 1) Οι συμμετέχοντες στέκονται όρθιοι σε κύκλο γύρω από την αίθουσα
- 2) Ο εκπαιδευτής χωρίζει την αίθουσα σε 4 τεταρτημόρια με μία ταινία.
- 3) Δημιουργείται ένας σταυρός με 4 σημεία.
- 4) Σε κόλλες Α4 υπάρχουν ήδη γραμμένες οι λέξεις ΣΥΜΦΩΝΩ, ΔΙΑΦΩΝΩ, ΙΣΩΣ, ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ και τοποθετούνται στα 4 σημεία του κύκλου.
- 5) Ο εκπαιδευτής αναφέρεται σε μια λίστα με βασικά σημεία της ιστορίας ή και θέσεις που πιστεύει ο ίδιος ότι ισχύουν: π.χ.
  - η συμμετοχή μου με βοήθησε να μπαίνω στη θέση του άλλου,
  - η συμμετοχή μου με έκανε να σκεφτώ τη δική μου ζωή διαφορετικά,
  - η συμμετοχή μου με έκανε να σκεφτώ το μέλλον μου μέσα στη φυλακή,
  - η εμπειρία αυτή θα επηρεάσει τη ζωή μου και τη συμπεριφορά μου μέσα στη φυλακή,
  - έμαθα νέα πράγματα,
  - θα έχω να λέω για αυτή τη εμπειρία μου...

- ή κάτι σχετικό με την πλοκή της ιστορίας που κάθε φορά θα βρίσκει ο εκπαιδευτής κλπ.
- 6) Οι απαντήσεις μπορούν να καταγράφονται.
- 7) Σε κάθε πρόταση που ακούνε οι συμμετέχοντες από το εκπαιδευτή πρέπει να πάρουν θέση στον κύκλο, ανάλογα με το τι πιστεύουν, π.χ. ΣΥΜΦΩΝΩ, ΔΙΑΦΩΝΩ, ΙΣΩΣ, ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ .
- 8) Ο εκπαιδευτής ρωτά τους συμμετέχοντες να αιτιολογήσουν το λόγο που πήραν τη συγκεκριμένη θέση και η κάθε απάντηση δίνει τροφή για σχολιασμό ή και mini debate μεταξύ των συμμετεχόντων ή/και του εκπαιδευτή.
- 9) Στη συνέχεια και για κάθε πεποίθηση ο εκπαιδευτής, παραθέτει τη δική του άποψη κάνοντας σύνθεση των όσων ακούστηκαν.

3η προτεινόμενη δραστηριότητα:
«Συναισθήματα ...»

Στόχοι:

Τα μέλη της ομάδας

- ✓ Να αναδείξουν βασικά σημεία της ιστορίας που τους επηρέασαν και τι έμαθαν από αυτά.
- ✓ Να προβάλουν συναισθήματα πριν και μετά την συνολική δραστηριότητα ...
- ✓ Να κάνουν προβολές στο μέλλον τονίζοντας αισιόδοξα μηνύματα ή πιθανούς μετασχηματισμούς...
- ✓ Να ωθηθούν στον αυτοαναστοχασμό.

Βήματα:

- 1) Από κάθε ιστορία ο εκπαιδευτής επιλέγει 4 σημαντικά σημεία και τα φωτογραφίζει (στιγμιότυπα οθόνης).
- 2) Τοποθετούνται οι φωτογραφίες στο πάτωμα της αίθουσας και καλούνται οι εκπαιδευόμενοι να επιλέξουν μία. Οι φωτογραφίες μπορεί να είναι εκτυπωμένες εις τετραπλούν

(για να υπάρχει η δυνατότητα να επιλέξουν κάποιοι και την ίδια φωτογραφία, αν επιθυμούν).

- 3) Αν δεν υπάρχει χώρος, οι φωτογραφίες αντί για το πάτωμα τοποθετούνται σε ένα τραπέζι και οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να επιλέξουν μία ο καθένας. αυτή που τους έκανε εντύπωση. Χρειάζεται να δικαιολογήσουν γιατί την επέλεξαν (πώς ένιωσαν σε εκείνο το σημείο, με ποιον τρόπο τους επηρέασε, αν τους θυμίζει κάτι από τη δική τους ζωή ή τη ζωή ενός άλλου, αν έχουν κάτι άλλο να προτείνουν...)

Εναλλακτικά: «Ξυπνήστε τις λέξεις από το πάτωμα», μια δραστηριότητα με ίδιους στόχους και τα εξής βήματα:

- 1) Αντί για φωτογραφίες μπορεί ο εκπαιδευτής να σκεφτεί ένα βασικό μήνυμα που προκύπτει από την κάθε ιστορία, π.χ. «η εκπαίδευση μέσα στη φυλακή είναι παράθυρο στην ελευθερία ... κλπ» ή ενδεχομένως να σκεφτεί κάποιο ποίημα ή στίχους που σχετίζονται με το βασικό μήνυμα της κάθε ιστορίας.
- 2) Ο εκπαιδευτής γράφει κάθε λέξη σε κόλλα Α4 και τοποθετεί τις λέξεις μπερδεμένες στο πάτωμα.
- 3) Οι εκπαιδευόμενοι καλούνται ομαδικά να φτιάξουν πρόταση ή προτάσεις με τις λέξεις που βλέπουν. Δεν είναι απαραίτητο να ανακαλύψουν το ποίημα ή το μήνυμα που ο εκπαιδευτής είχε στο μυαλό του, αρκεί να δημιουργήσουν πρόταση ή προτάσεις με τις λέξεις που βλέπουν.
- 4) Οι προτάσεις που θα δημιουργηθούν καταγράφονται στον πίνακα, αποκαλύπτεται το αρχικό ποίημα ή μήνυμα και ακολουθεί συζήτηση για το περιεχόμενο.
- 5) Τα μηνύματα που προκύπτουν από αυτή τη διαδικασία συνήθως είναι εκπληκτικά, αφού εμπλουτίζουν τους αρχικούς στόχους και αναδεικνύονται συναισθήματα και στάσεις μετασχηματισμού και αυτο-αναστοχασμού.

Επισκόπηση

Στις προηγούμενες σελίδες παρουσιάστηκε ένα φάσμα ενεργειών που συνθέτουν, ιδανικά κατά την άποψή μας, αυτό που η

μέθοδος STEPs αντιλαμβάνεται ως εκπαιδευτική δραστηριότητα. Η μέθοδος STEPs δεν εξαντλείται –ούτε θα μπορούσε να γίνει αυτό– στην παρακολούθηση απλώς κάποιων τρισδιάστατων ταινιών από κρατουμένους. Αυτό δεν θα είχε κανένα απολύτως νόημα. Αντίθετα, πρεσβεύει στη δόμηση μιας εκπαιδευτικής δραστηριότητας, στο επίκεντρο της οποίας τοποθετείται η εικονική πραγματικότητα με την έντονη επίδρασή της. Αυτό σημαίνει ότι η εικονική πραγματικότητα πλαισιώνεται από άλλες διαδικασίες που της δίνουν πλούσιο εκπαιδευτικό νόημα. Την πρότασή μας για την πλαισίωση αυτή δώσαμε σε όσα προηγήθηκαν.

Εάν διαβάσουμε προσεκτικά θα καταλάβουμε ότι έχουμε έναν κύκλο εμπειρικής μάθησης. Ξεκινάμε μαζί με τους κρατουμένους μας από το σήμερα, από το προβληματικό παρόν τους και τους προσκαλούμε σε έναν αναστοχασμό, είτε σε ατομικό είτε σε ομαδικό πλαίσιο (**πρώτο μέρος: πρώτο βήμα**). Δεν τους ζητούμε όμως άμεσα να σκεφτούν το μέλλον τους. Αυτό το επιδιώκουμε προσκαλώντας τους να συμμετάσχουν στη ζωή του Άλλου, στην εικονική πραγματικότητα, και σε μια εκπαιδευτική ακολουθία που τη συνεχίζει (**δεύτερο μέρος: βήμα δεύτερο, τρίτο κλπ.**). Αυτό δεν είναι αδιακρίσια ούτε αγένεια. Κάθε άλλο. Είναι ένας τρόπος διασφάλισης της αντικειμενικότητας και της αξιοπιστίας της σκέψης. Έτσι, ο κρατούμενος προσπαθεί να ερμηνεύσει τις εσφαλμένες αποφάσεις κάποιου άλλου και στη συνέχεια να του προτείνει ένα νέο ρόλο ζωής, ένα νέο σενάριο. Δε μας ενδιαφέρει εάν η παρανομία του Άλλου μοιάζει ή δε μοιάζει με αυτή των μαθητών μας. Μας νοιάζει ότι ο κρατούμενος χτίζει μόνος του ένα κεφάλαιο αποφάσεων. Μπορεί προς το παρόν αυτό το κεφάλαιο να το εφαρμόζει σε κάποιον άλλον. Αλλά αυτό δεν έχει σημασία. Η θετική σκέψη που διαμορφώνει ο μαθητής μας είναι δυνατό να γίνει κτήμα του πολύ σύντομα. Κι ο απώτερος στόχος είναι να διαμορφώσει ένα σενάριο ζωής για τον ίδιο, μέσα και έξω από τη φυλακή.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Γκασούκα, Μ. (1999). «Εκπαιδευτικές τεχνικές για τους φυλακισμένους και αποφυλακισμένους» στο: Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών. Τόμος II. ΕΚΕΠΙΣ

Κόκκος, Α. (1999). Κεφάλαιο 4 «Η εναρκτήρια συνάντηση» και κεφάλαιο 5 «Εκπαιδευτικές Τεχνικές» στο: Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών. Τόμος Ι. ΕΚΕΠΙΣ.

Σταμπουλής, Μ. (2017), Αρχιτεκτονική Σχεδιασμού και Υλοποίησης Προγραμμάτων Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Φίλιπς, Ν. (2006). Η Συμβολή της Βιωματικής Εκπαίδευσης στην Ανάπτυξη Κοινωνικών Ικανοτήτων, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

4.4. Τα δωμάτια και η πλοκή τους

Η ιστορία του Μάριου: «Και πάλι μαζί»

Ο Μάριος, ζούσε με τη γυναίκα του και τα δύο του παιδιά σε ένα μεγάλο χωριό της Μακεδονίας. Ξεκίνησε σαν ανειδίκευτος εργάτης σε εταιρεία αλλά σύντομα η όρεξη του για δουλειά και οι ικανότητες που διέθετε, τον έκαναν το δεξί χέρι του Νίκου, του αφεντικού του.

Η γυναίκα του είχε μάθει να δουλεύει και να είναι δημιουργική και ανεξάρτητη. Οι δύο εγκυμοσύνες και το χωριό την κρατούσαν μακριά από τη δημιουργικότητα της δουλειάς, γεγονός που έφερνε γκρίνια στο ζευγάρι. Άνοιξαν μια επιχείρηση, ένα γυράδικο, όπως το αποκαλούσαν, αλλά από λάθος χειρισμούς δεν πήγε καλά και άρχισε να χρωστάει. Οι προμηθευτές γκρίνιαζαν και πίεζαν και τα έξοδα ολοένα αυξάνονταν.

Το αφεντικό του Μάριου ανοίχτηκε με την κρίση και μια μεγάλη επιταγή «έσκασε» και έκανε την επιχείρηση που δούλευε ο Μάριος να κλείσει και να μείνει χωρίς δουλειά. Όμως το μεγάλο κτύπημα έρχεται από αλλού. Ο γιος του, το παλικάρι του, διαγνώστηκε με ασθένεια που η θεραπεία της απαιτούσε πολλά χρήματα.

Ξεπούλησε ότι είχε και δεν είχε, χρυσαφικά, αυτοκίνητο, έπιπλα, δανείστηκε, αλλά τίποτα δεν ήταν ικανό να ξεπληρώσει τα χρέη που είχαν συσσωρευτεί. Μια τυχαία κουβέντα ένα βράδυ στο καφενείο με δύο γνωστούς μικροαπατεώνες, τον οδήγησε σε μια ληστεία. Μια πράξη που άλλαξε τη ζωή του, τη ζωή του αλλά και της οικογένειάς του. Καταδικάστηκε σε 15,5 χρόνια φυλακή.

Η οικογένεια του έζησε δύσκολα χρόνια χωρίς εισοδήματα και με πολλά χρέη και έξοδα εξαιτίας του αγοριού τους που χρειαζόταν χρήματα για τα φάρμακα και τις θεραπείες του. Ο ίδιος ήταν ανήμπορος να βοηθήσει με οποιοδήποτε τρόπο την γυναίκα του, η οποία είχε επωμισθεί όλα τα προβλήματα της οικογένειας. Ένα γεγονός που τον τρέλαινε κάθε μέρα και περισσότερο. Η καλή

διαγωγή όμως που επέδειξε και μια έφεση που είχε καταθέσει τον οδήγησαν σε 6,5 χρόνια εκτός φυλακής και πίσω στην οικογένεια του.

Η ιστορία της «Bibi»

Η Bibi γεννήθηκε στη Βραζιλία πριν από 30 χρόνια.

Η οικογένειά της ήταν πλούσια και ο πατέρας της επιχειρηματίας, ιδιοκτήτης ενός από τα πιο διάσημα βιβλιοπωλεία της πόλης. Οι μεγαλύτεροι συγγραφείς σύγχρονης βραζιλιάνικης λογοτεχνίας ήταν φίλοι του πατέρα της και του παππού της.

Το σπίτι της ξεχείλιζε από κουλτούρα. Όμως, ο πατέρας της ήταν βίαιος άνθρωπος. Η Bibi μεγάλωσε «αναπνέοντας» θυμό, ταπείνωση και βία. Άρχισε να βγαίνει με «κακά» αγόρια, με ομάδες βίαιων νέων που χρησιμοποιούσαν και εμπορεύονταν ναρκωτικά. Έγινε η κοπέλα του αφεντικού.

Σε ένα ταξίδι της στην Ιταλία συλλαμβάνεται ως «διεθνής διακινητής ναρκωτικών» ...

Η ιστορία του «Πιστόλα»

Ο «Πιστόλας», όπως τον αποκαλούσε το αφεντικό του, βρέθηκε από τον Καναδά σε μικρή ηλικία στην Πορτογαλία.

Σε ηλικία 11 ετών δοκίμασε ναρκωτικά και στα 16 του έκανε ηρωίνη και κοκαΐνη. Μπήκε στο κύκλωμα και γρήγορα έγινε το «πιόνι» και ο «αχυράνθρωπος». Ο άνθρωπος που έμενε στη φυλακή για να εξυπηρετεί το κύκλωμα.

Προσπάθησε αρκετές φορές να απεμπλακεί αλλά στάθηκε αδύνατο. Μετά από πολλά χρόνια κατάφερε να ξεφύγει και τώρα ζει σε ένα κοινόβιο με άλλα 4 άτομα. Έχει μπει σε πρόγραμμα απεξάρτησης, μιλάει με ψυχολόγους, δουλεύει και προσπαθεί να κερδίσει τον χαμένο χρόνο σε σπουδές.

«Στη φυλακή βρήκα την ελευθερία μου»

Ένας θάνατος, μια παιδική κακοποίηση, μια «φίλη» δόλωμα, μια βαλίτσα και ένα διηπειρωτικό ταξίδι...

Στο πρώτο της ταξίδι από Βραζιλία προς Ιταλία.

Η ιστορία της Κάρλα, μια ιστορία χιλιάδων άλλων γυναικών.

«Ωρες αργότερα μπήκα στη φυλακή, όλα ήταν τρομερά. Δεν θα το ξεχάσω ποτέ, καθώς και το δέος που ένιωθα, βαθιά μέσα μου. Ξόδεψα αρκετό χρόνο στον ύπνο και στο κλάμα, αλλά κάθε φορά που ξυπνούσα βρισκόμουνα εκεί», περιγράφει η ίδια.

Πήγε στο Καλλιτεχνικό Γυμνάσιο. Ένα έργο της, «ο κόκκινος άγγελος», βραβεύτηκε από την Ιταλίδα Υπουργό Πολιτισμού.

Τώρα, έχει αποφυλακιστεί και έχει γίνει ο «κόκκινος άγγελος» για πολλές άλλες κοπέλες που βρέθηκαν στην ίδια θέση.

Η ιστορία της Εύας

«Μεγάλωσα σε μια παραγκούπολη. Σε μια άκρη της πόλης, γεμάτη αρουραίους, ζιζάνια, σκουπίδια, σμήνη παιδιών που μάχονταν για φαγητό ... έτρωγα ρίζες, από τη γη. Έχω ακόμα τα σημάδια να παλεύω για ένα κομμάτι ξερού ψωμιού. Ήμουν πάντα πεινασμένη, κυκλοφορούσα με κουρέλια, μεγάλα μάτια γεμάτα δάκρυα, άδειο στομάχι και γυμνά γδαρμένα πόδια ... Στα δέκα μου έδωσα μια υπόσχεση: όταν μεγαλώσω δεν θα είμαι φτωχή. Θα έχω κάνει τόσα χρήματα, ικανά να εξαργυρώσουν όλη τη δυστυχία που με ταπείνωνε»
Το κορίτσι αυτό πήρε εκδίκηση. Έγινε η πιο νέα και ανερχόμενη επιχειρηματίας στην τέχνη της παραγωγής χρήματος.

«Έχασα το μυαλό μου με τον παντρεμένο άντρα, τον άφραγκο και άπιστο, αλλά γοητευτικό και πολύ καλά δικτυωμένο».

Την έμπλεξε σε ξέπλυμα χρήματος και κατέληξε στη φυλακή, στην Ιταλία..

«Το τίμημα της φιλοξενίας»

Ο Γιάννης γεννήθηκε στην Αλβανία και μετακόμισε στην Ελλάδα όταν ήταν 13 ετών. Είναι παντρεμένος με δύο παιδιά, έχει δική του δουλειά και είναι νόμιμος κάτοικος της Ελλάδας.

Μια καλοκαιρινή μέρα, τον επισκέφθηκε ένας παιδικός φίλος από Αλβανία. Ήξερε ότι στο παρελθόν είχε κάποια προβλήματα με το νόμο αλλά θεώρησε ότι ήταν κάτι από το παρελθόν.

Ένα βράδυ, ο φίλος του εξαφανίζεται. Τον αναζήτησαν στο τηλέφωνο αρκετές φορές αλλά ήταν κλειστό. Το πρωί μαθαίνουν ότι συμμετείχε σε ληστεία και ότι η αστυνομία έχει συλλάβει αρκετούς από τη σπείρα.

Το όνομα του Γιάννη δίνεται από τον αρχηγό της σπείρας στην αστυνομία... για να γλυτώσει ο ίδιος, και έτσι ο Γιάννης καταλήγει στη φυλακή για κάποια χρόνια.

Σήμερα, ζει πάλι με την οικογένειά του και προσπαθεί να ξεχάσει την περιπέτειά του και να φτιάξει πάλι τη ζωή του.

5. Τεκμηριώνοντας τη μέθοδο

Το κεφάλαιο αυτό παρέχει μια εικόνα της εφαρμογής της μεθόδου, όπως αυτή σχηματίστηκε μέσα από ποικίλες διαδικασίες που αναλάβαμε για το σκοπό αυτό στη διάρκεια του πρότζεκτ.

Οι εκπαιδευτές αφηγούνται την εφαρμογή

Στην ενότητα αυτή παραθέτουμε περιπτώσεις εφαρμογής της μεθόδου όπως τις κατέγραψαν οι εκπαιδευτές. Ας επισημάνουμε ότι οι εκάστοτε ανατροφοδοτήσεις υπήρξαν βασικός παράγοντας στη διαδικασία διαμόρφωσης μεθόδου. Ο λόγος που δημοσιεύουμε αυτές τις μελέτες περίπτωσης δεν είναι μόνο αυτός, αλλά και το γεγονός ότι ο μελλοντικός εκπαιδευτής δύναται να αντλήσει διάφορες ιδέες, προβληματισμούς κλπ.

Η πιλοτική μελέτη (pilot study)

Η πιλοτική μελέτη πραγματοποιήθηκε μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής του πρώτου δωματίου/βίντεο και πραγματοποιήθηκε στις αρχές του φθινοπώρου του 2021. Υλοποιήθηκε σχεδόν την ίδια περίοδο σε όλες τις χώρες εταίρους του έργου προκειμένου να δοθεί μια συγκριτική αξιολόγηση (ήταν προγραμματισμένη για την άνοιξη, αλλά λόγω της υγειονομικής κρίσης του COVID αναγκαστικά αναβλήθηκε).

Η πιλοτική μελέτη πραγματοποιήθηκε με βάση το παρακάτω ερωτηματολόγιο. Αυτό το ερωτηματολόγιο έχει κεντρική θέση και θα πρέπει να θεωρηθεί ως οδηγός για τους επόμενους χρήστες της μεθόδου. Περιέχει όλα τα σημαντικά θέματα και ερωτήματα που μπορούν να απασχολήσουν την καρδιά και το νου των εκπαιδευτικών. Οι απαντήσεις που δόθηκαν κατά τη διάρκεια των πιλοτικών (μέρος των οποίων αποτελεί το ερωτηματολόγιο) παρέχουν κάποια προστιθέμενη αξία στην προσπάθεια.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΕΣ ΤΗΣ ΠΙΛΟΤΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Τα πρώτα δωμάτια είναι έτοιμα για χρήση. Όλοι οι εταίροι του έργου πρόκειται να εφαρμόσουν την πρώτη δραστηριότητα της μεθόδου στις χώρες τους. Η εφαρμογή αυτή είναι πολύ σημαντική, δεδομένου ότι αποτελεί πιλοτική μελέτη. Η απάντηση του ερωτηματολογίου είναι απαραίτητη για την αποτελεσματικότητα της μεθόδου και για την πορεία υλοποίησης του πρότζεκτ. Ταυτόχρονα, οι απαντήσεις σας θα δημιουργήσουν μια πλούσια συλλογή περιπτώσιολογικών μελετών που θα περιληφθούν στον Οδηγό.

Το ερωτηματολόγιο σας καθοδηγεί για να καταγράψετε με πληρότητα την εμπειρία σας. Χρειάζεται να το μελετήσετε προσεκτικά πριν απαντήσετε και οι απαντήσεις θα πρέπει να είναι λεπτομερείς (τουλάχιστον 1500 λέξεις συνολικά). Το ερωτηματολόγιο είναι έτσι κατασκευασμένο, ώστε να βοηθά στην παραγωγή μιας συνεχούς αφήγησης, που είναι το ζητούμενο. Έχει πέντε μέρη και καμία ερώτηση δεν πρέπει να μείνει αναπάντητη.

Προκειμένου να απαντηθεί, χρειάζεται κατά την διάρκεια εκπόνησης της δραστηριότητας να ενεργοποιήσετε διάφορες τεχνικές συλλογής δεδομένων, αφού βάσει αυτών θα γράψετε τις απαντήσεις σας. Συνιστούμε προπάντων να εφαρμόσετε την παρατήρηση (observation) της διαδικασίας (και να καταγράφετε σημειώσεις), όπως επίσης να καταγράψετε τις προφορικές μαρτυρίες των μαθητών και να συλλέξετε τα γραπτά υλικά τους από όλα τα μέρη της δραστηριότητας, κάποια από τα οποία θα τα παραθέσετε στην αναφορά. Μην ξεχάσετε, εφόσον έχετε τη δυνατότητα και επιτρέπεται, να βγάλετε φωτογραφίες (από την όλη διαδικασία και από τα υλικά των μαθητών) και να τις επισυνάψετε.

Τονίζουμε και πάλι ότι καλείστε να πραγματοποιήσετε μια κατά το δυνατό πληρέστερη εφαρμογή, όπως περιγράφηκε στο κεφάλαιο 4 του παρόντος οδηγού, με επίκεντρο το πρώτο δωμάτιο. Ο ρόλος σας είναι σημαντικός τόσο ως εκπαιδευτή όσο και ως ερευνητή.

Καλή επιτυχία!

1. ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

1.1. Περιγράψτε πότε, πού, με ποιο άτομο ή ομάδα ατόμων, και γιατί χρησιμοποιήσατε τη μέθοδο.

Πώς παρουσιάσατε τη μέθοδο και την πρωτοβουλία σας να τη χρησιμοποιήσετε στους συναδέλφους σας;

1.2. Πώς κινητοποιήσατε τους εκπαιδευόμενους σας και προξενήσατε το ενδιαφέρον τους;

1.3. Οι εκπαιδευόμενοί σας θέλησαν να συμμετέχουν και γιατί; Περιγράψτε τις προσδοκίες τους.

1.4. Ποιους εκπαιδευτικούς στόχους ορίσατε για το συγκεκριμένο δωμάτιο;

2. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

Περιγράψτε λεπτομερώς την υλοποίηση της δραστηριότητας, τη δομή και τη διάρκειά της. Συνεργαστήκατε με συναδέλφους πριν, κατά τη διάρκεια και μετά; Εάν ναι, περιγράψτε τους λόγους για τη χρησιμότητα της συνεργασίας και πώς λειτούργησε.

3. ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΟΙ

3.1. Με ποιο τρόπο αξιολογήσατε την απόδοση των μαθητών (άμεσα αποτελέσματα=outputs);

3.2. Περιγράψτε λεπτομερώς τα άμεσα αποτελέσματα (outputs) της μαθησιακής δραστηριότητας που εφαρμόσατε.

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ

4.1. Αξιολογήσατε τη διδασκαλία σας ή ζητήσατε τη γνώμη των άλλων συναδέλφων ή φίλων σας; Πώς το κάνατε και ποια ήταν τα αποτελέσματα;

4.2. Μετά την εμπειρία σας, πιστεύετε ότι το 3D στοιχείο έχει προστιθέμενη αξία στην αποτελεσματικότητα της μάθησης που επιδιώκουμε να πετύχουμε; Σχολιάστε αυτό το θέμα.

4.3. Υπήρξε όφελος για εσάς από την εμπειρία και ποια;

5. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟ

5.1. Κατά τη γνώμη σας ως άτομου που έχει ήδη εφαρμόσει τη μέθοδο, πώς αντιλαμβάνεστε την αποτελεσματικότητα της μεθόδου STEPs; Κάντε αναφορά σε μαθητές, εκπαιδευτικούς και γενικά στο θεσμό της εκπαίδευσης των κρατουμένων.

Περιγράψτε τυχόν άλλα αποτελέσματα που πιστεύετε ότι προέκυψαν ή μπορεί να προκύψουν από τη μέθοδο.

Με ποια επιχειρήματα θα προτείνατε ή δεν θα προτείνατε τη χρήση της μεθόδου σε άλλα σχολεία κρατουμένων κ.λπ.;

5.2. Θα μπορούσε η μέθοδος STEPs να χρησιμοποιηθεί σε φυλακές που δεν διαθέτουν εκπαιδευτική δομή και διδακτικό προσωπικό; Εάν ναι, γιατί και με ποιο τρόπο;

5.3. Υποβάλετε τυχόν σχόλια που δεν καλύφθηκαν παραπάνω.

QUESTIONNAIRE FOR EDUCATORS IN THE PILOT STUDY

The first rooms are ready to be used. All partners of the project are going to implement the first activity in their countries. This first activity is very important, since it is a pilot study. Answering this questionnaire is necessary for the effectiveness of the method and the implementation of the project. At the same time your answers will build a rich collection of case studies that will be included in the Guide.

The questionnaire guides you to record fully your experience. You have to study it carefully before answering and the answers must be detailed (not less than 1500 words in total). The questionnaire is so constructed, that it helps you produce a continuing narration, which is what we need. It has 5 sections and none of the questions should remain unanswered.

In order to answer, you need to use various data collection techniques during the activity, since it is based on these that you will write your answers. We recommend most of all that you do observation of the process (and take notes), as well as record the students' oral testimonies and collect their written materials, some of which it would be good to quote in this report. Don't forget, if you have the opportunity and are allowed, to take pictures (from the whole process and from students' materials) and attach them.

We emphasize again that what you have to do is to implement an as full as possible application as described in chapter 4 of this guide focused on the first room. Your role is important both as an educator and as a researcher. Good luck!

1. DESIGN OF THE ACTIVITY

1.1. Explain when, where, with whom or which group of people and why you used the method.

How did you present your initiative of using the method to your colleagues?

1.2. How did you motivate your students to get interested in your work with STEPS?

1.3. Did your students want to participate and why? Describe their expectations.

1.4. What educational goals did you define for this room and why?

2. IMPLEMENTATION OF ACTIVITY

Describe in detail the implementation of the activity, its structure and duration. Did you work with colleagues before, during and after it? If so, describe the reasons for the usefulness of the collaboration and how it went.

3. LEARNERS

3.1. How did you evaluate the students' performance (immediate results=outputs)?

3.2. Describe in detail the immediate results (outputs) of the learning activity that you implemented.

4. EDUCATORS

4.1. Did you assess your teaching or ask other colleagues' or friends' for their opinion? How did you do this and what were the results?

4.2. After your experience, do you think the 3D element has added value to the effectiveness of the learning that we seek to achieve? Comment on this issue.

4.3. Has there been any benefit for you from the experience and which?

5. GENERAL COMMENTS ON THE METHOD

5.1. In your opinion as the person who has already applied the method, how do you perceive the effectiveness of STEPs method? Please, refer to students, educators and to prisoners' education in general.

Describe any other results that you think arose or can arise from the method.

With what arguments would you suggest or would you not suggest the use of the method in other schools of prisoners etc.?

5.2. Could the STEPS method be used in prisons that do not have an educational structure and teaching staff? If so, why and in what way?

5.3. Submit any comments that were not covered above.

Αποτελέσματα πιλοτικής μελέτης

ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

1. DESIGN OF THE ACTIVITY

1.1. Explain when, where, with whom or which group of people and why you used the method.

How did you present your initiative of using the method to your colleagues?

The pilot study in Portugal was conducted in October 2021, in a 3-hour session, with low-skilled adults, men and women, who were attending training to increase their educational level. And 2 adult educators. Virtual environment interaction was used, using devices suitable for VR, such as visualization helmets, gloves, three-dimensional mice, positioning sensors, among others, which were presented at the beginning of the session.

The presentation of the STEPS method was presented to fellow trainers in a meeting/session the week before this session, explaining the methodology to be applied to trainees and where fellow trainers were able to clarify their doubts about it and give suggestions.

The VR application was used because of the face-to-face or immersed characteristic of the system's user, relative to his sensations in the real world, as a consequence of what he experiences in the virtual world, which will have a considerable impact when the goal is to provoke, above all, self-reflection.

1.3. How did you motivate your students to get interested in your work with STEPS?

To motivate students to become interested in the work developed in the STEPS project, first, a presentation of the project was made, based on the Guide made for the project. The objectives of

the project, its priorities and the materials developed were presented. After this presentation, and focusing on the fact that the material developed will be for use by teachers and trainers and that it aims to help repress the negative feelings of prisoners and contribute to their reintegration into society, the students expressed total interest and curiosity about the project.

1.4. Did your students want to participate and why? Describe their expectations.

As already mentioned, the students showed a lot of interest and curiosity about the project, because they consider it to be an innovative project, because of the importance of the intervention in this specific target audience, because they consider that this form of intervention can also be applied to other audiences (like them, for example). The students wanted to better understand what real impact this method can have, even because all of them have heard some story or have a relative or acquaintance who has gone through the experience of a prisoner who could benefit from the application of this method. Another reason is that the application of this method in this target group can bring many advantages in terms of social intervention, as it helps them in their reintegration.

1.5. What educational goals did you define for this room and why?

For this class, the educational objectives set for the trainees were:

General Objective: To identify the strengths and weaknesses of the applicability of the STEPS method.

Specific Objectives:

- Know how to use the Virtual Reality equipment;

- Description and Reflection of the story experienced through the VR "Back Together";

- Description of the experience (feelings, sensations, difficulties encountered, etc.)

- Identify advantages of the experienced method;

- Propose suggestions, diversified alternatives of application of the method;

By developing the session focusing on these objectives, we will have a clear perception of what will be more effective, what can be selected, adapted and applied in future sessions.

2. IMPLEMENTATION OF ACTIVITY

Describe in detail the implementation of the activity, its structure and duration. Did you work with colleagues before, during and after it? If so, describe the reasons for the usefulness of the collaboration and how it went.

The evaluation recommended to assess the degree of mastery of the competencies targeted by the training, by the participants, within the scope of the defined objectives, was based on the active participation of the trainees, appealing to their ability to reflect and share on the theme and experience.

The trainees were guided by the trainer, and were always supported in the course of the session and in the application of the method.

After the virtual experience, each trainee makes a brief comment about the virtual experience, taking into account what he felt, what he liked the most, the main difficulties and what impact he had with it.

Then, there is a group activity, with 4 elements, to analyze and reflect about the experienced virtual activity, divided in two parts:

1. Analysis of the virtual experience itself, discussing: equipment used, sensations experienced, images visualized, sounds heard, and the whole context of the experience;

2. In the second part, a Case Study is carried out, to analyze the story experienced virtually, identifying behaviors that they consider wrong, correct behaviors, attitudes, decision making of the characters in the story, identifying alternatives.

Participants are asked, to answer the questions:

- What do I identify as wrong behaviors/decisions?
- What do I identify as correct behaviors/decisions?
- What would I change? What would I do?
- What are the alternatives to the visualized decisions/behaviors? How could I change/ have avoided the worst outcome?

- What now? What would I do? How would I act to overcome this situation?

- Identification of steps to take, taking into account your future.

At the end of this activity, there was a presentation of the results of the work done, with an oral presentation of the results of what was discussed, making a reflection together and where the trainer also added some points for discussion, encouraging trainees to give positive answers, regarding:

What came to your mind when you saw the first pictures in the VR story?

Were you present in the virtual world? Did you take the place of the main character or another hero? / Did you become one of the protagonists yourself?

Does the situation in some aspects represent you? And if so, how?

Is there something that has driven you to particular reflection?

What would you do differently in a supposed situation of your own and at which points?

Why do people have passions and weaknesses? How do you think one can control them?

What do you think is the central message of the story and what are your conclusions?

At the end of the training, by way of conclusion, a reflection was made to evaluate the session, taking into account the objectives initially defined and where each participant was also asked for suggestions for improvement to adapt the method to the target audience, asking the participants to identify the strengths and weaknesses of the session, in order to collect feedback.

3. LEARNERS

3.1. How did you evaluate the students' performance (immediate results=outputs)?

The evaluation recommended to assess the degree of mastery of the competencies targeted by the training, by the participants, within the scope of the defined objectives, was based on the active participation of the trainees, appealing to their ability to reflect and share on the theme and experience.

Evaluation was also carried out through group work and the presentation of the results and consequent final reflection.

Through the activities developed and the use of this new technology, it was verified, during the session, the understanding of the use of the new technology, sensitization to put themselves in the other's place, development of the ability to reflect on the explored theme, and development of the critical capacity, taking into account the different points of view of a certain situation.

3.2. Describe in detail the immediate results (outputs) of the learning activity that you implemented.

This session allowed students to recognize and reflect on one of the basic pillars of citizenship, such as Justice, and how it is urgent to provide it in learning devices, recognizing that skills are also acquired in non-formal contexts. Regardless of the nature, culture and mission of the STEPS methodology, innovation was envisioned as a central and pedagogical process.

4. EDUCATORS

4.1. Did you assess your teaching or ask other colleagues' or friends' for their opinion? How did you do this and what were the results?

My teaching was evaluated by oral feedback, gathered from trainees and colleagues, Adult Educators who participated in the session and by self-assessment, taking into account the various other evaluations (from students, etc.) and reflecting on questions such as, "What was good, what was bad, what went well in the activity and what didn't? How did I feel?"

All participants maintained their enthusiasm throughout the session, which was manifested through participation and questions throughout the session.

According to the Adult Education colleagues who participated in the activity, these sessions capture the interest of adults in general, even those with lower qualifications, because they are dynamic, interactive sessions in which they actively participate. In addition, they are innovative, using virtual technology as a means to develop skills and acquire knowledge.

4.2. After your experience, do you think the 3D element has added value to the effectiveness of the learning that we seek to achieve? Comment on this issue.

3D adds value, in the sense that, besides being an innovation and this in itself already captures the interest, it helps in the emotional development and development of self-confidence, key aspects when it comes to our target audience, prisoners and ex-prisoners.

4.3. Has there been any benefit for you from the experience and which?

As a professional in Adult Education, I can say that the use of this technology is an asset to be used not only with prisoners, but with all adults who are in training and who belong to disadvantaged groups, so that they can increase and develop skills, including emotional, personal and social and self-confidence, and thus be able to improve their professional situation more easily.

3D, besides arousing the curiosity of adults, also facilitates understanding.

This technology is still somewhat new, but its potential is incalculable.

5. GENERAL COMMENTS ON THE METHOD

5.1. In your opinion as the person who has already applied the method, how do you perceive the effectiveness of STEPs method? Please, refer to students, educators and to prisoners' education in general.

The productivity frontier can be considered the best reference in this project regarding product quality, in this case, specifically, Virtual Reality games in permanent operations, internal or external benchmarking, leading to the importance of good behavior by citizens.

Describe any other results that you think arose or can arise from the method.

A growing interest and curiosity on the part of adults and adult educators to experience new sensations with an expectation of results that reflect the development of their personal, social, professional and learning skills. One more incentive for them to continue Lifelong Learning.

On the other hand, it allows us to look at training, in an innovative perspective, consistent, in admitting first of all that the user, as well as his formative relations that he expects, allow the design of something eventually new and different.

With what arguments would you suggest or would you not suggest the use of the method in other schools of prisoners etc.?

The transfer of good skills favors the identification and development of professional profiles, related to the transferability of good practices, the repetition of these models in other contexts, and the integration of these methods for trainers, training managers, animators, rehabilitation and social insertion mediators, tutors,

psychologists, supervisors, whose permanent training must be reflected in the training scenarios.

5.2. Could the STEPS method be used in prisons that do not have an educational structure and teaching staff? If so, why and in what way?

This method can be used in prisons that do not have an educational structure and teaching staff if they are willing and open to create partnerships with schools or entities that provide adult education, so that they organize training using this STEPS method.

5.3. Submit any comments that were not covered above.

In the educational context, there are many successful cases, combining information and communication technologies similar to the STEPS project.

The technology used in STEPS, can promote improvements in knowledge sharing between students and teachers/adult educators. Based on the results obtained through this activity, it is clear that the main driver for using Virtual Reality is to aid in the understanding of the taught content, as well as the motivation of the students.

As a less positive aspect, the difficulty of teachers/trainers to develop the used activities stands out, as well as, in the use of Information and Communication Technologies (ICT) in the teaching/learning processes, being also up to the school/formal education, not to accompany the students in relation to the use of the methodology, staying at the margin that the student has outside the school.

The students/trainees of the 21st century are very different from those for whom the school/formal education model was

created. Thus, the use of these new technologies can be an important ally to motivate students in educational processes.

ITALLIA

1. DESIGN OF THE ACTIVITY

1.1. Explain when, where, with whom or which group of people and why you used the method.

CPIA 1 has not yet been able to install the VR in its final location at the CCF in Rebibbia where the stories of the rooms have been collected and we planned from the beginning of the project to use them. The closure started in March 2020 and ended in September, with the beginning of the lessons with the inmates.

Our VR is not yet placed at the CCF, where we lack the ability to update it online with the latest stories in progress. We will only be able to bring them in when all six rooms are active and tested. Lw activities are in progress but not completed. We are also waiting for the authorization and the identification of a suitable activity space by the Penitentiary Institute that hosts the school.

At the reopening of the school activities in September 2021 we have put in place the first VR in the external location of CPIA1 waiting to install them as soon as ready to use them ala CCF planning to experiment them individually

1. In case studies with former inmates in foster care and students of the CPIA1 network in the area

This activity was planned in June by the project staff in order to build up a small list of ex-prisoners whose cases we were aware of. It was a small group of women of different ages, foreigners or Italians, some mothers, temporarily entrusted to social services and on probation, some waiting for documents for expatriation, others waiting for measures of the magistrate and in more or less restrictive regimes, or

already independent but housed in protected facilities, or returned to the family or the usual contexts of life and rehabilitation programs.

We planned how to establish an initial contact in order to know their willingness to participate and motivate them through an initial individual motivational interview and to ask them to participate in a moment of discussion with the teachers and then in a group of comparison and sharing. for the gender considerations set out in this guide we also decided to start with female stories and then discuss whether to introduce male stories.

We thought about the possibility of forming a small group of observers, teachers and participants for a test of the pedagogical functioning of VR, to record its emotions and design its future use with prisoners, we chose to start with a female story.

In September at the beginning of the year not everyone was available anymore, mostly returned to their foreign countries or transferred and living too far from Rome. Moreover, we had not reckoned with the self-censorship, shame and desire to forget felt by former prisoners when they returned to their families, found their friends and sometimes their old jobs. None of them, in fact, wanted to expose themselves to the suffering of retracing mistakes they considered outdated and did not want to think about the past anymore as they were sure they had changed their lives forever even if they had participated in the collection of the stories in teaching or individually.

2. With enrolled in CPIA1 courses, adults from CPIA1 headquarters identified as borderline and at risk of ending up in petty crime, reported by their teachers.

The planning and method are deferred to the actual presence of such people and the possibility of hooking them up, currently none present the requirements.

3. With mixed groups of students and teachers observers and to collect their experiences and evaluations and proposals for use on the rehabilitative impact to broaden the knowledge of the prison environment by those who have little information about prison and prisoners. In addition, the stories of others intrigue and solicit immedesimation or interesting distance to be made explicit for educational purposes.

However, it has been impossible for us so far to identify at-risk students or groups of observers in the CPIA1 courses, which have been distributed among many difficulties, for less than three months, after the distance learning activities, and still in an emergency phase. All this has taught the staff to change and redesign themselves continuously and has made necessary an in-progress planning for the VRs that are still waiting to work on school in prison.

For the planned activities with the prisoners when, in January, we count to install the VR in the prison and structure a biweekly workshop of activities with the groups with the proposals of the guide adapted to the contexts and the participants.

Of the target, identified in June 2021 described above, only one woman, a former prisoner now free, graduated, working, engaged in a new life, was available and represented the first case we experienced and observed with the VR3 of the story "In prison I found my freedom". However, her case is a very particular and somehow unique case. In fact, the girl is the protagonist of the story

of room n.4 and she did not want to hide in anonymity when, as a STEPs participant entrusted to social services, an art high school student and a guest in a foster home, she wrote her own life story to make it public in order to make people think and encourage other prisoners to change.

So she consciously chose to enter "her" story, to talk about it and to allow the video shooting from which the video Carla's Story was taken, which we presented at the final event to document it. She chose it for herself and for all the others like her.

His participation was an opportunity for us to better understand the scope of the immersion in the room and to identify some of its crucialities. (see point 2)

We have not yet worked with groups of when the VRs will finally be in their final location in January we planned to experiment them in the groups of the first level course and to include the activity in the planned Professional School Orientation. A second phase of collaboration with the educational area of the I.P. will be realized later with a specific common project, as anticipated in the final event of 28.10.2021

How did you present your initiative to use the method to your colleagues?

Over the three years, CPIA1 teachers have been regularly updated on the progress of the STEPs project and many have participated in the workshops offered as part of FIERIDA (September 2019 and May 2020) where we have presented what we have achieved in teaching stories for virtual reality in rehabilitation in institutional education pathways.

The activity with VR was described to the teachers' board and proposed in its general lines, it was welcomed with interest by the teachers. Some teachers declared themselves available to identify the most suitable students and to plan the actual activity with the room after a motivational interview. This possibility has not yet been realized because of the impossibility of identifying suitable students.

1.2. How did you motivate your students to be interested in your work with STEPS?

We are motivating and arousing interest by using the experience of teaching stories: in the workshops we use autobiographical and narrative moments, discovering the pleasure and the healing power of stories; we learn the richness of different points of view in group work and we use as much as possible different expressive languages, despite the anti Covid restrictions.

For VR Our first step was to show on the international day against gender violence the docufiction *Save the Face* made in 2017 with female student prisoners that shows a path of empowerment and reorientation that ends the protagonist of Carla's story saying "in prison I found my freedom".

Then each person shared their emotions and pointed out a significant moment. The key words were then collected on a poster. The next activity involves putting ourselves in the shoes of the women in the film and imagining a future for them outside the prison walls.

1.3. Did your students want to participate and why? Describe their expectations.

Activities with VR raise many expectations: curiosity first and foremost. Among our members many have no experience of virtual environments, of technology beyond the use of social, WhatsApp or phone messaging. They are all now waiting to put on their helmets, goggles and handlebars and enter virtual reality!

1.4. What educational goals have you defined for this room and why?

General objectives

- Acquire tools to know oneself and others, define and express emotions, feelings, thoughts.
- Shifting the point of view
- Improving social skills, listening, confrontation, self-reflection and meta-reflection
- Scholastic and professional orientation; activating positive thinking and planning skills
- Expressive and linguistic objectives Identification of narrative structure and key points
- identifying with the lives of others to
- Orientation purposes

Objective of the first observation with VR4 carried out with the protagonist

2. IMPLEMENTATION OF ACTIVITY

Describe in detail the implementation of the activity, its structure and duration. Did you work with colleagues before, during and after it? If so, describe the reasons for the usefulness of the collaboration and how it went.

2.1 In the classroom with women prisoners (ongoing *activity*)

a. stimulation

For VR Our first step was to show on the international day against gender-based violence the docufiction *Save the Face* made in 2017 with female student prisoners that shows a path of empowerment and reorientation that ends the protagonist of Carla's story, in her first year of prison and school, who says "in prison I found my freedom". (see above)

Then each person shared their emotions and pointed out a significant moment. The key words were then collected on a poster. The next activity involves putting ourselves in the shoes of the women in the film and imagining a future from the prison walls.

Duration 4 hours

Rationale:

Group vision of the video Carla's story in continuity with the vision of the docufiction

Listening to feedback and discussion

Identification of the key points of his change and new life (see later)

a. Technical education

Only with VR present will we teach the group and individually what it is and how to use it, also using the play aspect

Basic structure

b. Identification of a tutor to guide navigation

c. Individualized experiences

- d. Group work of sharing articulated in more phases, as indicated by the guidelines to analyze one's own involvement or non-involvement; the shift of point of view in living the experience of another, advice or suggestions; identification of the turning points of the narrative ... similarities and differences ...
- e. Personal writings, the imagery of a possible new life
- f. Construction of a life project and the steps to implement it
- g. Telling the group about your project

VR4 CASE STUDY

- a. Identification of the tutor for navigation
- b. Presentation to the tutor of the student protagonist of the story
- c. Technical instruction (by the tutor)
- d. Division of observation and documentation tasks
- e. Common identification of test objectives and issues
- f. Development of key questions (maieutic methodology)
- g. Listening to feedback
- h. Comparison of comments, viewing of documentation
- i. Final return
- j. Staff evaluation of the experience

Describe in detail the implementation of the activity, its structure and duration. Did you work with colleagues before, during, and after? If yes, describe the reasons for the usefulness of the collaboration and how it went.

3. LEARNERS

1. How did you assess student performance (immediate results = output)?

Not assessable for a group (see above)

The only performance carried out was evaluated very positively by the staff

- 3.2. Describe in detail the immediate results (output) of the learning activity you implemented.

The immediate result, even within the limits of our direct experience with VR, was to arouse interest, curiosity, motivation

4. EDUCATORS

- 4.1. Did you evaluate your teaching or ask other colleagues "or friends" for their opinion? How did you do this and what were the results?

The method and the first results of STEPs were presented at the conference in an articulate way and aroused great interest in all colleagues and teachers and managers of other schools.

- 4.2. After your experience, do you think the 3D element has added value to the learning effectiveness we are trying to achieve? Comment on this issue.

We are not yet able to evaluate its effectiveness. For now, thanks to the only test carried out, I can say that browsing in a specially created virtual environment with real life stories is extremely seductive and involving, provoking disorientation and curiosity without excluding a very interesting playful aspect.

For our VR4 witness 3D reality was very effective because it "*makes you see*" what you can hear or say or remember ... but looking at it is all different". She really relived and saw her own dramatic experience: she was moved and wished she could caress the face of the imprisoned girl, the one from before, touch her, hug her... she couldn't do it, she cried. We suspended for a while to listen to her and let her decide. The identification was very strong and shocking, she didn't expect such an intense emotion. Neither did we teachers. Then she wanted to continue. One of her sculptures made at school in the prison caught her eye, it was a joy for her to see it that surprised her and made her discover interactivity after the initial disappointment. Yes she could move around the room now! From the outside we could see her getting up on her tiptoes to push a button, laughing and having fun in the very unusual space and then getting excited again, finding herself so strong and determined and on her way to that new life that is just now taking shape and every day is more and more real.

At the end we collected and transcribed keywords:

EMOTION-INVOLVEMENT-CURIOSITY-DIFFICULTY-EXPULSION-
INTEREST-AMUSEMENT

You can listen to the original Italian version in the video where they were documented, available on the CPIA1 website.

- "I know my life and my story well. I have already said it many times in front of others and even from a microphone, I know that it was right to do so since I began to remember at school in prison of me as a child and to understand that in the abuse suffered and in the deep devaluation of myself that followed

and that was resurfacing in my memory, was the origin of my error and my crime and all the pain and not understanding me that was destroying me. Precisely for this reason today I did not expect such intense emotions, in fact I had never seen myself so well ... as I looked at myself and together I was me. Inside and outside together. I felt happiness seeing my virtual self coming out of the prison. Like me even if a little differently.... I'm even more proud of my path, I'm ready to let go of this story, to let go of it for the others, to give them confidence and say that you can have done a very serious crime and without justification in the eyes of others. But if you are able to understand yourself and recognize your deep motivations, you will not win innocence but you can make peace with yourself and find your chance to redeem yourself forever. Now there is no need for me to tell it, my story can go free on its own without me for others, because there will never be others like me again".

Result achieved, we teachers think, through his conquered new life, still excited in our turn.

4.3. Has there been any benefit to you from the experience and which one?

Beneficial motives considered the value of the experience of Carla's story that we will soon show to the current members continuing the activity started and described previously here.

5. GENERAL COMMENTS ON THE METHOD

5.1. According to you, as a person who has already applied the method, how do you perceive the effectiveness of the STEPs method? Please refer to students, educators and prisoners' education in general.

Our experience with VR is too limited to assess its effectiveness

Describe any other results that you believe have arisen or may arise from the method.

I think that the method favours listening and sociability, supports the overcoming of prejudice and mistrust towards the other, opportunely inserted in activities programmed in a flexible way can contribute to overcome bullying, racism. But above all it helps the acceptance of the other and or the recognition of a similarity.

Brings you closer to innovative technology

By what arguments would you suggest or not suggest the use of the method in other schools of prisoners etc.?

With the experience of the project and ours that we hope to implement and disseminate as soon as possible in all appropriate venues and that has aroused great interest in those who participated in the recent conference and final event of STEPs CPIA1

5.2. Can the STEPS method be used in prisons that do not have an educational structure and teaching staff? If so, why and how?

No, I think for now that it should be "accompanied" by tutors and mediators such as teachers and educators trained for the purpose.

5.3. Send any comments that have not been addressed

As described above CPIA1 staff at the moment just started Sin here we find it interesting, and effective. We hope to implement it and document it through CPIA1 and blog channels as soon as possible, but after STEPs is finished unfortunately.

EΛΛΑΔΑ

1. DESIGN OF THE ACTIVITY

1.1. Explain when, where, with whom or which group of people and why you used the method.

How did you present your initiative of using the method to your colleagues?

The method was used in the 2nd SDE of Larissa Prison. A group of 4 detainees participated in the pilot application. SDE teachers were informed and attended part of the process themselves. The reason that the STEPs method was used is because we believe that the inmates of the 2nd SDE of Larissa - due to their familiarity with experiential approaches - could participate and interact with the STEPs product giving a clear picture of its effectiveness. The partners of the "STEPS" partnership work together to create an innovative training material, based on technology and the use of experiential experiences of incarcerated or released prisoners, to provide support to detainees in prisons to prepare the person for their transition from prison to society the necessary supplies to continue as equal citizens, with obligations and rights. STEPS has as its main goal the transformation and personal development of the population of prisoners, freeing them from ignorance, social clumsiness and "disability" and offering them support and remedial experiences to escape the vicious circle of marginalization, crime and unemployment. The way to break this cycle is to cultivate confidence in themselves and in society, so that they can survive by using legal means and avoid relapse. In this context, a special role is given to trainers and program managers as facilitators, animators and

supporters, as well as to prisoners who act as role models and partners, having the role of mentor to other inmates or prisoners.

1.3. How did you motivate your students to get interested in your work with STEPS?

We described the project to the detainees and stimulated their initial interest with virtual reality and the use of equipment. Some had no such experience before and found it an extremely interesting opportunity. Then we talked about real stories and how they could influence their own thoughts and feelings, through an experiential approach.

1.4. Did your students want to participate and why? Describe their expectations.

The trainees wanted to participate, as we already mentioned in the previous answer. The expectations can be summarized as follows: development of technological skills, fun, participation with the opportunity to express their opinion, anxiety to see how this whole project could affect their own lives.

1.5. What educational goals did you define for this room and why?

We chose the story "Together again". After the end of the policy implementation the trainees will be able to: • actively participate in learning • cooperate with each other for a purpose • develop a positive attitude towards change • prepare and think of a new life.

2. IMPLEMENTATION OF ACTIVITY

Describe in detail the implementation of the activity, its structure and duration. Did you work with colleagues before, during

and after it? If so, describe the reasons for the usefulness of the collaboration and how it went.

- We informed the SDE teachers about our method
- She proposed 4 prisoners
- We set 4 teaching hours for a pilot application of the method
- The detainees were prepared by us on a psychological level, using warm-up questions and on a technical level.
- Each prisoner individually saw the story "Together again" (10 'each). The other 3 detainees were working on experiential exercises related to exploring themselves and their own path in prison.
- When all 4 detainees gained virtual reality experience, they entered a circle and were asked to close their eyes in order for the "silent knowledge" and the internal process to occur.
- Followed a series of experiential activities, as provided in the Project guide. The semi-structured discussion that took place in relation to the story they attended gave the impetus for the learners to unlock themselves, to go deep into the other's life, to identify mistakes and to be led to cooperation in the ideal role. It should be noted that the cooperation with the fellow teachers of SDE was very important as they themselves became acquainted with the method and can apply it with other prisoners in the future.

3. LEARNERS

3.1. How did you evaluate the students' performance (immediate results=outputs)?

What impressed us and is evaluated positively was the immediate response of the trainees to the series of activities BEFORE - AGAINST - AFTER the experience of virtual reality. For the evaluation we used the learning activity of the CIRCLE, as it is described in the guide, as through it emotions emerged and the

prisoners showed that they got a significant impetus to think about planning their own life from the beginning.

3.2. Describe in detail the immediate results (outputs) of the learning activity that you implemented.

As we said, the prisoners who participated were prepared for the experience they will live. They did not just watch or just hear the story of virtual reality, but experienced it. The experience, that is, was deep, as, due to virtual reality, they became the "others" for about 10 'of the hour. Each participant had the opportunity to reflect and develop an internal dialogue about the story. Then, on the occasion of the story that they would watch and through experiential approaches, group activities lasting about 3 hours were implemented. In particular, the way they entered deep into the "wrong" life of the other, entering the three-dimensional "rooms", was analyzed, in order to identify cases, ways of thinking and actions that led the hero to confinement and its consequences. They recognized the wrong decisions of the hero and through the activities they had the opportunity to externalize their thoughts. They went deeper into the biography of the "other" and "studied" wrong moves. Thus, they were able to "suggest" ideas for starting a new life. In other words, the prisoners were given the privilege and the right to express their opinion and to find the "ideal role" for the hero / heroine. The ultimate goal is to explore themselves and encourage the development of an internal process that leads to their improvement and change. Empowering prisoners to think and improve themselves, to redesign their lives on another basis, trying to think positively, is the key.

4. EDUCATORS

4.1. Did you assess your teaching or ask other colleagues' or friends' for their opinion? How did you do this and what were the results?

My teaching was evaluated by the prisoners with the "Pandora's box". They threw pieces of paper in this box and wrote down their impressions.

4.2. After your experience, do you think the 3D element has added value to the effectiveness of the learning that we seek to achieve? Comment on this issue.

It has added value as thus exploited a kind of art that gives impetus to spend unconsciously important messages to the participants.

4.3. Has there been any benefit for you from the experience and which?

Significant benefit as I found that prisoners can still dream.

5. GENERAL COMMENTS ON THE METHOD

5.1. In your opinion as the person who has already applied the method, how do you perceive the effectiveness of STEPs method? Please, refer to students, educators and to prisoners' education in general.

It is a method that initially impresses because of the equipment and the virtual reality approach on which it is based. However, in the process, one finds that with a story as an occasion and with the possibility of the prisoners to "get into each other's shoes" horizons are opened for them to see things from a different perspective, to start thinking about their own life from point zero that marked them, from the point where they remember telling their own story and looking for mistakes, omissions and ways to improve even now. To

redesign their own path even in detention conditions, improving their lives inside the walls and preparing for tomorrow outside prison.

Describe any other results that you think arose or can arise from the method.

I found that this method could be used in non-detainees, eg relatives of detainees or the general population, in order to be able to enter their psychology and get to know this world, developing empathy and social awareness. With what arguments would you suggest or would you not suggest the use of the method in other schools of prisoners etc.? • Avant-garde • Technological skills • Empathy and awareness • 'Push for thinking and learning for action

5.2. Could the STEPS method be used in prisons that do not have an educational structure and teaching staff? If so, why and in what way?

It could be by selecting prisoners from the Prison Administration. Prisoners do not have to be schoolchildren. On the contrary, an application to people unfamiliar with educational processes may have given results that can be used in different ways.

5.3. Submit any comments that were not covered above.

Everything is covered.

Ανάλυση των μελετών

Οι προηγηθείσες μελέτες περίπτωσης υποβάλλονται εδώ σε μια ανάλυση βάσει 4 αξόνων που είναι οι εξής:

- ➔ Προετοιμασία: ανάληψη της πρωτοβουλίας, ύπαρξη και παροχή κινήτρων, ορισμός στοχοθεσίας κλπ.
- ➔ Εφαρμογή: διαδικασία υλοποίησης, τυχόν συνεργασίες κλπ.

- ➔ Οφέλη για εκπαιδευόμενους: τρόποι αξιολόγησης και άμεσα αποτελέσματα
- ➔ Αναστοχασμός εκπαιδευτικών: αυτοαξιολόγηση δραστηριότητας, οφέλη εκπαιδευτικών, αποτελεσματικότητα μεθόδου

ΠΡΩΤΟΣ ΑΞΟΝΑΣ

Σε γενικές γραμμές οι εκπαιδευτικοί που έλαβαν μέρος στις πιλοτικές μελέτες επέδειξαν σημαντικό ενδιαφέρον για την υλοποίησή τους, καθώς και για την εφαρμογή της σε πιλοτική δοκιμή. Σημαντικό πρόβλημα υπήρξε η πανδημία η οποία σίγουρα περιόρισε την ευκολία πραγματοποίησης δράσεων όπως αυτή, φέροντας στο προσκήνιο και πολλά άλλα εμπόδια (π.χ. διαρκές κλείσιμο φυλακής στην Ιταλία). Όλοι οι συμμετέχοντες εκπαιδευτές θεώρησαν σημαντική την όσο το δυνατό πληρέστερη προετοιμασία της δραστηριότητας, ενώ παράλληλα έτρεφαν υψηλές προσδοκίες για τα ενδεχόμενα οφέλη. Ωστόσο, χρησιμοποιήθηκαν ποικίλες ομάδες, όπως στην Ιταλία (αλλά και αλλού), όπου αξιοποιήθηκαν πρώην κρατούμενοι, εκπαιδευτικοί κ.ο.κ. Εκ των πραγμάτων Ιταλοί και Έλληνες έδρασαν κυρίως με κρατουμένους, ενώ οι Πορτογάλοι με πρώην κρατουμένους.

Οι συμμετέχοντες κινητοποίησαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τους υποψηφίους εκπαιδευόμενους της μεθόδου κάνοντας αναφορές στην ιστορία και τη φιλοσοφία του πρότζεκτ. Αξιοποιήθηκαν επίσης διάφορες πιο επίσημες εκδηλώσεις για την έγερση του ενδιαφέροντος, η πειθώ ως προς την αξία της συζήτησης βιογραφιών, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε σαφώς και η ίδια η εικονική πραγματικότητα.

Ως εκ τούτου, οι εκπαιδευόμενοι που είχαν ενημερωθεί και δεχθεί την πρόταση συμμετοχής έδειξαν κάθε δυνατό ενδιαφέρον να λάβουν μέρος στη δραστηριότητα. Οι εκπαιδευόμενοι ήθελαν να δουν τι όφελος μπορούν να αποκομίσουν και πόσο μπορούν να βοηθηθούν. Θα λέγαμε ότι οι προσδοκίες τους συμπυκνώνοντας σε μια ολιστική στάση αναμονής με βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους όπως: ο άμεσος αντίκτυπος, η συνεργασία με την ομάδα, τα προσωπικά οφέλη.

Από την πιλοτική δοκιμή οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί ήθελαν από τη μια να δουν διάφορα πράγματα ως προς την εφαρμοσιμότητα της μεθόδου: ποιες δυσκολίες είναι δυνατό να ανακύψουν, τι προβλήματα θα δημιουργηθούν κλπ. Ωστόσο, επεδίωκαν να δουν τι προσφέρει και η ίδια η μέθοδος στην πράξη όπως: ικανοποίηση κοινωνικών και συναισθηματικών στόχων, βοήθεια προς τους εκπαιδευόμενους για να αποκτήσουν αυτογνωσία και δύναμη, προσπάθεια των εκπαιδευομένων να σχεδιάσουν τη νέα τους ζωή κλπ.

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΑΞΟΝΑΣ

Οι συμμετέχοντες σχεδίασαν όπως φαίνεται και από τις ανωτέρω αφηγήσεις πολύ προσεκτικά την εκτέλεση της δράσης.

Παρατηρούμε ότι ο Πορτογάλος εταίρος σχεδίασε μια πολύ καλά δομημένη δράση, εμπνευσμένος από τον παρόντα οδηγό. Έτσι, διαβάζουμε π.χ.:

The trainees were guided by the trainer, and were always supported in the course of the session and in the application of the method.

After the virtual experience, each trainee makes a brief comment about the virtual experience, taking into account what he felt, what he liked the most, the main difficulties and what impact he had with it.

Then, there is a group activity, with 4 elements, to analyze and reflect about the experienced virtual activity, divided in two parts:

1. Analysis of the virtual experience itself, discussing: equipment used, sensations experienced, images visualized, sounds heard, and the whole context of the experience;

2. In the second part, a Case Study is carried out, to analyze the story experienced virtually, identifying behaviors that they consider wrong, correct behaviors, attitudes, decision making of the characters in the story, identifying alternatives.

Participants are asked, to answer the questions:

- What do I identify as wrong behaviors/decisions?*
- What do I identify as correct behaviors/decisions?*
- What would I change? What would I do?*
- What are the alternatives to the visualized decisions/behaviors?*

How could I change/ have avoided the worst outcome?

- What now? What would I do? How would I act to overcome this situation?*

- Identification of steps to take, taking into account your future.*

At the end of this activity, there was a presentation of the results of the work done, with an oral presentation of the results of what was discussed, making a reflection together and where the trainer also added some points for discussion, encouraging trainees to give positive answers, regarding:

What came to your mind when you saw the first pictures in the VR story?

Were you present in the virtual world? Did you take the place of the main character or another hero? / Did you become one of the protagonists yourself?

Does the situation in some aspects represent you? And if so, how?

Is there something that has driven you to particular reflection?

What would you do differently in a supposed situation of your own and at which points?

Why do people have passions and weaknesses? How do you think one can control them?

What do you think is the central message of the story and what are your conclusions?

At the end of the training, by way of conclusion, a reflection was made to evaluate the session, taking into account the objectives initially defined and where each participant was also asked for suggestions for improvement to adapt the method to the target audience, asking the participants to identify the strengths and weaknesses of the session, in order to collect feedback.

Παρομοίως, εμπνεύστηκαν και κινήθηκαν και οι άλλοι εταίροι. Γι' αυτό θεωρούμε ότι ο παρών οδηγός πρέπει πάντα να μελετάται καλά πριν την εφαρμογή.

ΤΡΙΤΟΣ ΑΞΟΝΑΣ

Η αξιολόγηση ήταν μια διαδικασία σε εξέλιξη, όπως φαίνεται. Οι εκπαιδευτές αξιολογούσαν συνεχώς όσα συνέβαιναν, στο πλαίσιο της καθορισθείσας στοχοθεσίας. Ενδιαφέρονταν να δουν κατά πόσο οι εκπαιδευόμενοι σκέφτονται και δρουν. Το βασικό όφελος (που καταγράφουν π.χ. οι Πορτογάλοι) είναι ότι ο εκπαιδευόμενος ήρθε στη θέση του «άλλου» και εξέφρασε γνώμη σε ασφαλές πλαίσιο. Δημιουργήθηκε έτσι και ενδιαφέρον, περιέργεια, κίνητρο στους εκπαιδευόμενους.

Η ίδια η εμπειρία της εικονικής πραγματικότητας αποτιμήθηκε ως πολύ σημαντική από τους Έλληνες εταίρους που σημείωσαν τα εξής ενδιαφέροντα:

As we said, the prisoners who participated were prepared for the experience they will live. They did not just watch or just hear the story of virtual reality, but experienced it. The experience, that is, was deep, as, due to virtual reality, they became the "others" for about 10 'of the hour. Each participant had the opportunity to reflect and develop an internal dialogue about the story. Then, on the occasion of the story that they would watch and through experiential approaches, group activities lasting about 3 hours were implemented. In particular, the way they entered deep into the "wrong" life of the other, entering the three-dimensional "rooms", was analyzed, in order to identify cases, ways of

thinking and actions that led the hero to confinement and its consequences. They recognized the wrong decisions of the hero and through the activities they had the opportunity to externalize their thoughts. They went deeper into the biography of the "other" and "studied" wrong moves. Thus, they were able to "suggest" ideas for starting a new life. In other words, the prisoners were given the privilege and the right to express their opinion and to find the "ideal role" for the hero / heroine. The ultimate goal is to explore themselves and encourage the development of an internal process that leads to their improvement and change. Empowering prisoners to think and improve themselves, to redesign their lives on another basis, trying to think positively, is the key.

Είναι βέβαια αυτονόητο και κατανοητό απολύτως ότι μόνο μία δοκιμή δεν αρκεί για να αποδείξει τα πάντα. Η πρώτη εικόνα είναι σαφέστατα θετική και υπάρχει η αίσθηση ότι η συνεχής χρήση της μεθόδου ενδέχεται να βοηθήσει μακροπρόθεσμα τους εκπαιδευόμενους.

ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΑΞΟΝΑΣ

Οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί συνέλεξαν ποικίλα είδη ανατροφοδότησης όπως προφορικά σχόλια, παρατηρήσεις συναδέλφων κ.ο.κ. Σημαντική ένδειξη ήταν και η διατήρηση του ενθουσιασμού από την πλευρά των εκπαιδευομένων. Σύμφωνα με τους Πορτογάλους, η προκύψασα διαδικασία ήταν πολύ δυναμική, κάτι που οφειλόταν τόσο στην τεχνολογία όσο και στην αλληλεπίδραση.

Όλοι οι εταίροι συμφωνούν ότι το 3D προσέφερε μεγάλη αξία στο εκπαιδευτικό υλικό, δεδομένου ότι ενισχύει την διάθεση για συμμετοχή και τα κίνητρα. Επομένως, η απλή αφήγηση μιας ιστορίας, που άλλωστε είναι ο κανόνας στη φυλακή, δεν είναι ποιοτικά τόσο καλή επιλογή. Οι Πορτογάλοι επιμένουν ότι η πιλοτική

δοκιμή απέδειξε πόσο χρήσιμη είναι η τεχνολογία με κινδυνεύοντες ενηλίκους.

Οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί βγήκαν και οι ίδιοι ωφελημένοι, διότι βρέθηκαν σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον ιδιαίτερα πρωτότυπο. Συγχρόνως, ωφελούνται και οι εκπαιδευόμενοι. Όπως παρατηρεί ο Ιταλός εταίρος

For our VR4 witness 3D reality was very effective because it "makes you see" what you can hear or say or remember ... but looking at it is all different". She really relived and saw her own dramatic experience: she was moved and wished she could caress the face of the imprisoned girl, the one from before, touch her, hug her... she couldn't do it, she cried. We suspended for a while to listen to her and let her decide. The identification was very strong and shocking, she didn't expect such an intense emotion. Neither did we teachers. Then she wanted to continue. One of her sculptures made at school in the prison caught her eye, it was a joy for her to see it that surprised her and made her discover interactivity after the initial disappointment. Yes she could move around the room now! From the outside we could see her getting up on her tiptoes to push a button, laughing and having fun in the very unusual space and then getting excited again, finding herself so strong and determined and on her way to that new life that is just now taking shape and every day is more and more real.

At the end we collected and transcribed keywords:

EMOTION-INVOLVEMENT-CURIOSITY-DIFFICULTY-EXPULSION-INTEREST-AMUSEMENT

You can listen to the original Italian version in the video where they were documented, available on the CPIA1 website.

- "I know my life and my story well. I have already said it many times in front of others and even from a microphone, I know that it was right to do so since I began to remember at school in prison of me as a child and to understand that in the abuse suffered and in the deep devaluation of myself that followed and that was resurfacing in my memory, was the origin of my error and my crime and all the pain and not understanding me that was*

destroying me. Precisely for this reason today I did not expect such intense emotions, in fact I had never seen myself so well ... as I looked at myself and together I was me. Inside and outside together. I felt happiness seeing my virtual self coming out of the prison. Like me even if a little differently.... I'm even more proud of my path, I'm ready to let go of this story, to let go of it for the others, to give them confidence and say that you can have done a very serious crime and without justification in the eyes of others. But if you are able to understand yourself and recognize your deep motivations, you will not win innocence but you can make peace with yourself and find your chance to redeem yourself forever. Now there is no need for me to tell it, my story can go free on its own without me for others, because there will never be others like me again".

Result achieved, we teachers think, through his conquered new life, still excited in our turn.

Τέλος να σημειωθεί ότι οι συμμετέχοντες εταίροι κρίνουν ότι η μέθοδος είναι ενδεδειγμένη για χρήση και σε φυλακές που δεν διαθέτουν κάποια εκπαιδευτική δομή, αρκεί βέβαια να υπάρχει το κατάλληλο προσωπικό, όπως ένας εκπαιδευτικός ή ψυχολόγος. Είναι δυνατόν επίσης να αναπτυχθούν και συνεργασίες μεταξύ φυλακών και άλλων εκπαιδευτικών οργανισμών προς αυτό το σκοπό.

Γενικά, η πιλοτική δοκιμή έδωσε πολλά θετικά σημάδια για την αξία της μεθόδου STEPs. Το εταιρικό σχήμα δηλώνει επομένως την ικανοποίησή του και προσδοκά συνέχιση των εγχειρημάτων σε αυτήν την κατεύθυνση.